

Güvenlik Stratejileri Dergisi

The Journal of Security Strategies

ATATÜRK STRATEJİK ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ
THE ATATÜRK INSTITUTE OF STRATEGIC STUDIES

Cilt/Volume: 16

Sayı/Issue: 33

Mart/March 2020

BASKI / PRINTED BY

MSÜ Basım ve Yayınevi Müdürlüğü / TNDU Printing and Publishing Office

YAZIŞMA VE HABERLEŞME ADRESİ / CORRESPONDENCE AND COMMUNICATION

Milli Savunma Üniversitesi
Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü
Yenilevent / İSTANBUL
TÜRKİYE

Telefon / Phone : 0 212 398 01 00 (3832)

E-posta / E-mail : makale@msu.edu.tr
guvenlikstratejileri@gmail.com

Web : www.msu.edu.tr/enstituler/atasaren/gsd

MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK STRATEJİK
ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ
GÜVENLİK STRATEJİLERİ DERGİSİ

TURKISH NATIONAL DEFENCE UNIVERSITY
THE ATATÜRK INSTITUTE
OF STRATEGIC STUDIES
THE JOURNAL OF SECURITY STRATEGIES

Cilt/Volume: 16 • Sayı/Issue: 33 • ISSN 1305-4740

Uluslararası Hakemli Dergi / International Peer-Reviewed Journal

Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü **Owner on behalf of the Atatürk Institute**
adına Sahibi ve Sorumlusu **of Strategic Studies**

Dr. Gültekin YILDIZ (Assoc. Prof.)

Baş Editör / Editor-in-Chief

Dr. Gültekin YILDIZ (Assoc. Prof.)

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Mehmet Mert ÇAM

Kaan KILIÇ

Teknik Editör / Technical Editor

Dilek KARABACAK

Alan Editörleri / Area Editors

Dr. M.Cem OĞULTÜRK (MSÜ ATASAREN)

Dr. Tolga ÖZ (MSÜ ATASAREN)

Dr. Orhan SEZGİN (MSÜ ATASAREN)

Dr. Güngör ŞAHİN (MSÜ ATASAREN)

TARANDIĞIMIZ VERİTABANLARI / DATABASES INDEXING OUR JOURNAL

Index Copernicus

ULAKBİM TR DİZİN

Sosyal Bilimler Veritabanı

ASOS INDEX

(Akademia Sosyal Bilimler İndeksi)

SOBİAD Atf Dizini

Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü yayını olan Güvenlik Stratejileri Dergisi, yılda dört kez Mart, Haziran, Eylül ve aralık aylarında yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Makalelerdeki düşünce, görüş, varsayım, sav veya tezler eser sahiplerine aittir; Millî Savunma Üniversitesi ve Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü sorumlu tutulamaz.

The Journal of Security Strategies is an international peer-reviewed journal and published quarterly in March, June, September, and December. The opinions, thoughts, postulations, or proposals within the articles are but reflections of the authors and do not, in any way, represent those of Turkish National Defence University or of the Atatürk Institute of Strategic Studies.

DANIŐMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Burak Samih GÜLBOY (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Yaşar GÜRBÜZ (Özyeğın Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Kasım HAN (Altınbaş Üniversitesi)
Prof. Dr. R.Kutay KARACA (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Prof. Dr. Hikmet KIRIK (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Yaşar ONAY (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat ÖZGEN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. A.Beril TUĞRUL
Prof. Dr. Tuncay ZORLU (İstanbul Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Fuat AKSU (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet BEŐİKÇİ (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasip SAYGILI (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Atahan Birol KARTAL (Beykent Üniversitesi)
Dr. Giovanni ERCOLANI (Peace Operations Training Institute - ABD)

İÇİNDEKİLER / TABLE OF CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Bölgesel Çalışmalar / Regional Studies

Doğu Akdeniz’de Değişen Enerji Jeopolitiği ve Türkiye 1
Changing Energy Geopolitics in the Eastern Mediterranean and Turkey

Muhammed Kürşad ÖZEKİN

Türkiye’nin Suriye’nin Kuzeyindeki
Askerî Harekâtının Amaçları ve Sonuçları 53
Objectives and Results of
Turkish Military Operations in the North of Syria
Doğan Şafak POLAT

2006 Filistin Seçimi Sonrasında Dışlama ve Dâhil Etme Ekseninde
HAMAS’ın Uluslararası Toplumla İlişkisi (2006-2010) 97
HAMAS and International Community Relations in Terms of Exclusivism
versus Accommodationism in Post-2006 Palestinian Elections (2006-2010)
Filiz KATMAN

Askerî Tarih / Military History

Askerî Alanda Devrim: Ateş Gücü - Manevra Dengesi 125
Revolution in Military Affairs: The Balance of Fire and Manoeuvre
Tolga ÖKTEN

Savunma Yönetimi / Defence Management

Savunma Sanayinin Gelişiminin
İhracat-İthalat Dengesi Üzerine Etkileri 163
Effects of Development of Defence Industry
on Export-Import Balance
Orkun BAYRAM

Düzeltilme Metni / Corrigendum 189

Yayın İlkeleri 191

Submission Guidelines 195

Doğu Akdeniz’de Değişen Enerji Jeopolitiği ve Türkiye

Changing Energy Geopolitics in the Eastern Mediterranean and Turkey

Muhammed Kürşad ÖZEKİN*

Öz

Doğu Akdeniz bölgesi, Orta Doğu ve Kafkaslara olan coğrafi yakınlığı sebebiyle 20. yüzyılın başlarından günümüze kadar bölgesel ve küresel ölçekli güç mücadelelerine ve enerji merkezli jeopolitik çekişmelere ev sahipliği yapmıştır. Özellikle 2000’li yılların başından bu yana hidrokarbon rezervlerinin keşfedilmesi bölgenin jeopolitiğinde önemli değişikliklere neden olmuş ve başta Türkiye olmak üzere bölge ülkeleri adına güvenliği tehdit eden kırılğan bir zemin oluşturmuştur. Bu noktadan hareketle ilgili çalışma hidrokarbon rezervlerinin keşfi ve paylaşımına yönelik bölgede ortaya çıkan yeni dinamikleri ve bu dinamiklerin neden olduğu çatışma ve iş birliği olanaklarını, Türkiye özelinde değerlendirmeyi hedeflemektedir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, ilk olarak hidrokarbon rezervlerinin paylaşımı hususunda Doğu Akdeniz’e kıyıdaş ülkelerin ve küresel güçlerin geliştirmiş oldukları tutum ve stratejiler ele alınarak mezkûr rezervlerin güvenlik açısından bölgede meydana getirdiği temel dinamikler analiz edilecektir. Sonrasında, Doğu Akdeniz enerji jeopolitiğinde yaşanan gelişmelerin Türkiye özelinde ortaya çıkardığı fırsat ve tehditler değerlendirilecek ve Türkiye’nin önünde bulunan muhtemel senaryolar ve izlenmesi öngörülen başlıca politikalar tartışılacaktır.

* Dr. Öğretim Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0001-8775-0936 e-posta: kursad_ozekin@hotmail.com.

Geliş Tarihi / Submitted : 27.09.2019

Kabul Tarihi / Accepted : 17.02.2020

Anahtar Kelimeler: Enerji, Jeopolitik, Doğu Akdeniz, Kıbrıs, Münhasır Ekonomik Bölge (MEB).

Abstract

Due to its geographical proximity to the Middle East and the Caucasus, the Eastern Mediterranean region has been host to regional and global power struggles and energy-centred geopolitical strife since the beginning of the 20th century. The discovery of hydrocarbon reserves in the Eastern Mediterranean, especially since the early 2000s, has caused significant changes in the geopolitics of the region and has created a fragile ground that threatens security on behalf of the countries in the region, especially Turkey. From this point of view, the study aims to evaluate the new dynamics that emerged in the region with regards to the discovery and sharing of hydrocarbon reserves and the possibilities of conflict and cooperation caused by these dynamics in terms of Turkey. In line with this aim, firstly, the attitudes and strategies developed by the riparian countries in the Eastern Mediterranean and the global powers on the sharing of hydrocarbon reserves will be discussed, and the basic dynamics created in the region in terms of security will be analysed. Afterward, the opportunities and threats posed by the developments in the Eastern Mediterranean energy geopolitics in terms of Turkey will be evaluated, and the possible scenarios in front of Turkey and the main policies to be followed will be discussed.

Keywords: Energy, Geopolitics, Eastern Mediterranean, Cyprus, Exclusive Economic Zone.

Giriş

Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının kesişim noktasında bulunan Doğu Akdeniz bölgesi, tarih boyunca bölgesel ve küresel ölçekli güç mücadelelerine ve jeopolitik çekişmelere ev sahipliği yapmıştır. Doğu-Batı yönlü göç ve ticaret yolları üzerinde önemli bir geçiş güzergâhı olan Doğu Akdeniz bölgesi, özellikle Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte hidrokarbon kaynaklı güç mücadelelerinin önemli merkezlerinden biri haline dönüşmüştür. Zengin enerji rezervlerine sahip Orta Doğu ve

Kafkaslara olan coğrafi yakınlığı göz önüne alındığında bölge 20. yüzyılın başından bu yana hidrokarbon jeopolitiği açısından stratejik değere sahip olmuştur. Bölge, bilhassa Orta Doğu’daki petrol ve doğal gaz rezervlerinin Avrupa’ya taşınması konusunda önemli bir çıkış noktası olmuş ve enerji nakil koridoru olmasının yanı sıra Hazar bölgesinin hidrokarbon kaynaklarının Avrupa’ya nakli için de alternatif bir güzergâh vazifesi görmüştür. Son yıllarda ise Doğu Akdeniz’de ve özellikle Kıbrıs açıklarında varlığı tartışılan doğal gaz ve petrol rezervlerinin varlığının kanıtlanması ve Akdeniz’e komşu ülkelerle uluslararası aktörlerin yürüttüğü keşif ve sondaj faaliyetleri Doğu Akdeniz enerji jeopolitiğinde yeni dengelerin ortaya çıkmasına mahal vermiştir.

Özellikle 2000’li yıllardan itibaren bölgede zengin hidrokarbon rezervlerinin keşfedilmesi, doğal olarak kaynakların ve deniz alanlarının paylaşımı hususunda bölge ve bölge dışı devletlerin de müdahil olduğu yoğun bir rekabet ortamını beraberinde getirmiştir. Bugün gelinen noktada, Doğu Akdeniz’de ortaya çıkan yeni enerji jeopolitiği her ne kadar Akdeniz’e kıyı ülkeler için bazı ekonomik fırsatlar sunuyor olsa da bölgedeki mevcut gerilimin artmasıyla birlikte bir güvenlik sorunu haline dönüşmüştür. Bir anlamda Akdeniz’e kıyıdaş devletler arasında münhasır ekonomik bölgelerin tespiti ve Kıbrıs sorunu gibi konularda bir uzlaşma zemini oluşturabilecek olan enerji kaynaklarının kullanımı meselesi, beklenilenin tam aksine mevcut sorunların daha da derinleşmesiyle sonuçlanmıştır. Güney Kıbrıs Rum Yönetiminin Kıbrıs Adası’nın tek temsilcisi olarak kendini konumlandırması ve Avrupa Birliği’nin de desteği ile tek taraflı olarak ilan ettiği münhasır ekonomik bölgeyi 13 sektöre bölerek Amerikan, İtalyan ve Fransız petrol şirketleriyle anlaşmalar yapması Türkiye ve Ada’nın kuzeyi ile olan ilişkilerini daha da çetrefilleştirmiştir. Türkiye’nin bölgedeki çıkarlarını korumak adına, Birleşmiş Milletler nezdinde gerçekleştirmiş olduğu karşı hamleler ve bilhassa ilk sondaj gemisi Fatih’i Türk donanmasının nezaretinde Akdeniz’e çıkarıp kendi kıta sahanlığında kalan bölgelerde, arama faaliyetinde bulunması bölgede gerginliğin tırmanmasına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra Doğu Akdeniz enerji denkleminde başta Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Avrupa Birliği (AB) ve Rusya olmak üzere bölge dışı aktörlerin dâhil olması ve Amerikan, Rus, İngiliz ve

Fransız donanmalarının bölgedeki askerî varlığı, Doğu Akdeniz enerji sorunsalına çok boyutlu ve küresel bir nitelik kazandırmıştır.

Gelinen bu noktada çok değişkenli bir mahiyet kazanan Doğu Akdeniz enerji denklemi, bölgenin jeopolitiğinde önemli değişikliklere neden olmuş ve başta Türkiye olmak üzere bölge ülkeleri adına güvenliği de tehdit eden kırılğan bir zenim oluşturmuştur. Bu noktadan hareketle, ilgili çalışma son yıllarda Doğu Akdeniz’de meydana gelen gelişmeler ışığında hidrokarbon kaynaklarının bölge jeopolitiği üzerindeki etkilerini değerlendirmeyi ve değişen enerji jeopolitiğinin bilhassa Türkiye açısından oluşturduğu tehdit ve fırsatları tartışmayı hedeflemektedir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın ilk bölümü, Doğu Akdeniz bölgesinin sahip olduğu tarihsel önemi ve 20. yüzyılın başından günümüze kadar geçirdiği jeopolitik değişimi ele alacaktır. Bu bölümde özellikle 2000’li yıllardan bu yana hidrokarbon rezervlerinin keşfi ve kullanımına yönelik bölgede ortaya çıkan yeni dengeler ve bu dengelerin meydana getirdiği çatışma ve iş birliği olanakları değerlendirilecektir. Yine bu bağlamda Doğu Akdeniz’e kıyıdaş ülkelerin ve küresel güçlerin hidrokarbon rezervlerinin paylaşımı hususunda geliştirmiş oldukları tutum ve stratejiler ele alınıp güvenlik açısından bölgede meydana getirdiği temel dinamikler analiz edilecektir. Müteakip bölümde ise Doğu Akdeniz enerji sorunsalı daha çok Türkiye özelinde değerlendirilecek ve bölgede yaşanan gelişmelerin Türkiye açısından ortaya çıkardığı fırsat ve tehditler tespit edilecektir. Son olarak, bu bölümde yapılan tespitler ışığında yakın gelecekte Türkiye’nin önünde bulunması muhtemel senaryolar ve izlenmesi gereken başlıca politika önerileri tartışılacaktır.

1. Doğu Akdeniz’in Coğrafi Konumu ve Değişen Enerji Jeopolitiği

Literatürde yaygın olarak kabul gören görüşe göre, Doğu Akdeniz coğrafik olarak Tunus’un Bon Burnu ile Sicilya Adası’nın batıya uzanan Lilibeo Burnu arasında çizilen hattın doğusunda kalan bölgeyi ifade etmektedir. Bugün en geniş anlamıyla İtalya, Hırvatistan, Karadağ, Arnavutluk, Yunanistan, Türkiye, Kıbrıs, Suriye, Lübnan, İsrail, Filistin, Mısır, Libya ve Tunus kıyıları ile çevrili alanı kapsayan Doğu Akdeniz bölgesi, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği

yapmış ve sahip olduğu coğrafik konum itibariyle pek çok gücün de hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur.¹ Asya, Afrika ve Avrupa kıtaları arasında kavşak konumda olan Doğu Akdeniz coğrafi konumu sebebiyle, tarih boyunca doğu-batı yönlü ticaret, ulaşım, göç ve enerji nakil yolları üzerinde merkezî bir konuma sahiptir. Levant olarak da adlandırılan Doğu Akdeniz bölgesinde, ticaretin en az dört bin yıllık bir geçmişi olduğu bilinmekle birlikte bölgenin tarihin her döneminde doğuyu batıya bağlayan bir köprü vazifesi gördüğü bilinmektedir.² Üç büyük kıta ve birçok medeniyetin kesişim noktasında bulunan bölge, İpek Yolu’nun en önemli liman kentlerine ev sahipliği yapmış ve yüzyıllar boyunca Doğu’nun zenginliğini Batı’ya taşımıştır. Ünlü Fransız tarihçi Fernand Braudel’in de belirtmiş olduğu gibi, bir hareket mekânı olarak Akdeniz, bir anlamda “birbirine bağlı deniz ve kara yolları demektir; el ele vermiş küçük, orta, büyük kentler ve yollar, bitip tükenmeyen yollar, kısacası bir gidiş geliş, bütün bir ulaşım sistemi” anlamına gelmektedir.³

Bu yönüyle ele alındığında içinde Adriyatik, İyonya Denizi, Ege, Levant havzası ve hatta Marmara gibi bağımsız bölümleri de bünyesinde bulunduran Doğu Akdeniz bölgesi, Süveyş kanalı, Boğazlar ve Marmaris-Rodos geçitleriyle tarih boyunca kıtalar arasında stratejik bir bağlantı noktası olmuştur. Tüm bu özellikleri hasebiyle de bölge, Birinci Dünya Savaşı’na kadar süren tarihsel dönemde, daha çok ticaret ve ulaşım merkezi olarak vazife görmüş ve başta İngiltere, Hollanda, Fransa, İspanya ve Portekiz olmak üzere birçok Avrupalı güç için hâkimiyet ve mücadele alanı olmuştur.⁴ Bilhassa 1869 yılında Süveyş Kanalı’nın

¹ Aristotle Tziampiris, “The New Eastern Mediterranean as a Regional Subsystem”. Spyridon N. Litsas ve Aristotle Tziampiris, (ed.), *The New Eastern Mediterranean: Theory, Politics and States in a Volatile Era*, Springer, Cham, 2019, s. 7.

² Cyprian Broodbank, *The Making of the Middle Sea: A History of the Mediterranean from the Beginning to the Emergence of the Classical World*, Thames and Hudson, London, 2013, s. 475.

³ Fernand Braudel, *Akdeniz: Tarih, Mekân, İnsanlar ve Miras*, (Çev. Necati Erkurt). Metis Yayınları, İstanbul, 2015, s. 52.

⁴ Peregrine Horden ve Nicholas Purcell, *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History*. Blackwell, Malden, 2000, s. 43.

açılması ile Doğu Akdeniz bölgesinin dünya ticaretindeki önemi ve dünya devletleri nezdindeki jeostratejik değeri artmıştır. Söz konusu kanalın faaliyete girmesiyle o zamana dek Ümit Burnu'ndan yapılmakta olan deniz ticaretinde zaman ve maliyet açısından tasarruf sağlanmış ve Avrupa, Asya ve Afrika pazarları birbirine bağlanmıştır. Tarihsel olarak önemli ticaret güzergâhlarına sahip olan bölge bugün bile dünya deniz ticaretinin yaklaşık üçte birlik bir kısmına ev sahipliği yapmaktadır.⁵

Tarih boyunca önemli bir ticaret ve ulaşım merkezi işlevi gören Doğu Akdeniz, 19. yüzyılın sonundan başlayarak hidrokarbon kaynaklı bir mücadeleye sahne olmuştur. Bilhassa içten yanmalı motorun icat edilmesiyle beraber petrolün alternatif bir enerji kaynağı olarak öneminin artması, Orta Doğu gibi petrol zengini coğrafyaların kontrol altında tutulmasını, Avrupalı büyük güçler açısından temel motivasyon haline getirmiştir.⁶ Bu noktada hem Orta Doğu'nun askerî açıdan kontrolünün sağlanması, hem de bölgeden elde edilecek petrolün emniyetli bir şekilde dünya pazarlarına ulaştırılması adına, Doğu Akdeniz giderek önem kazanan bir bölge olmuştur. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'yla beraber Orta Doğu'nun hidrokarbon jeopolitiğinin içine dâhil edilmesine paralel olarak Doğu Akdeniz bölgesi de küresel jeopolitiğin önemli bir parçası haline dönüşmüştür.⁷ Dönemin stratejik mülâhazaları çerçevesince Doğu Akdeniz, Mezopotamya'dan çıkarılan petrolün Avrupa pazarlarına naklini sağlayan boru hatlarının bitiş noktasında yer almaktadır. Bu bağlamda bilhassa Kerkük ve Kuzey Irak havzasında üretilen petrol, boru hatlarıyla Trablus ve Hayfa gibi Akdeniz limanlarına taşınıp oradan da deniz yolu ile başta İngiltere, Fransa ve ABD olmak üzere Batı pazarlarına nakledilmiştir.⁸

⁵ Mustafa E. Olgun, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti", Necdet Basa (ed), *Kıbrıs'ta Son Söz Söylenmedi*, Türkiye Barolar Birliği, Ankara, 2016, 37-54, s. 41.

⁶ Martin Gibson, *Britain's Quest for Oil: The First World War and the Peace Conferences*. Helion & Company Limited, Solihul, 2017.

⁷ Volkan Ediger, Balkan Devlen ve Deniz Bingöl McDonald, "Levant'ta Büyük Oyun: Doğu Akdeniz'in Enerji Jeopolitiği", *Uluslararası İlişkiler*, 2012, 9 (33), 73-92, s. 77.

⁸ Gibson, a.g.y.

İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan gelişmeler de Doğu Akdeniz’in dünya jeopolitiğindeki artan önemini teyit eder nitelikte olmuştur. Stratejik değerinde olan petrol kaynaklarına yakınlığı sebebiyle Doğu Akdeniz, savaş boyunca Mihver devletlerinin ilgi alanında yer almıştır. Savaş sonrası dönemde ise bölge bilhassa yeniden yapılanma sürecinde olan Avrupa için ticaret ve enerji akışının devamlılığı adına hayati önem taşımıştır. Soğuk Savaş boyunca hüküm süren çift kutuplu dünya sisteminde ABD’nin 6. Filosuna, İngiliz hava üslerine ve Sovyetler Birliği’nin donanmasına ev sahipliği yapan Doğu Akdeniz yoğunlaşan bir güç mücadelesine sahne olmuştur.⁹ Özellikle ABD ve İngiltere’nin Orta Doğu ve Kuzey Afrika’daki çıkarlarının korunması adına önem taşıyan Doğu Akdeniz, Soğuk Savaş boyunca NATO’nun güney kanadının savunulması açısından hayati bir rol üstlenmiştir. Bu noktada özetlemek gerekirse tarih boyunca ticaret ve ulaşım yollarının kontrolü çerçevesince şekillenen Doğu Akdeniz jeopolitiği 20. yüzyılın başlarından itibaren enerji kaynaklarının kontrolü ve sevkiyatı konusunda da eklenmesiyle daha da karmaşık bir görünüm almıştır.

Özellikle Orta Doğu ve Orta Asya gibi hidrokarbon açısından dünyanın en zengin rezervlerine sahip bölgelere olan coğrafi yakınlığı ve buralarda elde edilen petrol ve doğal gazın dünya piyasalarına sevkiyatı konusu Doğu Akdeniz’i dünya enerji güvenliği için kilit bir konuma getirmiştir. Bölge, hâlihazırda dünya üzerinde tespit edilmiş hidrokarbon rezervlerinin % 43-47’lik bölümünü ihtiva eden Orta Doğu ile petrol ve doğal gaz kaynakları açısından zengin Hazar Havzası’nı dünya pazarlarına açan önemli bir transit geçiş noktası olmuştur.¹⁰ Hidrokarbon kaynaklarının dünya pazarlarına nakli hususunda stratejik

⁹ Soğuk Savaş döneminde ABD özellikle Sovyet tehditine karşı nükleer füze taşıyabilen POLARIS denizaltılarını 6. Filo’nun himayesinde bölgede operasyonel hâle getirmiştir. SSCB’nin bölgedeki varlığı ise Kruşçev dönemiyle birlikte tedrici olarak artmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Mesud Ünal, *Soğuk Savaş ve Sonrası Doğu Akdeniz’de Küresel Hamleler- 1*. Beta Yayınevi, İstanbul, 2015.

¹⁰ Necdet Pamir, “Doğu Akdeniz: Kıbrıs ve Doğal Gaz”, *Bütün Dünya*, Sayı: 2017/3, 51-57, s. 51.

önemde olan Doğu Akdeniz faal, kapatılmış veya onarım halinde olan 14 petrol ve doğal gaz boru hattına ev sahipliği yapmaktadır.¹¹ Dolayısıyla çıkarılan rezervlerin dünya piyasalarına boru hatları ve deniz taşımacılığı ile bölge üzerinden aktarılıyor olması Doğu Akdeniz'e bir nevi enerji nakil merkezi olma özelliğini kazandırmıştır.¹²

Son dönemde, bölgede keşfi gerçekleşen geniş enerji yatakları, Doğu Akdeniz enerji jeopolitiğinde yeni dengelerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Özellikle 2000'li yılların ikinci yarısından itibaren Akdeniz'e komşu ülkelerle uluslararası petrol firmalarının bölgede gerçekleştirdikleri keşifler, Doğu Akdeniz'e enerji koridoru olmanın yanı sıra potansiyel bir enerji üretim merkezi olma niteliği de kazandırmıştır. Deniz tabanı altında hidrokarbon yataklarının bulunması, bölge ülkelerinin kendilerine ait kıta sahanlığı ve kendilerine münhasır ekonomik bölge ilan etmesiyle sonuçlanmış ve bu alanlarda yapılan arama ve sondaj faaliyetlerini hızlandırmıştır. Bu noktada hidrokarbon rezervlerine ilişkin Doğu Akdeniz'de gerçekleştirilen ilk kıyı ötesi arama faaliyetleri, esasında 1960'lı yılların sonuna ve 1970'li yılların başına tekabül etmektedir. Her ne kadar bu dönemde yapılan keşifler üretim açısından başarılı sonuçlar doğurmasa da, deniz tabanına ilişkin önemli bilgilerin elde edilmesini ve bölgenin jeolojik modelinin oluşturulmasını temin etmiştir.¹³ 1970'li yılların ortasından başlayarak 1980'lerin ikinci yarısına kadar devam eden dönemde yapılan ikinci dalga keşif çalışmaları ise birçok alanda hafif petrolün bulunması ve bilhassa Sina Yarımadası açıklarında, kıyı ötesi sondaj kuyularının açılmasıyla

¹¹ Tufan Erdoğan, "Büyük Ortadoğu Projesi Çerçevesinde Petrolün Yeniden Dağılımı", 2007, *EMO Enerji Dergisi*, Sayı.3, Eylül, 82-84, s.82.

¹² Avrupa'nın petrol ihtiyacının % 70'i bölgedeki boru hatları ve Süveyş Kanalı vasıtasıyla Doğu Akdeniz üzerinden gerçekleşmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Muhittin Gözler, "Doğu Akdeniz'de Paylaşılmayan Kaynaklar", <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/enerji-veenerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/2014/12/17/7927/dogu-ak-denizdepaylasilamayan-kaynaklar> (Erişim Tarihi: 12.05.2018).

¹³ Simone Tagliapietra, "Energy: a Shaping Factor for Regional Stability in the Eastern Mediterranean?", 2017, Directorate General for External Policies Report No: PE578.044. European Parliament, Belgium, s. 7.

sonuçlanmış ancak yapılan keşifler ticari üretim için yeterli görülmemiştir. Özellikle 1990’lar ve 2000’lerde kıyı ötesi alanlarda yapılan keşif faaliyetleri, enerji jeopolitiği açısından bölgenin ekonomik haritasını değiştirir nitelikte olmuştur. İlk olarak 1999 ve 2000 yıllarında Gazze Şeridi’nin ve bir sahil kenti olan Aşkelon’un hemen açıklarında, mütevazı ölçekli beş yeni gaz sahası tespit edilmiştir. Bu bağlamda asıl dönüm noktası ise ABD’li enerji şirketi Noble Energy’nin İsrail enerji şirketleri Avner Oil, Derek Drilling ve Isramco ile birlikte 2009 yılında İsrail’in kıyı ötesinde yer alan Tamar 1 ve Dalit 1 bölgelerinde yaptığı keşifler olmuştur. Ancak bunu takip eden en büyük keşif 2010 ve 2011 yıllarında yine Noble Enerji’nin İsrail’in Leviathan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin Aphrodite isimli bölgelerinde yaptığı gaz rezervleri tespitiyle gerçekleşmiştir.¹⁴

Dolayısıyla, bizatihi bölgede keşfedilen doğal gaz ve petrol rezervleri Doğu Akdeniz’i enerji nakil koridoru olmanın ötesinde potansiyel bir enerji üretim merkezi haline dönüştürmüştür. Son dönemde tespit edilen doğal gaz ve petrol rezervleri bölgeye enerji bağlamında ekonomik değer kazandırmıştır. Nitekim ABD Jeolojik Araştırmalar Merkezi tarafından yayınlanan iki önemli rapora göre Kıbrıs, Suriye, Lübnan ve İsrail arasında kalan Levant Havzasında 1,7 milyon varil elde edilebilir petrol, 3,45 trilyon metreküp doğal gaz ve 3 milyar varil doğal gaz sıvıları (NGL) varlığı tahmin edilmektedir.¹⁵ Yine aynı şekilde Mısır’ın kuzeyindeki Nil Delta Havzası’nda ise yaklaşık olarak 1,8 milyar varil petrol, 6,3 trilyon metreküp doğal gaz ve 6 milyar varil sıvı doğal gaz rezervi olduğu düşünülmektedir.¹⁶ Bugün

¹⁴ 2009 yılında yapılan keşifle Tamar 1 ve Dalit 1 sahalarında yaklaşık 255 milyar metreküp doğal gaz tespit edilmiştir. Bu miktar İsrail’in 20 yıllık gaz ihtiyacını karşılayacak büyüklüktedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ayla Gürel, Fiona Mullen ve Harry Tzimitras, *The Cyprus Hydrocarbons Issue: Context, Positions and Future Scenarios*, Prio Cyprus Centre, Oslo, 2013, s. 2.

¹⁵ USGS, *Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Basin Province, Eastern Mediterranean*, Fact Sheet 2010-3014, Mart 2010.

¹⁶ USGS, *Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Nile Delta Basin Province, Eastern Mediterranean*, Fact Sheet 2010-3027, Mart 2010.

gelenen noktada, Doğu Akdeniz’de son on yılda keşfedilen doğal gaz sahası için hesaplanabilen kullanılabilir toplam rezerv miktarı 3.23 trilyon metrekübe ulaşmış durumdadır (Tablo 1). Özellikle son zamanlarda gerçekleştirilen doğal gaz arama faaliyetleri bölgede önemli keşiflerle neticelenmiştir. İsrail’in münhasır ekonomik bölgesinde yer alan başta Leviathan ve Tamar sahaları 900 milyar metreküpü aşan doğal gaz rezervine ev sahipliği yapmaktadır. Bugün sadece İsrail’in Münhasır Ekonomik Bölgesi’nde (MEB) 1 trilyon metreküpten fazla kanıtlanmış doğal gaz rezervi keşfedilmiştir (Tablo 1). Aynı şekilde Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin (GKRY) tek taraflı olarak vermiş olduğu arama izinleri dâhilinde Limasol Limanı’na yaklaşık 160 kilometre mesafede bulunan Afrodit sahasında 198 milyar metreküplük doğal gaz tespit edilmiştir. İtalyan şirketi Eni ise Mısır’ın MEB’inde bulunan Nil Delta Havzası’nda 2015 yılında 850 milyar metreküp rezerv miktarıyla Akdeniz’in en büyük doğal gaz yataklarını keşfetmiştir.¹⁷ Bunların yanı sıra, başta Lübnan olmak üzere Filistin, Ürdün ve Suriye’nin kıyı ötesi deniz alanlarında da önemli miktarda rezervin olduğu ve hâlen bölgede devam eden çalışmalar sonucunda olası yeni sahaların keşfi ile Doğu Akdeniz’in toplam rezerv miktarının artacağı tahmin edilmektedir.

¹⁷ Erdal Karagöl ve Büşra Zeynep Özdemir, *Türkiye’nin Enerji Ticaret Merkezi Olmasında Doğu Akdeniz’in Rolü*, SETA, Ankara, 2017, s. 14.

Tablo 1: Doğu Akdeniz’de Keşfedilen Doğal Gaz Sahaları ve Rezerv Miktarları¹⁸

Ülkeler	Doğal Gaz Sahası	Keşif Tarihi	Rezerv Miktarı (Milyar Metreküp)
İsrail	Noa	1999	28
	Mari-B	2000	42
	Dalit	2009	14.1
	Tamar	2009	283
	Leviathan	2010	623
	Dolphin	2011	2.2
	Shimshon	2012	8.4
	Tanin	2012	33.9
	Karish	2013	50.9
GKYR	Afrodit	2011	198
Filistin	Gaza Marine	2000	28.3
Mısır	Zohr	2015	850
Suriye	**	**	240
Lübnan	**	**	850
Ürdün	**	**	6
** Net bilgi bulunmamaktadır.			

Dolayısıyla yakın dönemde Doğu Akdeniz’de ve bilhassa da Kıbrıs Adası’nın çevresinde keşfedilen deniz dibi hidrokarbon rezervleri, bölgenin jeopolitik önemini artırmanın yanı sıra bölgeyi küresel ve bölgesel güç mücadelelerinin odak noktası haline getirmiştir. Bölgenin sahip olduğu rezervlerin çıkarılması ve dünya piyasalarına ihraç edilmesi başta Avrupa Birliği olmak üzere ABD, Rusya, İsrail, Türkiye, Yunanistan, Mısır ve GKRY’nin dikkatlerini Doğu Akdeniz üzerine yoğunlaştırmasıyla sonuçlanmış ve bölge enerji kaynaklarının kontrolü

¹⁸ Ebru Oğurlu, “Natural Gas in the Eastern Mediterranean: Means of Regional Integration or Disintegration?”, *Journal of Social Sciences*, 2017, 8(1), 35-49, s. 39.

bağlamında artan bir hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Bölgenin stratejik değerini artırıcı nitelikte olan hidrokarbon rezervlerinin keşfi, mevcut sorunlara çözüm üretmek ve bölgesel bir iş birliğinin şekillenmesine zemin hazırlamanın ötesinde bölgedeki tansiyonun artmasına neden olmuştur. Hidrokarbon rezervlerinin keşfi bilhassa son 10-15 yılda bölgeye kıyıdaş ülkeler arasında kaynakların ve dolayısıyla deniz alanlarının paylaşımı mücadelesini beraberinde getirmiş ve bu mücadeleye bölge dışı aktörlerin de dâhil olmasıyla Doğu Akdeniz Malaka Boğazı, kutuplar, Doğu Afrika ve Kafkaslar misali “sıcak bölge” (*hot spot*) niteliği kazanmıştır.¹⁹ Esasen Doğu Akdeniz’de bugün yaşanan anlaşmazlıkların ve gerginliğin temelinde her ne kadar tarihî uyumsuzluklar ve coğrafi koşullar yatıyor olsa da bölgedeki bazı devletlerin diğer kıyıdaş ülkelerin haklarını göz önünde bulundurmaksızın yaptıkları ikili münhasır ekonomik bölge antlaşmaları temel etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada özellikle GKRY, Yunanistan ve İsrail’in bölgedeki yetki alanlarının ve dolayısıyla enerji kaynaklarının paylaşımı hususunda benimsemiş oldukları tutum ve politikalar çok taraflı bir bölgesel iş birliği sürecini güçleştirmektedir.

Bugün Doğu Akdeniz’de yetki alanlarının ve enerji kaynaklarının kullanımına ilişkin ihtilaflara sebep olan ilk adım GKRY’nin Avrupa Birliği’nin desteğini alması ve Türkiye ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin bölgedeki haklarını görmezden gelerek 21 Mart 2003 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere tek taraflı münhasır ekonomik bölge ilan etmesi olmuştur. Yunanistan’ın içinde bulunduğu ekonomik darboğazdan müttefik ülke olarak yakinen etkilenen GKRY, bölgedeki enerji kaynakları üzerinde yürüttüğü iş birlikleri ve çalışmalarla ekonomik kazanım elde etmenin yollarını aramaktadır. Bu amaç doğrultusunda, Kıbrıs Rum kesimi ilan ettiği sözde münhasır ekonomik bölgeyi tek taraflı olarak 13 parçaya bölerek İtalyan, Fransız ve Amerikan enerji devleri Eni, Total ve Exxon Mobil/Noble’e keşif ve sondaj ruhsatı

¹⁹ Mehmet Arda Mevlütoğlu, *Doğu Akdeniz’in Yeni Enerji Jeopolitiğinde Bölge Ülkeleri Deniz Güçlerinin Yeri ve Etkisi*, BİLGESAM, İstanbul, 2014, s. 12.

vermiştir.²⁰ Adanın tek temsilcisi olarak kendisini konumlandıran GKRY 17 Şubat 2003 tarihinde Mısır, 17 Ocak 2007 tarihinde Lübnan²¹ ve 17 Aralık 2010 tarihinde İsrail ile MEB sınırlandırma antlaşmaları imzalamıştır.²² Yine buna paralel olarak, GKRY Yunanistan ile birlikte hem bölgedeki, hem de uluslararası alandaki aktörlerle eş güdümlü olarak enerji temelli bölgesel iş birlikleri oluşturmaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda Yunanistan ve GKRY bölgede başta İsrail olmak üzere Mısır ve Ürdün’le ayrı ayrı üçlü iş birlikleri oluşturmuş ve bu bağlamda hem AB’nin, hem de ABD’nin desteğini almıştır. Ayrıca GKRY, Yunanistan, İsrail, İtalya Filistin ve Mısır, bölgede açık deniz alanlarındaki yeni enerji kaynaklarının keşfi ve mevcut kaynakların en uygun kullanımı hususunda koordinasyonu sağlamak adına Ocak 2019 tarihi itibarıyla Doğu Akdeniz Gaz Forumu’nu kurmuş bulunmaktadır.

GKRY hâlihazırda 13 parsel böldüğü sözde MEB’de, uluslararası enerji şirketlerine sekiz farklı araştırma ruhsatı vermiş durumdadır (Bkz. Şekil 1). Bu ruhsatlardan ilki 2008 yılında Afrodit olarak da adlandırılan 12. parsel için Amerikan enerji şirketi Noble Enegy’ye verilmiş ve firma 2013 yılında 3,6 ile 6 trilyon kübik kadem doğal gaz rezervi tespit etmiştir.²³ Bugün itibarıyla 12. parselde Noble Energy ile birlikte Hollanda-İngiltere ortaklı Shell ve İsrail menşeli Delek ve Avner şirketleri faaliyet göstermektedir. Yine 2013 yılında İtalyan ENI ile Güney Koreli KOGAS şirketlerinin oluşturduğu konsorsiyuma 2., 3. ve 9. parseller için arama izni verilmiştir. Son olarak da 2017 yılı itibarıyla yapılan ruhsatlandırmada 8. parsel ENI’ye, 6. ve 11. parseller ENI ile

²⁰ Emete Gözügüzelli, *Doğu Akdeniz’de Hidrokarbon Faaliyetleri ve Projeler*, ORSAM, Ankara, 2019, s. 5.

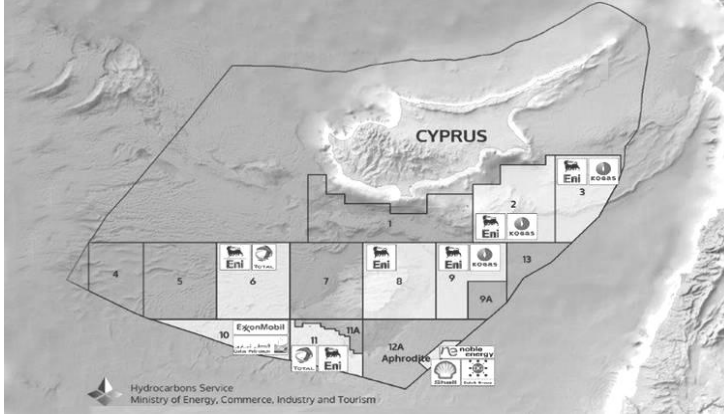
²¹ Türkiye’nin diplomatik girişimleri üzerine GKRY ile imzalanan MEB antlaşması Lübnan parlamentosunda bekletilerek onaylanması ertelenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Serdar Örnek ve Baransel Mızrak, “Bir Güvenlik Sorunu Olarak Kıbrıs’ın Enerji Kaynakları ve Uluslararası Aktörlerin Politikaları”, *Bilge Strateji*, 2016, 8(15), 13-32.

²² Işıl Ayar ve Mutlu Yılmaz, “Doğu Akdeniz Kıta Sahaneliği Sorunsalı Üzerinden Doğalgaz Paylaşımı”. *TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, 3-6 Ekim 2018*, Ankara, 2018, s. 602.

²³ Deloitte, *Oil and Gas in Cyprus: Where Potential Lies*, Deloitte Limited, Nicosia, 2018, s. 6.

Fransız Total ortaklığına, 10. parsel ExxonMobil ve Katar Petroleum'a ve 13. parsel ise Noble Energy'ye verilmiştir. Şubat 2018 tarihinde ENI & Total konsorsiyumu 6. parselde yaptığı aramalarda 4,8 ile 8,1 trilyon kübik kadem doğal gaz rezervi tespit etmiştir.²⁴ En son olarak ise ExxonMobil ve Katar Petroleum ortaklığı 2019 yılının Şubat ayında 10. parseldeki Glaucus-1 bölgesinde 5 ile 8 trilyon kübik kadem (142-127 milyar metreküp) değerinde doğal gaz rezervi olduğunu bildirmiştir.²⁵

Şekil 1: 2018 Yılı itibariyle GKRY'nin Araştırma Ruhsatı Verdiği Parseller²⁶

²⁴ Deloitte, a.g.y., s. 6.

²⁵ Kıbrıs açıklarında mevcut kanıtlanmış doğal gaz rezervleri Rusya (1,230 trilyon kübik kadem), İran (1,170 trilyon kübik kadem) ve Katar (880 trilyon kübik kadem) gibi rezerv zengini ülkelerle kıyaslandığında önemsiz görünse de adanın kaderini değiştirecek büyüklüktedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Simon Henderson, "Cyprus Gas Discovery Could Be an East Mediterranean Game-Changer", <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/cyprus-gas-discovery-could-be-an-east-mediterranean-game-changer> (Erişim Tarihi: 05.07.2019).

²⁶ Deloitte, a.g.y., s. 6.

Doğu Akdeniz’de GKRY ile eşgüdümlü hareket eden Yunanistan ise deniz yetki alanlarının belirlenmesi konusunda Girit, Kaşot, Çoban, Rodos ve Meis adalarının sınırlarını baz alan ortay hat ile bölgedeki yetki alanını genişletmeyi hedeflemektedir. Bu amaçla Yunanistan, hâlihazırda Mısır ve Libya ile diplomatik görüşmeler başlatmıştır; ancak bu teşebbüsü, Türkiye’nin itirazları sebebiyle şu an için sonuçlanmamıştır.²⁷ Bu noktada Yunanistan’ın bölgedeki asli amacı Anadolu’dan başlayarak Rodos ve Meis adaları arasından bir ortay hat çizerek bu adaların güneyinde kalan MEB alanlarını Mısır ve GKRY ile yapacağı antlaşmalarla sınırlandırmaktır. Böylece Yunanistan ve GKRY’nin eşgüdümlü politikası bir anlamda Türkiye’yi bölgeden dışlamaya ve sadece Antalya Körfezi ile sınırlandırılmış bir kıta sahanlığı ve MEB alanı içerisinde hapsedmeye matuftur. Bir diğer yandan, Yunanistan ile Türkiye arasında yıllardır Ege’de karasuları ve kıta sahanlığına ilişkin süren ihtilaf da göz önünde tutulduğunda Türkiye’nin Ege ve Doğu Akdeniz’deki varlığı adeta yok hükmüne indirilmeye çalışılmaktadır.²⁸

Doğu Akdeniz enerji denkleminin diğer bir önemli aktörü ise şüphesiz İsrail’dir. İsrail’in deniz yetki alanında yapılan ilk keşif Ocak 2009 tarihinde ABD menşeli Noble Energy ve İsraili ortakları Delek Drilling ve Avner Oil’in Hayfa Kenti’nin 50 mil açığında Tamar isimli gaz sahasının keşfiyle olmuştur. Noble Energy’nin Tamar sahasında yaptığı keşif sonucunda 283 milyar metre küp gaz rezervi tespit edilmiş ve mevcut kaynağın İsrail’in 20 yıllık gaz ihtiyacını karşılayacağı

²⁷ Cihat Yayıcı, “Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye”. *Bilge Strateji*, 2012, 4(6), 1-70.

²⁸ 12 Eylül 1980’de de Türkiye’nin içinde bulunduğu siyasi karışıklığı bir fırsat bilerek yine tek taraflı olarak karasularını 12 mile çıkardığını bildirmiş ve bunu yaparken de anakarayı değil, adaları baz almıştır. Ancak Türkiye Yunanistan’ın müteccaviz tutumunu savaş sebebi olarak değerlendireceğini ilan etmesi üzerine karar uygulanamamıştır. Şayet Ege’de karasuları 6 mil olarak belirlenirse Türkiye % 7,47, Yunanistan % 43,68, açık deniz ise % 48,85 oranında olurken, 12 mil durumunda Türkiye % 8,76, Yunanistan % 71,53, açık deniz % 19,71 olarak belirlenecektir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Soner Polat, *Mavi Vatan İçin Jeopolitik Rota*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2019, s. 169.

öngörülmüştür.²⁹ Bunu takip eden ikinci önemli keşif Tamar gaz sahasının batısında Leviathan isimli bir başka bölgede 623 milyar metreküp miktarında doğal gaz rezervinin bulunmasıyla gerçekleşmiştir. Bugüne kadar Noble Energy ve yerli ortakları İsrail'in denizel alanında, başta Tamar (2009) ve Leviathan (2010) olmak üzere Dalit (2009), Dolphin (2011), Noa 2 (2011), Tanin (2012), Pinnacles (2012) ve Karish (2013) gibi birçok doğal gaz sahası keşfedilmiştir (Bkz. Şekil 2). Bugün toplam 1 trilyon metreküpü bulan ispatlanmış doğal gaz rezervi ile İsrail, fosil yakıt ithalatçısı konumundan uzun vadede ihracat potansiyeline sahip bir doğal gaz üreticisi ülke pozisyonuna gelmiştir.³⁰ İsrail hâlihazırda Tamar sahasından doğal gaz çıkarmakta ve boru hattı ile kıyı yakınındaki tesisine taşımaktadır. Sadece Tamar sahasından elde edilen yıllık gaz üretimi 2016 tarihi itibarıyla 9,4 milyar metreküpe ulaşmış durumdadır ve İsrail elektrik üretiminin % 49,9'u doğal gazdan gelmektedir.³¹ Bunun yanı sıra İsrail Leviathan, Tanin ve Karish sahalarındaki doğal gazın boru hattı ile kıyıya taşınması ve bu noktada ihracat imkânlarının oluşturulması için ayrıca çalışmalar yürütmektedir.³²

²⁹ Peter E. Paraschos, "Offshore Energy in the Levant Basin: Leaders, Laggards, and Spoilers" *Mediterranean Quarterly*, 2013, 24(1), 38-56, s. 41.

³⁰ Özer Balkaş, *Doğu Akdeniz'de Doğal Gaz Keşifleri, Pazarlama Senaryoları, Enerji Güvenliği ve Jeopolitika*, TMMOB, Ankara, 2019, s. 3.

³¹ Balkaş, a.g.y., s. 4.

³² İsrail'in şu ana dek yapmış olduğu tüm keşifler ülkenin 200 yıllık gaz ihtiyacını karşılamamın yanı sıra ihraç imkânı da sunmaktadır Ayrıntılı bilgi için bakınız: Nazlı Üstün, *Doğu Akdeniz'de Enerji Politikaları ve Kıbrıs Müzakerelerine Etkisi*, Konya Ticaret Odası, Konya, 2016, s. 4.

Şekil 2: İsrail’de keşfedilen Doğal Gaz Sahaları ve Deniz Yetki Alanları³³

Deniz yetki alanları üzerindeki hâkimiyetini güçlendirmek ve sahip olduğu enerji kaynaklarından ekonomik gelir elde etmek adına İsrail bilhassa Tamar ve Leviathan sahalarının keşfedilmesinin akabinde MEB koordinatlarını gösteren bir listeyi 12 Temmuz 2011 tarihinde Birleşmiş Milletler’e (BM) ilemiştir. Her ne kadar İsrail, 17 Aralık 2010 tarihinde GKRY ile münhasır ekonomik bölge antlaşması imzalamış ise de bölgede diğer kıyıdaş devletlerle herhangi bir anlaşma imzalamış değildir. Bu bağlamda İsrail’in bilhassa Lübnan ve Filistin ile deniz alanlarının sınırlanması konusunda anlaşmazlıkları mevcuttur. Uzun yıllardır resmî olarak savaştan ülke konumunda olan İsrail ile Lübnan arasında diplomatik ilişki bulunmamakla beraber bu iki ülke arasında deniz alanlarını sınırlamaya ilişkin bir anlaşma da mevcut değildir. Lakin önceden de zikredildiği gibi Lübnan hükûmeti 2007 yılında GKRY ile karşılıklı olarak MEB sınırlandırma anlaşması imzalamıştır. Her ne kadar bu anlaşma Lübnan parlamentosunda onaylanmasa da

³³ CyprusScene, “Consortium Declares Cyprus Gas Find Commercially Viable”, <https://cyprusscene.com/2015/06/10/consortium-declares-cyprus-gas-find-commercially-viable/> (Erişim Tarihi: 25.07.2019).

Lübnan hükûmeti 2010 yılında çıkardığı bir kanunla kendi deniz alanları dâhilinde petrol ve doğal gaz kaynaklarının araştırılmasını uygun görmüş ve deniz yetki alanlarını belirleyen haritayı BM'ye sunmuştur. Lübnan'ın BM'ye sunduğu harita ortay hat sınırlarını esas alarak GKRY ile yapılan MEB anlaşmasıyla benzer hatlara sahip olsa da güney sınırının 17 kilometre genişletilmesi sebebiyle İsrail'in deniz yetki alanıyla çakışan ihtilafli bir bölge yaratmıştır (Bkz. Şekil 2).

Yine İsrail Levant Havzası'nda doğal gaz rezervlerine ilişkin bir başka uyuşmazlığı Filistin Yönetiminin egemenlik alanında olan Gazze Şeridi'nin deniz alanında yaşamaktadır. Filistin yönetimi 1999 yılında İsrail ile Mısır arasında sıkışmış olan Gazze Şeridi'nin kıyı ötesinde petrol ve doğal gaz araması yapılması için British Gas'a ruhsat vermiştir. 2000 yılında British Gas Gazze'nin 20 deniz mili açığında Gaza Marine sahasında iki farklı kuyuda, mali değeri 4 milyar doları bulan 28 milyar metreküplük gaz rezervi keşfettiğini duyurmuştur.³⁴ Bölgedeki gaz rezervlerinin varlığını bağımsız bir Filistin devleti için fırsat kabul eden Yaser Arafat idaresindeki Filistin yönetimi, 2002 yılında rezervlerin işletilmesi için Filistin Yatırım Fonu (% 30), Lübnan Consolidated Contarctors (% 10) ve British Gas (% 60) iş birliğinde bir ortak yatırım fonu oluşturmuştur.³⁵ Ancak rezervlerin kendi kontrolü dışında çıkarılmasına ve dolayısıyla Filistin yönetimine maddi kazanç sağlanmasına karşı çıkan İsrail müteaddit kez yapmış olduğu girişimlerle British Gas ile yapılan antlaşmayı geçersiz kılmak ve hem Hamas hükümetini, hem de Filistin yönetimini devre dışı bırakmak amacındadır.³⁶ Bu çerçevede Gazze sularındaki askerî varlığını artıran ve 2000'li yılların başından bu yana Gazze deniz sahasındaki yasa dışı ablukasını ağırlaştıran İsrail, Filistin Yönetiminin kendi rezervlerini

³⁴ Michel Chossudovsky, "War and Natural Gas: The Israeli Invasion and Gaza's Offshore Gas Fields". <https://www.globalresearch.ca/war-and-natural-gas-the-israeli-invasion-and-gaza-s-offshore-gas-fields/11680> (Erişim Tarihi: 25.08.2019).

³⁵ Ayla Gürel ve Laura LeCornu, *Turkey and Eastern Mediterranean Hydrocarbons*, Global Political Trends Center Publications, İstanbul, 2013, s. 7.

³⁶ Chossudovsky, a.g.y..

kullanmasına ve bölgede yeni rezervlerin keşfedilmesine engel olmaktadır.³⁷

Son olarak bölgede kilit konumunda olan bir diğer aktör ise Doğu Akdeniz’de en uzun sahil şeridinde sahip ikinci ülke olan Mısır’dır. Özellikle Ağustos 2015 tarihinde, İtalyan enerji devi ENI’nin Port Said kentinin 190 kilometre açığında, Zohr adı verilen bir alanda Doğu Akdeniz’in en büyük gaz rezervini bulduğunu açıklamasıyla Mısır’ın Doğu Akdeniz enerji denklemindeki yeri köklü bir şekilde değişmiştir (Bkz. Şekil 3).³⁸ Daha yakın zamana kadar ulusal ölçekli elektrik sıkıntıları ve güç kesintileri yaşayan Mısır, denizsel alanında gerçekleşen bir dizi yeni keşifle şimdilerde bölgesel enerji merkezi (*energy hub*) olmaya aday konumdadır. Zohr ismi verilen ve 100 kilometrekarelik alanı kapsayan süper dev doğal gaz sahasında yapılan keşiflere göre toplam 5,5 milyar varil petrol eş değeri ya da 850 milyar metreküp değerinde doğal gaz rezervi bulunmaktadır.³⁹ 2017 yılının Aralık ayında ilk gazın elde edildiği Zohr sahasında bugün günlük 2,9 milyar kübik kadem değerinde doğal gaz üretilmektedir.⁴⁰ Yine yakın zamanda Mısır’ın denizsel alanında doğal gaz rezervlerine ilişkin bir dizi yeni keşifin gerçekleşmesiyle Mısır, ithalatçı ülke konumundan ihracatçı ülke konumuna gelmiştir. Bilhassa 2019 yılında yapılan son keşifte Sina Yarımadası’na 50 kilometre uzaklıkta Mısır’ın Akdeniz açıklarındaki Nour sahasında (Şekil 3) yüklü miktarda gaz rezervinin

³⁷ Filistin’in enerji konusunda İsrail’e olan bağımlılığını devam ettirmek ve Filistin yönetiminin doğal gaz rezervlerinden nakdi kazanç elde etmesini engellemek isteyen İsrail, gazdan elde edilecek gelirin sadece mal ve hizmet olarak Filistinlilere verilmesini uygun görmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Susan Power, *Annexing Energy: Exploiting and Preventing the Development of Oil and Gas in the Occupied Palestinian Territory*, Al-Haq, Ramallah 2015.

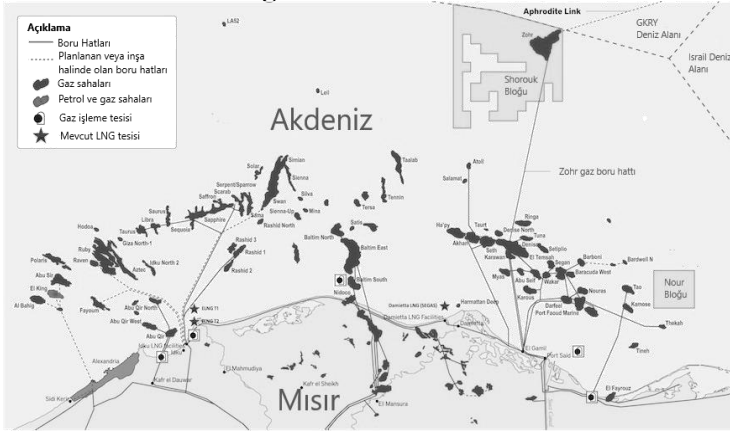
³⁸ İsmail Numan Telci, “Doğu Akdeniz’de Enerji Rekabetinin Geleceği”. <https://www.setav.org/dogu-akdenizde-enerji-rekabetinin-gelecegi/> (Erişim Tarihi: 05.06.2019).

³⁹ Balkaş, a.g.y., s.3.

⁴⁰ Arabianbusiness, “Eni’s Zohr Gas Field Could See Egypt End Imports by 2019”, <https://www.arabianbusiness.com/energy/389798-enis-zohr-gas-field-could-see-egypt-end-imports-by-2019> (Erişim Tarihi: 15.08.2019).

bulunduğu ve ilerleyen dönemlerde Mısır'ın gaz üretimi hususunda bölgede lider konuma yükseleceği ifade edilmektedir.⁴¹

Şekil 3: Mısır'ın Deniz Yetki Alanında Keşfedilen Doğal Gaz Rezervleri⁴²

Zohr sahasında üretime geçilmesi ve bölgede yeni rezervlerin keşfedilmesiyle beraber enerji merkezli yoğun bir diplomasi trafiği de kendini göstermeye başlamıştır. Mısır ilk MEB anlaşmasını GKRY ile 2003 yılında gerçekleştirmiştir. Her ne kadar Arap Baharı süresince yaşanan yönetim değişikliği sonrasında, GKRY ile ilan edilen sınırlara ilişkin itirazlar yükselmiş olsa da 2013 yılında gerçekleşen darbe sonrasında Abdel-Fattah al-Sisi'nin yönetime gelmesiyle GKRY, İsrail ve Mısır arasında kayda değer bir yakınlaşma gözlemlenmiştir.

⁴¹ Petroleum Economist, "Egypt's gas gold rush", <https://www.petroleum-economist.com/articles/upstream/exploration-production/2019/egypts-gas-gold-rush> (Erişim Tarihi: 01.08.2019).

⁴² Egypt Energy, "BP buys 25% stake in Eni's Nour concession offshore Egypt". <https://energyegypt.net/bp-buys-25-stake-in-enis-nour-concession-offshore-egypt/> (Erişim Tarihi: 25.05.2019).

Ekonomik anlamda sıkıntılar yaşayan Mısır, ilk etapta Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile enerji boyutlu zirveler düzenlemiş ve uzun vadeli bir ittifakın temellerini atmıştır. Öte yandan enerji boyutlu kurulan ittifakı güvenlik bağlamında da güçlendirme hedefinde olan Mısır, bölgede askerî ve siyasi açıdan güçlü bir aktör olan İsrail ile yakınlaşmış ve Yunanistan, GKRY ve Mısır arasındaki enerji boyutlu iş birliği sürecine İsrail de dâhil olmuştur. Bu bağlamda Müslüman Kardeşler adayı Muhammed Mursi'nin 2013 yılında görevden uzaklaştırılmasının ardından iktidara gelen Sisi yönetimi, İsrail ile kurduğu yakın ilişkiler sayesinde ABD ve AB nezdinde meşruiyet zemini oluşturmaya çalışmıştır. Nitekim Mısır'ın girişimiyle 14 Ocak 2019 tarihinde Kahire'de gerçekleştirilen Doğu Akdeniz Gaz Forumu zirvesine İsrail'in de davet edilmesi bir yönüyle bu çabanın bir parçasıdır.

Bu noktadan hareketle hidrokarbon rezervlerinin keşfi ile birlikte yeniden şekillenen Doğu Akdeniz jeopolitiği, küresel aktörlerin de müdahil olduğu enerji eksenli bir bölgesel güç ve egemenlik mücadelesini beraberinde getirmiştir. Özellikle Doğu Akdeniz havzasında tespit edilen kaynakların boyut ve mali değerinin her geçen yıl önem kazanması kıyıdaş ülkeler arasında çok boyutlu bir iş birliği ve çatışma ortamını doğurmuş ve başta ABD, Rusya ve AB olmak üzere bölge dışı aktörlerin de dâhil olmasıyla zaman zaman bölgeyi de aşan bir güvenlik sorunu haline dönüşmüştür. Geline bu süreçte doğal gaz rezervlerinin keşfi, ticarileştirilmesi ve öncelikle AB olmak üzere uluslararası pazarlara ulaştırılması konusunda Yunanistan, GKRY, İsrail ve Mısır arasında dikkate değer bir yakınlaşmanın yaşandığı gözlemlenmektedir. Hâlihazırda bölgede, GKRY-Yunanistan-İsrail ve GKRY-Mısır-Yunanistan olmak üzere görünürde iki farklı ama aslında aynı amaca hizmet eden üçlü iş birliği mekanizmaları geliştirilmiştir.⁴³ Yunanistan, GKRY, İsrail ve Mısır'ın ortak hedefi bölgede yer alan doğal gaz kaynaklarını iş birliği içerisinde işletmek ve Avrupa'ya uzanacak bir doğal gaz boru hattı ile ihraç edebilmektir. Avrupa'nın

⁴³ İsmail Şahin, *Doğu Akdeniz'de Enerji Çatışması ve İşbirliği*, ORSAM, Ankara 2019, s. 36.

Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak ve enerji temini konusunda kaynak çeşitliliğini sağlamak isteyen ABD ve AB bu noktada Doğu Akdeniz gazının Avrupa'ya pazarlanması fikrini desteklemektedir.⁴⁴

Ancak bu iş birliği sürecinin temelinde, uluslararası hukuk ihlallerinin olması, başta Türkiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ve Lübnan olmak üzere bölgeye kıyıdaş diğer devletlerin hak ve menfaatlerinin gözetilmemesi ve son olarak da ABD ve Rusya gibi iki küresel aktörün bölge üzerindeki çatışan emelleri kapsayıcı bir bölgesel iş birliği ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Bu yönüyle Doğu Akdeniz'de keşfedilen enerji rezervleri, her ne kadar kıyıdaş devletlerin refahı için umut olsa da bölgedeki gerginliğin bir hayli artmasına neden olmuştur. Suriye'deki iç savaş ve siyasal istikrarsızlık, Mısır'daki politik gerilim, İsrail-Gazze çatışması, Kıbrıs meselesi ve deniz yetki alanlarının paylaşımı sorunu enerji faktörünün de devreye girmesiyle daha da karmaşık bir hal almıştır. Buna paralel olarak bölge, özellikle 2000'li yılların ikinci yarısından başlayarak giderek artan oranda ikili ve üçlü askerî işbirliklerine ve müşterek deniz eğitim ve tatbikat faaliyetlerine sahne olmaktadır.⁴⁵ Doğu Akdeniz'deki nüfuz alanlarını genişletmek isteyen bölge ve bölge dışı aktörler askerî alanda faaliyetlere ağırlık vermektedir.

Bu noktada, bölgede yaşanan enerji odaklı güç mücadelesi ve askerî hareketlilik bağlamında özellikle ABD ve Rusya olmak üzere iki büyük küresel gücün ön plana çıktığını ifade etmek gerekir. NATO'nun güney kanadının güvenliğini temin etmek ve Orta Doğu'daki bölgesel gelişmelere müdahale edebilmek adına önem arz eden Doğu Akdeniz Havzası, ABD için stratejik değerinde bir bölge olmuştur. Soğuk Savaş'tan bu yana bilhassa 6. Filo ile bölgedeki askerî varlığını devam ettiren ABD özellikle Suriye'de yaşanan gelişmeler ve Levant havzasında hidrokarbon rezervlerinin keşfinden sonra bölgede daha aktif rol oynamaya çalışmaktadır. Doğu Akdeniz'de Rus etkinliğini azaltmak,

⁴⁴ Emmanuel Karagiannis, "Shifting Eastern Mediterranean Alliances", *Middle East Quarterly*, 2016., 23(2), 1-11.

⁴⁵ Mevlütoğlu, a.g.y., s. 12.

Suriye’de yeniden mevzi kazanmak ve Rus gazına bağımlı Avrupa ülkelerine alternatif enerji güzergâhı temin etmek amacı taşıyan ABD bölgedeki askerî ve ekonomik varlığını artırmaktadır. İsrail ve Kıbrıs adası açıklarındaki doğal gaz rezervlerinin tespiti ve çıkarılmasında rol alan ABD menşeli Nobel Energy şirketinin Leviathan’da % 40, Tamar’da % 36, Afrodit’te ise % 70 hissedar olması şüphesiz ABD’nin bölgedeki kaynaklar üzerinde söz sahibi olma isteğinin bir parçasıdır.⁴⁶ Yine aynı şekilde İsrail-GKRY-Mısır ekseninde yapılan enerji yatırımlarını ve işbirliklerini destekleyen ABD, Doğu Akdeniz bölgesini uzun vadede Rusya’nın Kuzey Akım-2 projesine alternatif bir enerji tedarik merkezi haline dönüştürmeyi amaçlamaktadır.⁴⁷ Bu bağlamda ABD, AB’nin Rus doğal gazına bağımlılığını azaltmayı ve dolayısıyla Rusya’nın enerji kartını bir politik baskı aracı olarak kullanmasını önlemeyi hedeflemektedir.

Aslına bakılırsa, ABD açısından değerlendirildiğinde Doğu Akdeniz, hidrokarbon kaynaklarının paylaşımı ve enerji nakil güzergâhlarının kontrolünün ötesinde, daha derin bir jeostratejik öneme sahiptir. ABD’nin küresel hâkimiyet stratejisi açısından Doğu Akdeniz, Hint Okyanusu, Basra Körfezi ve hatta Asya Pasifik arasında kuvvet kaydırmak için kritik bir geçiş güzergâhı ve bilhassa Avrasya merkezli güç mücadelesinde kilit bir noktadır. Bu açıdan bakıldığında Doğu Akdeniz’e hâkim olmak, ABD’ye Orta Doğu coğrafyasına hızlı müdahale etme imkânı verdiği gibi Atlantik ittifakı için tehdit oluşturan Rusya’yı geniş Avrasya coğrafyasında sıkıştırma olanağı da sunmaktadır. Dolayısıyla hidrokarbon rezervlerinin paylaşımı ve enerji nakil güzergâhlarının kontörüyle beraber düşünüldüğünde geniş ölçekli bir küresel güç mücadelesinin parçası olarak ABD ve Atlantik İttifakı’nın Doğu Akdeniz’de artan askerî varlığı daha derin bir anlam ifade etmektedir. Nitekim bugün bölgede ABD’nin 10 savaş gemisi, 130 savaş uçağı ve yaklaşık dokuz bin askerî personeli bulunmaktadır.⁴⁸ Ayrıca

⁴⁶ Karagiannis, a.g.m., s. 3.

⁴⁷ Şahin, a.g.y., s. 36.

⁴⁸ Sputnik, “ABD Dışişleri: Doğu Akdeniz Bizim Açımızdan Stratejik Öneme Sahip”.
<https://tr.sputniknews.com/abd/201906081039275561-abd-disisleri-dogu-akdeniz->

bölgede ABD ile eşgüdümlü hareket eden Birleşik Krallık ve Fransa'nın da fizikî varlığını artırdığı ve başta GKRY olmak üzere bölgede askerî ittifak ilişkilerini derinleştirdiği gözlemlenmektedir. Hâlihazırda İngiltere'nin Kıbrıs adasında, statüsü Kıbrıs Cumhuriyeti Kuruluş Anlaşması ile belirlenen ve Limasol ve Lakarna'da konuşlanan iki adet (Ağrotur ve Dikelya) askerî üssü bulunmaktadır.⁴⁹ Bölgedeki gelişmelerle paralel olarak adadaki askerî varlığını kuvvetlendirmek isteyen İngiltere, üslerin modernizasyonu için son beş yılda 330 milyon sterlin tutarında masraf yapmış ve 2019 sonbaharına dek 121 adet F-35 tipi savaş uçağını Ağrotur Üssü'nde konuşlandıracağını açıklamıştır.⁵⁰ Aynı şekilde, Doğu Akdeniz'in değişen enerji jeopolitiğinde söz sahibi olmak isteyen Fransa, GKRY ile yakın diplomatik ilişkiler içinde olup 2018 yılında yapılan bir anlaşma ile savunma alanındaki iş birliğini derinleştirmiştir. 2010 yılından bu yana adanın güneybatısında bulunan Andreas Papandreu Hava Üssünü kullanan Fransa, 2018'de yürürlüğe giren anlaşma ile Larnaka-Limasol yolu üzerinde bulunan Evangelos Florakis Deniz Üssü'nün kullanım hakkını da elde etmiştir.⁵¹ Fransız-Rum ortak girişimiyle modernize edilmesi planlanan deniz üssünün Fransızların bölgeye getireceği Firkateyn ve uçak gemisinin yavaşmasına elverişli hale getirilmesi ve Fransız enerji şirketi Total'in bölgedeki faaliyetlerine hizmet etmesi düşünülmektedir.⁵²

bizim-acimizdan-stratejik-oneme-sahip/(Erişim Tarihi: 26.06.2019).

⁴⁹ Adada ismi zikredilen iki İngiliz üssünün haricinde Trodos Dağı üzerinde yerleşik ve İngiltere ve ABD'nin kullanımında olan dinleme ve istihbarat tesisi bulunmaktadır. Özellikle CIA, MI6 ve NSA (Amerikan Ulusal Güvenlik Kurumu) için hizmet vermekte olan tesis, Libya'nın batısından Orta Doğu'ya ve Kafkaslardan Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir bölgeden istihbarat ve bilgi toplayabilmektedir.

⁵⁰ Cyprusmail, "UK Spent Over £300m Maintaining Cyprus Bases Over Five Years". <https://cyprus-mail.com/old/2019/03/01/uk-spent-over-300m-maintaining-cyprus-bases-over-five-years/> (Erişim Tarihi: 25.07.2019).

⁵¹ Bülent Erandaç, "Doğu Akdeniz'deki Oyunların Deşifresi". <https://www.sde.org.tr/bulent-erandaç/genel/dogu-akdenizdeki-oyunlarin-desifresi-kose-yazisi-9695> (Erişim Tarihi: 17.07.2019).

⁵² Aydınlık, "Fransız Donanması Kıbrıs'a Yerleşiyor". <https://www.aydinlik.com.tr/fransiz-donanmasi-kibris-a-yerlesiyor-dunya-mayis-2019-1> (Erişim Tarihi: 15.07.2019).

Şüphesiz Doğu Akdeniz’de göze çarpan etkinliğe ve önemli askerî varlığa sahip olan bir diğer ülke de Rusya’dır. Rusya’nın son yıllarda Orta Doğu ve Doğu Akdeniz’de nüfuz alanını genişletmek adına yapmış olduğu askerî manevralar ve bölgesel ittifaklar başta ABD ve AB olmak üzere uluslararası arenada ciddi rahatsızlık uyandırmaktadır. Doğu Akdeniz bulunduğu konum itibarıyla Rusya için hem askerî hem ekonomik çıkarlarının birleştiği bir noktada bulunmaktadır. Rusya’nın bölgedeki varlığı her ne kadar Suriye özelinde kritik bir önem taşısa da daha geniş ölçekte değerlendirildiğinde hem enerji boyutuyla hem de Rusya’nın Avrasya coğrafyası üzerindeki hâkimiyet mücadelesi açısından Doğu Akdeniz kilit bir konumdur. Bilhassa Suriye iç savaşında Şam rejimine yakın destek veren Rusya, Suriye ve dolayısıyla da Doğu Akdeniz’deki etkinlik alanını genişletmeyi ve bölgede kendisini çevrelemeye yönelik atılan adımları bertaraf etmeyi hedeflemektedir. Nitekim Suriye’deki iç karışıklığı fırsat bilen Moskova yönetimi bölgede hava, deniz ve kara kuvvetleriyle askerî yapılanma içerisine girmiştir. En önemli askerî varlığı Suriye’de olan Rusya’nın bölgede S-300 ve S-400 gibi gelişmiş hava savunma sistemleri, özel kuvvetlere bağlı taktik birimleri ile Tartus ve Lazkiye Limanlarında konuşlu donanma gücü mevcuttur.⁵³ Rusya, 1971 yılından bu yana Tartus Limanı’nı askerî üs olarak kullanmaktadır. Bununla birlikte bölgede yaşanan gelişmelerle paralel olarak bilhassa 2006 yılından sonra Rusya’nın Tartus ve Lazkiye Limanlarına olan ilgisi artmıştır. 2009 yılında Şam yönetimiyle anlaşma imzalayan Rusya, Tartus Askerî Deniz Üssünü yeniden yapılandırmış ve yüksek tonajlı gemilerin yanaşmasına uygun bir şekilde modernize etmiştir.⁵⁴ Bölgede NATO ülkelerine alternatif bir güç oluşturmak isteyen Rusya ayrıca Tartus Askerî Üssü’nün 90

⁵³ Andrea Beccaro ve Anna Sophie Maass, *The Russian Web in the Mediterranean Region*. ISPI, Milano, 2017.

⁵⁴ Shirin Jaafari, “Russia’s naval base in Syria has decades of history”. <https://www.pri.org/stories/2015-10-06/russias-naval-base-syria-has-decades-history> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

kilometre kuzeyinde bulunan Lazkiye Limanı'nda da deniz kuvveti bulundurmaktadır.⁵⁵

Son on yılda Doğu Akdeniz'deki deniz gücünü tedrici olarak tahkim eden Rusya, siyasi olduğu kadar enerji kaynakları bağlamında da bölge üzerindeki ekonomik çıkarlarını güvence altına almaya çalışmaktadır. Hidrokarbon rezervlerinin özellikle de gaz ihracatının Rus ekonomisindeki ağırlıklı payı göz önünde bulundurulduğunda Rusya'nın Doğu Akdeniz politikası Suriye meselesinin çok ötesinde enerji kaynaklarının paylaşım ve kullanımında yer alma isteğinin bir parçasıdır. Nitekim bütçe gelirlerinin % 40'dan fazlasını enerji kaynaklarından sağlayan ve tek başına AB'nin doğal gaz ihtiyacının % 41'ini karşılayan Rusya uzun vadede enerji gelirlerinin devamlılığını sağlamak ve Avrupa doğal gaz pazarındaki konumunu korumak adına bölge devletleriyle ikili ilişkiler geliştirip enerji projelerine dâhil olmaya çalışmaktadır.⁵⁶ Bölgede oluşan enerji denklemini kendi menfaatleri doğrultusunda şekillendirmeye çalışan Rusya, Suriye'deki varlığını sürdürürken bir yandan da Türkiye, Mısır ve İsrail gibi ülkelerle kurduğu ilişkiler üzerinden nüfuz oluşturmaya ve bölgedeki enerji kaynaklarından pay alma düşüncesiyle Rus petrol şirketleri vasıtasıyla enerji projelerinde yüklenici ve hissedar olmaya çalışmaktadır.⁵⁷

⁵⁵ Çağatay Özdemir, *Rusya'nın Doğu Akdeniz Stratejisi*, SETA, Ankara, 2018, s. 12.

⁵⁶ Mehmet Cem Demirci, "Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki sondaj faaliyeti Rusya ile ilişkilerini nasıl etkiler?". <https://tr.euronews.com/2019/05/10/turkiye-nin-dogu-akdeniz-deki-sondaj-faaliyeti-rusya-ile-iliskilerini-nasil-etkiler-kibris> (Erişim Tarihi: 25.05.2019).

⁵⁷ Hâlihazırda Rus Lukoil şirketi, Mısır'ın Zohr sahasında % 30'luk hisse payına sahiptir. Yine aynı şekilde, Rusya'nın LNG üretim lideri Novatek Energy, Lübnan'da İtalyan ENI ve Fransız Total firmalarıyla birlikte oluşturduğu konsorsiyumla rezerv arama çalışmaları yapmaktadır. Ayrıca Suriye'de Banyas'tan Tartus'a kadar olan kıyı kesiminde doğal gaz ve petrol arama ve sondaj hakkı 25 yıllığına Rus enerji firmalarına verilmiş durumdadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Demirci, a.g.y..

2. Doğu Akdeniz’de Değişen Enerji Jeopolitiği ve Türkiye Açısından Ortaya Çıkan Fırsat ve Tehditler

Doğu Akdeniz enerji jeopolitiğinde esaslı bir değişiklik getiren hidrokarbon rezervlerinin keşfi, hem bölgeye, kıyıdaş ülkeler hem de bölge dışı aktörler adına şüphesiz bir dizi ekonomik ve siyasal fırsatlar sunmaktadır. Doğal gaz rezervlerinin varlığı bilhassa enerji hususunda dışa bağımlı olan ve son zamanlarda ekonomik sıkıntı yaşayan bölge ülkelerinin iktisadi kalkınmalarında önemli bir fırsat olarak ortaya çıkmaktadır. Öyle ki keşfi gerçekleşen rezervlerinin işletilmesi sadece kıyıdaş ülkelerin iç taleplerinin karşılanması ve dolayısıyla enerji konusunda dışa bağımlılıklarının ortadan kaldırılması anlamına gelmeyip enerji ihracatçısı konumuna yükselmesi muhtemel ülkelere uzun vadede geniş çaplı refah ve ekonomik kalkınma getirmesi beklenmektedir. Hâlihazırda birçok sahada arama çalışmalarının da devam ettiği ve yeni sahaların keşfi ile toplam rezerv miktarının daha da artacağı düşünüldüğünde kıyıdaş ülkeler adına Doğu Akdeniz havzasının barındırdığı ekonomik fırsatlar her geçen gün daha da önem kazanmaktadır.

Dolayısıyla hidrokarbon rezervlerinin keşfine yönelik Doğu Akdeniz’de son dönemde yaşanan bu gelişmeler, bölgede en uzun kıyı şeridine sahip olan ülke olarak Türkiye açısından da bir dizi fırsat ve tehdidi beraberinde getirmiştir. Her şeyden önce Doğu Akdeniz’de hem Türkiye’nin, hem de Kıbrıs Türklerinin menfaatlerini korumak ve bölgede oluşan enerji denkleminde etkin şekilde rol almak Türkiye’nin enerji politikası ve uzun dönemli ekonomik çıkarları açısından elzem durumdadır. Nitekim enerji konusunda % 72 oranında dışa bağımlı bir ülke olan Türkiye için bilhassa petrol ve doğal gaz tedarikinde kaynak çeşitliliğini sağlamak ve enerji bağımlılığını mümkün olduğunca en aza indirmek öncelikli politika tercihidir.⁵⁸ Özellikle Türkiye’nin büyüyen ekonomik yapısı ve artan gelir düzeyi göz önünde bulundurulduğunda enerji arz güvenliğinin temin edilmesi ve kendi Münhasır Ekonomik

⁵⁸ Şahin, a.g.y.. s. 8.

Bölgesi'nde (MEB) yeni enerji kaynaklarının keşfi gerekli bir hal almıştır. Her ne kadar Doğu Akdeniz'de kanıtlanmış doğal gaz rezervlerinin miktarı 3-4 trilyon metreküp arasında olsa da bu miktar bile Türkiye'nin yaklaşık 572 yıllık, Avrupa'nın ise 30 yıllık doğal gaz ihtiyacını karşılayabilecek seviyededir.⁵⁹ Dolayısıyla Doğu Akdeniz'de süregiden yeni keşifler ve bölgenin sahip olduğu yüksek enerji potansiyeli göz önünde alındığında bölgede etkin varlık göstermesi Türkiye için uzun vadede önemli ekonomik fırsatlar doğuracaktır.⁶⁰

Bunun yanı sıra, Doğu Akdeniz'de var olan doğal gaz kaynaklarının Avrupa pazarına nakli husussu da Türkiye'ye önemli rol üstlenebilecek konumdadır. Coğrafi konumu itibariyle Türkiye ispatlanmış petrol ve doğal gaz rezervlerinin dörtte üçüne ev sahipliği yapan üretici bölgeler ile Avrupa'daki enerji ithalatçısı ülkeler arasında bulunmaktadır.⁶¹ TANAP, Türk Akımı, Enerji Borsası, FSRU (*Floating Storage Regasification Unit*) ve doğal gaz depolama tesisleri ile Türkiye kendisine biçilen enerji koridoru rolünden sıyrılarak enerji ticaret merkezi olmayı hedeflemektedir. Dolayısıyla coğrafi konumunun sağladığı avantajları ve sahip olduğu potansiyeli kullanması durumunda Türkiye, Doğu Akdeniz gazının transferi konusunda da söz sahibi ülkelerden biri haline gelebilir. Bölgede yürüteceği başarılı enerji diplomasisi ile Türkiye mevcut konumundan istifade edip ve Avrupa'nın enerji arz güvenliğine katkı sağlayabilir. TANAP, TAP ve

⁵⁹ Yayıncı, a.g.m.. s. 11.

⁶⁰ Kanıtlanmış doğal gaz rezerv miktarı 3-4 trilyon metreküp olan Doğu Akdeniz bölgesi her ne kadar birçok devletin ve uluslararası şirketin dikkatini çekse de dünyanın diğer bölgeleriyle kıyaslandığında şu an için sınırlı rezerve sahiptir. Hâlihazırda dünyada keşfedilen toplam doğal gaz rezervi 186,6 trilyon metreküptür. Dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerine ev sahipliği yapan İran'ın tek başına 33,5 trilyon metreküp rezervi bulunmaktayken Rusya 32,3 trilyon metreküp rezerve sahiptir. Dolayısıyla şu an için Doğu Akdeniz'in sahip olduğu rezerv miktarı ancak İran'ın doğal gaz rezervlerinin % 10'a tekabül etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Erdal Tanas Karagöl, "Doğu Akdeniz Gaz Forumu ne anlam ifade ediyor?", <https://www.yenisafak.com/yazarlar/erdaltanaskaragol/dogu-akdeniz-gaz-forumu-ne-anlam-ifade-ediyor-2049109> (Erişim Tarihi: 04.08.2019).

⁶¹ Şahin, a.g.y.. s. 8.

Türk Akımı projeleriyle doğu ve kuzeyden gelen doğal gazı Avrupa'ya transfer etmeye hazırlanan Türkiye buna bir de Doğu Akdeniz gazını ekleyerek bölgesinde önemli bir enerji ticaret merkezi olabilir.⁶²

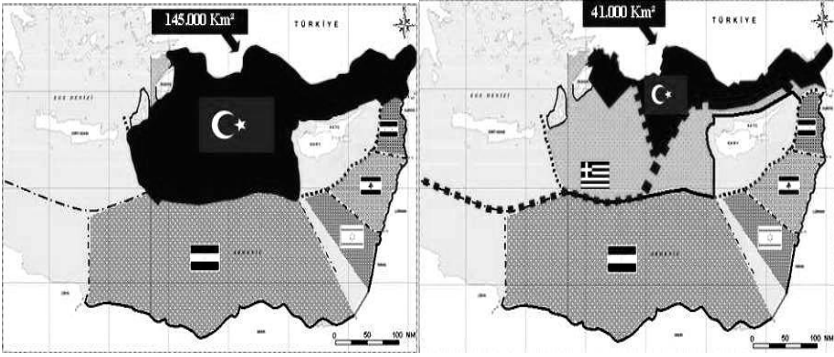
Son olarak KKTC'nin çıkarları ve Türkiye'nin güvenliği bağlamında Kıbrıs sorununun çözüme kavuşturulabilmesi artık hidrokarbon kaynaklarının yönetimi ve enerji nakil güzergâhlarının belirlenmesi meselesinden bağımsız düşünülemeyecek bir hal almıştır. Bir anlamda hidrokarbon rezervlerinin keşfi, Kıbrıs meselesinin karmaşık ve çok boyutlu bir mahiyet kazanmasına sebep olmuştur. Bugün gelinen noktada, adadaki Türk varlığının korunması ve keşfi gerçekleştirilen doğal gaz rezervlerinin ortak kullanımının temin edilmesi hem KKTC, hem de Türkiye açısından stratejik değerlerde fırsatlar sunmaktadır. Her şeyden önce, Türkiye'nin ulusal güvenliği açısından Kıbrıs adası hayati öneme haizdir. Jeostrateji açısından değerlendirildiğinde, İskenderun Körfezi'ne doğru uzanan bir uçak gemisine benzetilen Kıbrıs adası Türkiye'nin güney sahillerinin güvenliğinin teminatı olmanın yanı sıra Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'de meydana gelebilecek olası krizlere müdahale etme imkânı sunmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, ada çevresinde tespit edilen hidrokarbon kaynaklarının araştırılması ve işletilmesine yönelik ortak bir çözüme gidilmesi; hem Kıbrıs'ta kalıcı bir siyasal çözümün kapısını aralayacak, hem de Kıbrıs Türklerinin ve dolayısıyla da Türkiye'nin çıkarlarını güvence altına alacaktır.

Enerji güvenliğinin temini ve refah düzeyinin artması hususunda bir dizi fırsatlar sunan ve Kıbrıs sorunu bağlamında önemli bir uzlaşma zemini oluşturabilecek olan hidrokarbon rezervlerinin keşfi, tam aksi yönde bölgedeki sorunların derinleşmesi ve bilhassa da Türkiye adına yeni tehdit ve mücadele alanlarının doğmasıyla sonuçlanmıştır. Özellikle son 10 yılda bölgede tedrici olarak şekillenen Türkiye karşıtı koalisyon, Türkiye'yi ve Kıbrıs Türklerini Doğu Akdeniz enerji denkleminin dışında bırakıp yalnızlaştırmayı hedeflemektedir. Bugün

⁶² Karagöl ve Özdemir, a.g.y.,

gelenen noktada Türkiye, Doğu Akdeniz’de adeta bir cenderenin içine sıkıştırılmak istenmektedir. Türkiye açısından değerlendirildiğinde, bölgede özellikle son yıllarda öne çıkan risk ve tehditlerin temelinde, Yunanistan ve GKRY ile olan deniz yetki alanları uyuşmazlığı ve Kıbrıs Sorunu yatmaktadır. Yunanistan’ın Ege’de ve Rum yönetiminin de Doğu Akdeniz’de uluslararası hukuka aykırı şekilde deniz alanlarını belirlemeye çalışılması Türkiye ve KKTC’nin meşru haklarının gasp edilmesi neticesini doğurmaktadır. Nitekim Akdeniz ve Ege’de Lozan dengesini bozucu adımlar atan Yunanistan, Girit, Kaşot, Kerpe, Rodos ve Meis adalarının sınırlarından oluşturulan ortay hat ile deniz yetki alanlarını belirlemeyi amaçlayarak Türkiye’yi Ege ve Akdeniz’den dışlamak istemektedir.⁶³ Kıbrıs Rum Yönetimi ile birlikte hareket eden Yunanistan; hakkaniyet, orantısallık ve coğrafyanın üstünlüğü ilkelerine aykırı olarak belirlediği ortay hat ile Türkiye’yi adeta Antalya Körfezi’ne sıkıştırmak, orada hapsetmek istemektedir (Bkz, Şekil 4).

Şekil 4: Türkiye’nin Muhtemel MEB’i ve Yunanistan-GKRY İkilisinin Türkiye İçin Öngördüğü MEB⁶⁴

⁶³ Gözügüzelli, a.g.y..

⁶⁴ Yayıcı, a.g.m., s. 25.

Hâlbuki deniz yetki alanlarının belirlenmesine ilişkin Yunanistan’ın dikkate aldığı Meis Adası’nın hukuki statüsü tartışmalı olmakla beraber, ortay hattın belirlenmesinde esas alınan adalar Türkiye ve Yunanistan anakaraları arasındaki ortay hattın “ters tarafında” yer alması sebebiyle uluslararası hukuk açısından kıyı oluşturamaz ve kıta sahanlığına sahip olamaz.⁶⁵ Ayrıca ister eşit uzaklık, ister başka bir sınırlandırma metodunu seçilsin MEB ve kıta sahanlığının belirlenmesinde coğrafyanın üstünlüğü prensibinin de dikkate alınması gerekmektedir. Coğrafyanın üstünlüğü prensibi gereği iki ülke arasında sınırlandırmaya konu olan deniz alanındaki anakara coğrafyasının esas alınması gerekir ve bu noktada en önemli coğrafi unsur ana kara kıyılarının uzunluğudur.⁶⁶ Yine benzer şekilde dikkate alınması gereken bir başka husus da “kapatmama” prensibidir. Bilhassa kıta sahanlığının belirlenmesinde sınırlandırma çizgilerinin her ülkenin kıyılarına yakın alanları bırakması ve kıyıların önünü kapatmaması gerekmektedir.⁶⁷ Ancak, yukarıda zikredilen deniz hukuku normlarına aykırı hareket eden Yunanistan ve GKRY, uluslararası aktörleri kendi amaçları doğrultusunda yönlendirerek Türkiye’nin asgari 104.000 kilometrekare olması tahmin edilen deniz yetki alanını 41.000 kilometrekare ile sınırlandırmak istemektedir (Bkz, Şekil 4).

Konu Kıbrıs bağlamında değerlendirildiğinde, bölgede hidrokarbon kaynaklarının keşfi maalesef gerilimin daha da tırmanmasına ve adadaki

⁶⁵ Bu husus Uluslararası Adalet Divanı’nın Romanya-Ukrayna deniz yetki alanları uyuşmazlığına ilişkin 3 Şubat 2009 tarihli kararında ortaya konulmuştur. Yine aynı şekilde Uluslararası Hakem Mahkemesi’nin İngiltere ile Fransa arasındaki Kanal kıta sahanlığı uyuşmazlığında benzer bir hükme varılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Yaycı, a.g.m. ve Ergüven, N. Sarp, “Karadeniz’de Deniz Alanı Sınırlandırması Davası (Romanya Ukrayna) ve Uluslararası Hukuk Açısından Etkileri”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2014, 63(2), s. 309-328.

⁶⁶ İlgili husus Libya-Malta, par. 46; Maine Körfezi par. 88; Eritre-Yemen Davası par. 103 gibi deniz yetki alanlarının belirlenmesine ilişkin ortaya konulan yargı kararlarında açıkça belirtilmiştir. Bu noktada yargı kararları gereği tarafların kıyılarının başlama çizgisi olarak kabul edilmesi ve kıtaların denize hâkimiyetinin esas alınması gerekmektedir.

⁶⁷ Yaycı, a.g.m..

çözüksüzlük sürecine yeni bir boyut eklenmesine neden olmuştur. Adanın yönetiminde, tek taraflı olarak karar alma ve anlaşma yapma yetkisi olmamasına rağmen Rum yönetimi, Kıbrıs Türkleri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin hak ve hukukunu yok sayarak sözde MEB'ini ilan etmiş ve Mısır, Lübnan ve İsrail ile sınırlandırma anlaşmaları imzalamıştır. İlan ettiği sözde münhasır ekonomik bölgelerin varlığını uluslararası kamuoyunda kabullendirmek isteyen Rum Yönetimi, Amerikan, Fransız ve İtalyan menşeli uluslararası şirketlere gaz arama ihaleleri vererek, Türkiye'yi uluslararası kamuoyu ile karşı karşıya getirecek bir oyun kurgulamıştır. GKRY'nin bu tutumu apaçık Türkiye ile Kıbrıs Türklerinin haklarını gasp etmeye matuftur. Her şeyden önce GKRY adanın tamamını temsil eden bir devlet olmadığı için adayı çevreleyen deniz alanlarında MEB tespit etme ve ihale etme hakkına sahip değildir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşunda iki toplumun da iştirak ettiği göz önünde tutulursa hem Kıbrıs Adası'nın sahip olduğu zenginlikler, hem de deniz alanlarındaki canlı ve cansız kaynaklar üzerinde Kıbrıs Türklerinin Rum kesimi ile eşit haklara sahip olduğunu ifade etmek gerekir.⁶⁸ Nitekim Kıbrıs Adası çevresindeki kaynakların iş birliği ve uzlaşılı ortamı içerisinde çözümlenebilmesi için çaba gösteren Türkiye, Kıbrıs Türklerinin en az Rumlar kadar eşit haklara sahip olduğunu ve adayı çevreleyen deniz alanlarındaki zenginliklerden müşterek bir şekilde yararlanması gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁹ Ancak, Ankara ve Lefkoşa'dan yapılan tüm çağrılara rağmen mevcut tutumunu değiştirmeyen GKRY, her ne kadar Türk tarafına hak edilen payın verileceğini ifade etse de temsilde adaletin olmadığı bir siyasal yapıda,

⁶⁸ Soyalp Tamçelik ve Emre Kurt, "Türkiye'nin Münhasır Ekonomik Bölge Algısı ve Yakın Tehdit Alanı: Kıbrıs", Hasret Çomak, (ed.), *Uluslararası Güvenlik Kongresi Bildiriler Kitabı (Cilt 3)* Kocaeli Üniversitesi Yayınları, Kocaeli, 2014, s. 882-993.

⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı No: 43, 11 Şubat 2018, GKRY'nin Doğu Akdeniz'deki Hidrokarbon Faaliyetleri Hk. ve No: 400, 29 Aralık 2017, GKRY'nin Doğu Akdeniz'deki Hidrokarbon Faaliyetleri Hk. "http://www.mfa.gov.tr/no_-43_-gkrynin-dogu-akdenizdeki-hidrokarbon-faaliyetleri-hk.tr.mfa, (Erişim Tarihi 08.06.2019).

hakça bir paylaşımın tahakkuk etmesi zor görünmektedir.⁷⁰

Ayrıca GKRY, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin kara parçalarına uygulanan hükümlerini dikkate almaksızın oluşturduğu MEB ile Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki egemenlik haklarını gasp etmektedir. Yarı kapalı bir coğrafya olan Doğu Akdeniz dikkate alındığında karşılıklı kıyıların uzunluğu 400 deniz milinden azdır ve MEB belirlenirken prensip gereği sahildar devletler arasında ilk önce karşılıklı mutabakat sağlanması gerekmektedir. Ayrıca Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi çerçevesince bir ada devleti olan Kıbrıs'ın kıta sahanlığı yoktur ve sadece uzlaşma ile münhasır ekonomik bölge ilan edebilir.⁷¹ Ancak uluslararası hukuktan doğan mevcut gerçeklere rağmen GKRY yaptığı ikili anlaşmalar ile Türkiye'nin ve KKTC'nin bölgedeki haklarını yok sayarak fiili durum yaratmaya çalışmaktadır. GKRY'nin bu tutumu karşısında ise Türkiye kendi kıta sahanlığının ve KKTC'nin hak ve menfaatlerinin ihlal edildiği gerekçesiyle yapılan anlaşmalara ve verilen doğal gaz arama ihalelerine karşı çıkmaktadır.⁷² Bu kapsamda Türkiye uzun süre Doğu Akdeniz'de MEB ilanı yoluna gitmemiştir. Lakin 2019 yılı Kasım ayında Türkiye ile Libya arasında imzalanan Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkil Mutabakat Muhtırası ile Türkiye Doğu Akdeniz enerji denkleminde önemli bir kazanım elde etmiştir. Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin deniz yetki alanlarının batıdaki sınırlarının bir bölümünün belirlenleyen bu anlaşma bir anlamda bölgede Türkiye ve KKTC'nin çıkarlarını destekler mahiyette olmuştur. Zira GKRY'nin bölgede sondaj çalışmalarına başlamasının ardından Türkiye, 21 Eylül 2011 tarihinde KKTC ile "Kıta Sahanlığı Sınırlandırma Anlaşması" imzalamıştır. Deniz yetki alanlarının

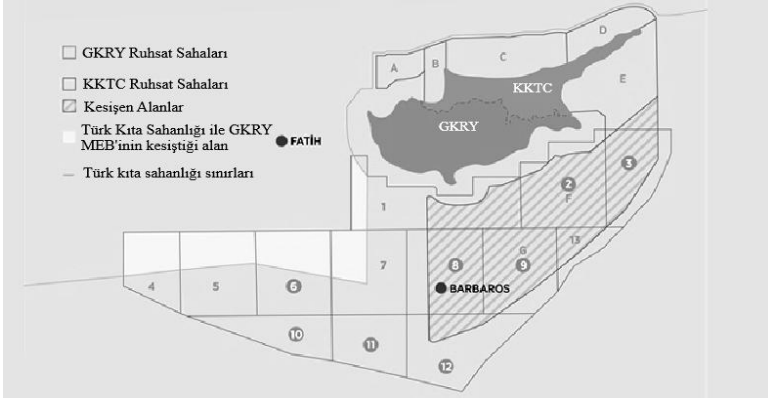
⁷⁰ Şahin, a.g.y., s. 41.

⁷¹ Libya ve Malta arasında deniz yetki alanlarına ilişkin Uluslararası Adalet Divanı'nın almış olduğu karar bu durumu destekler mahiyettedir. Divan ilgili uyuşmazlıkta Libya lehine hüküm vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Victor Prescott and Clive Schofield, *The Maritime Political Boundaries of the World*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2005, s. 389-390.

⁷² Gözügüzelli, a.g.y.

belirlenmesine ilişkin Libya ile yapılan mutabakat, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile imzaladığı anlaşmadan sonra bu konuda yaptığı ikinci önemli hamle olmuştur. Başta BM olmak üzere ilgili uluslararası kuruluşlar ve devletler nezdinde girişimlerde bulunan Türkiye, 32 derece 16'18" D boylamı ile 33 derece 40'K enlemi arasında kalan alanın kendine ait olduğunu müteaddit kere ifade etmiş ve hem kendi karasularında, hem de KKTC'ye ait deniz alanlarında Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) arama ruhsatları verilmiştir.⁷³ Dolayısıyla Şekil 5'te de görülebileceği üzere GKRY'nin 13 parsel bölüp ve uluslararası şirketlere lisans verdiği alanlar, hem Türkiye'nin kıta sahanlığı (1, 4, 5, 6 ve 7) hem de KKTC'nin TPAO'ya verdiği ruhsat alanlarıyla (1, 2, 3, 8, 9 ve 13) çakışmaktadır.

Şekil 5: Kıbrıs'ta Deniz Yetki Alanları Sınırlandırma Sorunları⁷⁴

⁷³ İlhan Sağsen, "Yeni bir kriz ve mücadele alanı: Doğu Akdeniz". <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/yeni-bir-kriz-ve-mucadele-alani-dogu-akdeniz/1484415> (Erişim Tarihi: 24.06.2019).

⁷⁴ Voice of the Island, "Doğu Akdeniz'de Enerji Denklemi- Analiz", <https://www.voiceoftheisland.com/dogu-akdenizde-enerji-denklemi-analiz/159201/> (Erişim Tarihi: 28.06.2019).

Doğu Akdeniz’de uluslararası hukuktan kaynaklanan haklarını savunmak hususunda kararlı olan Türkiye, deniz yetki alanlarına ilişkin uyuşmazlığın diplomatik yol ve yöntemlerle, hak ve hakkaniyet çerçevesince çözümlenmesini müteaddit kere dile getirirse de Rum kesimi attığı gayri meşru adımlar ile Kıbrıs Türkleri’nin ve Türkiye’nin bölgedeki haklarını gasp etmeye devam etmektedir. Ne yazık ki, Türkiye’nin, kendi kıta sahanlığını ve KKTC’nin hak ve menfaatlerini koruma adına şu ana dek yapmış olduğu diplomatik girişimlerden fiili anlamda sonuç elde edilebildiğini söyleyebilmek zor görünmektedir. Nitekim Kıbrıs çevresindeki hidrokarbon rezervlerinin paylaşımı ve kullanımı meselesini bir oldu-bittiye getirmek isteyen Yunanistan ve GKRY tüm itirazlara rağmen tek yanlı parselleştirme girişimlerine devam etmekte ve bu alanları yabancı şirketlere ihale ederek yapmış oldukları hukuksuzluklara meşruiyet kazandırmaya çalışmaktadırlar. Yunanistan ve GKRY’nin takınmış olduğu bu tutum hem Akdeniz’e kıyıdaş diğer ülkeler, hem de ABD ve AB gibi bölge dışı güçlerce destek görmektedir. Bugün gelinen noktada, Türkiye ve Kıbrıs Türkleri’nin bölgede yalnızlaştırıldığı ve kasıtlı olarak Doğu Akdeniz enerji denkleminin dışında bırakıldıkları gözlemlenmektedir. Bilhassa Türkiye’nin, İsrail ve Mısır ile bozulan ilişkilerini fırsat bilen Yunanistan-GKRY ikilisi, bölgedeki dengeleri kendi lehlerine çevirmeye çalışmaktadır. Bu noktada özellikle 2010 yılından itibaren GKRY, Yunanistan ve İsrail, enerji ve güvenlik konularında ortak strateji yürütmeye başlamıştır.⁷⁵ Yine 2013 yılında Mısır’da Müslüman Kardeşler adayı Muhammed Mursi’nin askerî darbeyle görevden uzaklaştırılmasının ardından bozulan Türkiye-Mısır ilişkileri sonrası, GKRY-Mısır-İsrail arasında önemli bir yakınlaşmanın yaşandığı gözlemlenmektedir.⁷⁶ Nitekim Yunanistan-GKRY-Mısır-İsrail ekseninde şekillenen bu yakınlaşma 2019 yılı başında Türkiye karşıtı bir bölgesel iş birliği mekanizması olarak Doğu Akdeniz Gaz Forumu’nun kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

⁷⁵ Gürel ve Le Cornu, a.g.y.

⁷⁶ Telci, a.g.y.

Doğu Akdeniz’de enerji alanında iş birliği sağlamak ve bölgesel doğal gaz piyasası oluşturmak amacıyla kurulan Gaz Forumunun temel motivasyonunun esasında bölgedeki en önemli aktörlerden biri olan Türkiye’yi ve dolayısıyla Kıbrıs Türk toplumunu oluşturan enerji denkleminin dışında bırakmak olduğu söylenebilir.⁷⁷ Nitekim 2019 yılının temmuz ayında ikinci kez Kahire’de toplanan forumda, kıyıdaş ülkeler olarak İsrail, İtalya, Yunanistan, Mısır, GKRY, Filistin yönetiminin yanı sıra, ABD Enerji Bakanı Rick Perry, AB Komisyonu Enerji Genel Müdürü Dominique Rostori, Fransa ve Dünya Bankası’ndan temsilciler yer alırken Türkiye ve KKTC’den herhangi bir yetkilinin davet edilmemesi bunun en büyük emaresidir. İleri vadede uluslararası bir örgütlenme seviyesine yükseltilmesi düşünülen ve birden fazla paydaşın ve uluslararası aktörün yer aldığı Akdeniz Gaz Forumu esasında Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki hareket alanını kısıtlamaya yönelik önemli bir girişim olmuştur.

Bu süreçte kendisini dışlamaya yönelik tüm çabalara rağmen Türkiye, Doğu Akdeniz’de haklarını korumak adına hem kendi kıta sahanlığında, hem de KKTC’nin Türkiye Petrolleri’ne verdiği ruhsat alanlarında arama ve sondaj faaliyetlerine devam etmektedir. Diplomatik teşebbüslerin başarısız olması sebebiyle tavrını artık eylem sahasında koymak zorunda olan Türkiye, Barbaros Hayrettin ve Oruç Reis sismik araştırma gemileri ile Yavuz ve Fatih sondaj gemileri ile bölgede arama çalışmaları yürütmektedir. Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de, 2019 yılının başından bu yana hızlandırdığı sondaj çalışmaları, yalnız Yunanistan ve GKRY ile olan ilişkileri değil, Avrupa Birliği ve ABD ile olan ilişkilerin de gerilmesine sebep olmuş ve Türkiye’yi Doğu Akdeniz’deki enerji kaynaklarından mahrum etmeye yönelik bir dizi karşı hamleyle sonuçlanmıştır. GKRY lehine açık tavır sergileyen Avrupa Birliği, Türkiye’nin bölgedeki doğal gaz arama faaliyetlerini Kıbrıs Cumhuriyeti’nin egemenlik haklarını ihlal ettiği iddiasıyla “yasa dışı”

⁷⁷ Erdal Tanas Karagöl, “Doğu Akdeniz Gaz Forumu ne anlam ifade ediyor?”. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/erdaltanaskaragol/dogu-akdeniz-gaz-forumu-ne-anlam-ifade-ediyor-2049109> (Erişim Tarihi: 04.08.2019).

olarak nitelendirmiştir.⁷⁸ Kıbrıs’ın Avrupa Birliği üyesi olduğunu vurgulayan AB yetkilileri, Doğu Akdeniz’deki doğal gaz sondaj çalışmaları sebebiyle Türkiye’ye karşı bir dizi yaptırım kararı almıştır. AB Dışişleri Bakanları düzeyinde alınan bu kararlar Türkiye ile üst düzey temaslara bir süreliğine ara verilmesi, Hava Taşımacılık Anlaşması müzakerelerinin askıya alınması, AB’nin Türkiye’ye sağladığı katılım öncesi fonlarında kesintiye gidilmesi ve Avrupa Yatırım Bankası’nın Türkiye’deki kredi faaliyetlerinin gözden geçirilmesi gibi bir dizi cezai önlemi içermektedir.⁷⁹ Almış olduğu yaptırım kararlarıyla Ankara üzerinde baskı oluşturmak isteyen AB, Doğu Akdeniz’de yaşanan uyuşmazlıkları uluslararası arenaya taşıyarak Türkiye’nin bölgede yürütmekte olduğu arama ve sondaj faaliyetlerine son vermeyi amaçlamaktadır. Avrupa Birliği’ne nazaran daha itidalli bir dil kullanan ABD dışişleri yetkilileri, her ne kadar enerji kaynaklarına ilişkin paylaşımın iki toplum ve komşu ülkeler arasında gerçekleşecek bir diyalog süreciyle yürütülmesi gerektiğini ifade etse de, Doğu Akdeniz’de İsrail-Yunanistan-Kıbrıs ittifakını destekler mahiyette adımlar atmaktadır. Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki sondaj faaliyetlerinden rahatsızlık duyduğunu defaten ifade eden ABD, senatosundan geçen Doğu Akdeniz Güvenlik ve Enerji Ortaklığı yasa tasarısıyla Yunanistan, Kıbrıs ve İsrail’in bölgede kuracağı enerji ve savunma ortaklığına açıktan destek vermektedir. ABD Senatosu Dışişleri Komitesi tarafından kabul edilen yasa tasarısıyla Doğu Akdeniz’de Enerji Merkezi kurulması, GKRY’ne yönelik silah satışı ile ilgili kısıtlamaların kaldırılması, Yunanistan’a üç milyon dolar tutarında doğrudan askerî yardım yapılması ve 2020-2022 yılları arasındaki mali dönemde, Yunanistan ve Kıbrıs’a yönelik Uluslararası Askerî Eğitim yardımı yapılması kararı verilmiştir.⁸⁰

⁷⁸ BBC, “Doğu Akdeniz - AB’den Türkiye’ye Yaptırım Kararı: Üst Düzey Temaslar ve Hava Taşımacılık Anlaşması Müzakereleri Askıya Alınacak”. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-48998919> (Erişim Tarihi: 20.07.2019).

⁷⁹ BBC, a.g.y.

⁸⁰ AB Haber, “ABD Senato Dış İlişkiler Komitesi 2019 Doğu Akdeniz’de Güvenlik ve

Dolayısıyla AB ve ABD'nin GKRY-Yunanistan-İsrail ittifakı lehine almış oldukları bu açık tutum, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de yalnızlaşması ve bölgede oluşan yeni enerji denkleminin dışında kalması tehlikesini beraberinde getirmiştir. Türkiye'yi bölgede çevrelemeye yönelik atılan mevcut adımlar, enerji kaynaklarının paylaşımı ve kullanımının ötesinde kaynakların transferi hususunda da Türkiye'yi oyunun dışında bırakmaya matuftur. Nitekim kaynakların uluslararası piyasalara nakli konusunda, bölge ülkeleri ve uzmanların ortaya koyduğu birden fazla senaryo⁸¹ olmasına rağmen AB ve ABD'nin özellikle Doğu Akdeniz Boru Hattı projesini hayata geçirmek hususunda göstermiş olduğu ısrarlı tutum düşündürücüdür. Halihazırda hem maliyet, hem de güvenlik açısından en optimal seçeneğin İsrail-Kıbrıs-Türkiye rotası üzerinden gazın Avrupa'ya nakil edilmesi uzmanların üzerinde mutabık kaldığı genel bir görüştür. Buna rağmen daha çok siyasi motivasyonlarla hareket eden Yunanistan-GKRY-İsrail üçlüsü, AB ve ABD'nin desteğini de alarak Doğu Akdeniz Boru Hattı projesinin gerçekleştirilmesi noktasında kararlı görünmektedir. EastMed olarak adlandırılan ve 2025 yılında tamamlanması öngörülen proje ile Doğu Akdeniz gazının İsrail, GKRY, Yunanistan ve İtalya arasında kurulacak iki bin kilometrelik bir boru hattı ile Avrupa pazarına ulaştırılması hedeflenmektedir.⁸² Maliyet bakımından 15 milyar doları

Enerji İşbirliği Yasa Tasarısını Onayladı". <https://www.abhaber.com/abd-senato-dis-iliskiler-komitesi-2019-dogu-akdenizde-guvenlik-ve-enerji-isbirligi-yasa-tasarisini-onayladi/> (Erişim Tarihi: 15.07.2019).

⁸¹ Doğu Akdeniz'de keşfi gerçekleşen doğal gaz rezervlerinin nakli konusunda şu an için muhtemel beş senaryo bulunmaktadır. Bunlardan ilki ve üzerinde en çok çalışma yapılanı AB destekli Doğu Akdeniz Boru Hattı projesidir. Bu projeye Avrupa'ya gaz akışının İsrail-GKRY-Yunanistan güzergâhı üzerinden yapılması planlanmaktadır. İkinci olarak İsrail-Türkiye arasında inşa edilmesi düşünülen bir boru hattıyla gazın Türkiye üzerinden Avrupa piyasalarına nakli düşünülmektedir. Üçüncü bir alternatif ise İsrail'den Mısır'a gaz transferini öngören İsrail-Mısır güzergâhtır. Dördüncü olarak GKRY-Mısır arasında bir gaz transfer hattının oluşturulmasıdır. Son olarak ise enterkonekte elektrik iletim hattı ile Doğu Akdeniz gazının kullanılması düşünülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Karagöl ve Özdemir, a.g.y., s. 45.

⁸² Karagöl ve Özdemir, a.g.y.. s. 47.

bulması düşünülen projenin bölge ülkeleri tarafından üstlenilmesi her ne kadar zor görünse de proje, AB Komisyonu’nun Müşterek Menfaat Projeleri (*Projects of Common Interest, PCI*) kapsamında destek görmektedir.⁸³ Ayrıca Ağustos 2019 tarihinde Atina’da gerçekleştirilen enerji bakanları zirvesinde enerji kaynaklarından sorumlu ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Francis Fannon, Yunanistan-GKRY-İsrail üçlüsünün güçlü ortağı olarak East-Med projesine destek verdiklerini açıkça ifade etmiştir. Dolayısıyla bölgesel barışı ve ekonomik maliyetleri göz ardı ederek oluşturulan East-Med projesinin kabul görmesi bölgede Türkiye’nin devre dışı bırakıldığı bir enerji ticaret rotasının da ortaya çıkmasıyla sonuçlanacaktır.

Bölgede yaşanan tüm bu gelişmeler değerlendirildiğinde Türkiye ve KKTC’nin uluslararası hukuktan kaynaklanan meşru haklarının bir oldu-bittiyle gasp edilmek istendiği gayet açıktır. Bugün gelinen noktada Türkiye ve KKTC sadece enerji kaynaklarının paylaşımı hususunda değil kaynakların uluslararası piyasalara sevkiyatı konusunda da oyunun dışında bırakılmak tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Tüm bu gelişmelerin farkında olarak Türkiye’nin enerji kaynaklarının paylaşımı ve yönetimi hususunda bölgesel barış ve iş birliği temelinde yapmış olduğu girişimlerin şuan için tam anlamıyla olumlu neticeler doğurduğunu söyleyebilmek zor görünmektedir. Nitekim bölgede GKRY-Yunanistan-İsrail ekseninde oluşan bir geniş koalisyonun Türkiye’nin ve KKTC Türklerinin meşru hak ve çıkarlarına rağmen hareket ettiği ve Türkiye’nin deniz yetki alanlarına ilişkin ortaya koyduğu kararlılığı görmezden geldiği aşikârdır. Bu noktada Türkiye’nin bilhassa son yıllarda bölgede gerçekleştirdiği arama ve sondaj faaliyetleri ve

⁸³ Şu an için East-Med projesinin ön çalışmaları kapsamında Avrupa Birliği 34,5 milyon Euro katkı sağlamaktadır. AB yetkilileri enerji çeşitliliği açısından çok önemli olarak gördükleri East-Med projesinin gerçekleştirilmesi hususunda AB’nin ilerleyen süreçte de mali yardımda bulunacağını ifade ediyorlar. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Milliyet, “Yunanistan-İsrail-Güney Kıbrıs üçlüsü Doğu Akdeniz’de işbirliğini artırıyor”. <http://www.milliyet.com.tr/dunya/yunanistan-israil-guney-kibris-uclusu-dogu-akdenizde-isbirligini-artiriyor-2664795> (Erişim Tarihi: 05.08.2019).

çıkartılmaları korumak adına diplomatik, siyasi ve askeri alanlarda yapmış olduğu karşı manevralar bu konudaki kararlılığını ortaya koymak adına şüphesiz önemlidir.

Bilhassa Türkiye'nin Libya ile deniz yetki alanlarını belirlemek adına 27 Kasım 2019 tarihinde imzalamış olduğu mutabakat bölgedeki dengeleri değiştirmeye yönelik kritik bir hamle olmuştur. Türkiye ve Libya arasında yapılan bu mutabakat ile Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanlarının Yunanistan dışında kalan batı sınırı bir ölçüde belirlenmiştir. Libya'nın Derne-Tobruk ve Bardiyah kıyı hattından Türkiye'nin Marmaris-Fethiye-Kaş kıyı hattına uzanan deniz alanları bu iki ülkenin kıta sahanlığı olarak tespit edilmiştir. Yapılan anlaşmayla deniz alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin Türkiye'nin önceden beri ifade ettiği ve uluslararası hukukun ilgili prensipleriyle örtüşen hukuki yaklaşımı somut bir içerik kazanmıştır. Türkiye ve Libya arasındaki deniz sınırını yaklaşık eşit uzaklık çizgisine tekabül edecek biçimde belirleyen bu anlaşma ayrıca Kıbrıs adasının batısına yönelik yapılacak yetki alanı sınırlamasında Türkiye'nin tutumunu destekler mahiyette olmuştur. Öte yandan Doğu Akdeniz'de ortay hattın ters tarafında kalan Yunan adalarına uluslararası hukukun ilgili kuralları gereği kara suları dışında deniz yetki alanı verilemeyeceğine ilişkin Türkiye'nin ortaya koyduğu tutum bu mutabakat ile devam ettirilmiş ve Libya tarafından da kabul görmüştür. Böylece Türkiye, deniz yetki alanlarına ilişkin maksimalist bir tutum sergileyen Yunanistan ve GKRY'nin oldubittiye dayanan tek taraflı adımlarına müsaade etmeyeceğini göstermekle kalmamış söz konusu bölgede yapacağı doğal kaynak arama ve işletme faaliyetlerine meşru bir zemin kazandırmıştır. Ayrıca Libya ile yapılan mutabakatın devreye girmesi Türkiye'yi bir anlamda "bypass" eden EastMed projesini de perdelemeye yönelik önemli bir adım olmuştur. Nitekim Doğu Akdeniz'den çıkarılacak doğal gazın Avrupa ülkelerine taşınmasını öngören EastMed boru hattının geçeceği güzargahın, Türkiye'nin Libya ile belirlediği deniz yetki alanı ile çakışması projenin işlerliğine gölge

düşürmüştür.⁸⁴ Bu yönüyle Libya mutabakatı Doğu Akdeniz’deki tarafları müzakere yapmaya zorlamış ve hakkaniyete dayalı ortak bir çözüm süreci başlatılmasına kapı aralamıştır. Sonuç itibariyle son dönemde Libya ile yapılan mutabakatın Türkiye açısından ilerleyen süreçlerde olumlu yansımaları olacağını tespit etmekle beraber Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de çıkar ve güvenliğini teminat altına alması ve bölgede oluşan denklemi tam anlamıyla lehine çevirebilmesi adına kısaca şu stratejik öneriler ortaya konulabilir:

- 1- Her şeyden önce Türkiye’nin Doğu Akdeniz konusunda içinde bulunduğu yalnızlığı bertaraf etmesi ve bir anlamda kendisine karşı oluşturulan cepheyi içeriden bölme yönünde adımlar atması gerekmektedir. Bu noktada Libya mutabakatını daha ileriye taşımak adına bölgede çok taraflı ve proaktif bir enerji diplomasisi geliştirmesi elzemdir. Her ne kadar Doğu Akdeniz konusunda Türkiye’nin önünde bulunan diplomatik seçenekler sınırlı görünse de, başta Lübnan, Suriye ve Mısır olmak üzere bölge ülkeleri nezdinde diplomatik girişimlerde bulunulabilir. Türkiye’nin karşısında oluşan cephe her ne kadar geniş görünse de, birçok çelişki ve çatışmayı da bünyesinde barındırmaktadır. Bu noktada, Lübnan-İsrail uyuşmazlığı, Arap dünyası ile İsrail arasındaki çelişkiler ve Müslüman Kardeşler siyasetiyle bağlantılı olarak Mısır ve Suriye’yle olan ilişkiler ve son olarak da Rusya ve ABD’nin bölgede farklılaşan tutumları Türkiye’nin önündeki manevra alanları olarak karşımıza çıkmaktadır.
- 2- Doğu Akdeniz’de GKRY, İsrail, Mısır, Lübnan gibi kıyıdaş ülkelerin ikili anlaşmalarla MEB belirlemesi Türkiye’yi adeta kendi kıyılarına hapsedilme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Nitekim Yunanistan’ın Girit, Kaşot, Kerpe, Rodos ve Meis hattını esas alarak Mısır, Libya ve GKRY ile sınırlandırma anlaşması yapma çabası Türkiye’yi Antalya

⁸⁴ Türkiye ve Libya arasında imzalanmış olan mutabakatın deniz yetki alanları ve Doğu Akdeniz enerji denklemi açısından doğurduğu sonuçlar noktasında değerli görüşlerini benimle paylaşan Doç. Dr. İsmail Şahin’e teşekkür ederim.

Körfezine sıkıştırma niyetinin en açık göstergesidir. Son yıllarda denizlerdeki egemenlik alanlarını korumak adına Türkiye'nin "Mavi Vatan" söylemi çerçevesince Libya ile yaptığı mutabakat, Doğu Akdeniz'de gerçekleştirdiği Deniz Kurdu (2019) tatbikatı ve bölgede Türk Deniz Kuvvetlerinin eşliğinde gerçekleştirdiği arama ve sondaj faaliyetleri Türkiye ve KKTC'nin menfaatlerini korumak adına şüphesiz önemli adımlar olmuştur. Ancak, Türkiye'nin bölgedeki denklemini tam anlamıyla değiştirebilmesi için kararlı fiili adımlar atması gerekmektedir. Bu noktada Türkiye'nin deniz yetki alanlarının belirlenmesine yönelik Libya ile yapmış olduğu mutabakatı diğer kıyıdaş ülkelerle genişletmesi ve Doğu Akdeniz'de oluşturacağı münahasır ekonomik bölgenin harita ve koordinatlarını BM nezdinde deklare ederek ilan edilmesi önemli bir adım olacaktır. MEB ilanı açısından bakıldığında, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de muhatabı olarak beş kıyıdaş devlet öne çıkmaktadır: GKRY, Yunanistan, Suriye, Mısır ve Libya. Bu noktada Mısır, İsrail ve Lübnan'ın Türkiye ile yeni bir anlaşma akdetmesi durumunda daha geniş deniz yetki alanlarına sahip olacaklarını ilgili ülkelerin devlet ricaline ve kamuoylarına etkin bir şekilde anlatılması elzemdir. MEB ilanında bilhassa Libya ile birlikte Mısır'ın da esas alınması ve bu ülke ile sınırlandırma anlaşması yapılması önemli bir hamle olacaktır. Zira bu hususta birçok uzmanın ifade ettiği gibi Anadolu ile Afrika kıyıları arasındaki deniz yetki alanlarının ortay hatta dayanacak şekilde bir anlaşma ile belirlenmesi bölgedeki mevcut denklemini temelinden sarsacaktır.⁸⁵

- 3- Bölgede Türkiye aleyhine şekillenen askerî ittifaklar ve siyasi gelişmeler göz önüne alındığında Türkiye'nin gerekirse Zeytin Dalı ve Fırat Kalkanı harekâtında olduğu gibi fiili durumlar yaratılması bölge denklemindeki yerini güçlendirecektir. Bu noktada Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki askerî gücünü tahkim

⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Cihat Yayıcı, Sorular ve Cevaplar ile Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) Kavramı, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul, 2019.

etmesi ve Uluslararası Hukuk ve kendi savunma hakkı çerçevesince yeni fiili durumlar yaratarak KKTC’de müşterek bir deniz-hava üssü açması Türkiye’nin Doğu Akdeniz enerji jeopolitiğindeki pazarlık gücünü artıracaktır.

- 4- Son olarak bölgede etkin aktörlerden biri olmayı amaçlayan Türkiye için Doğu Akdeniz’de yürütmekte olduğu arama ve sondaj faaliyetlerine kararlılıkla devam etmesi hayati önem taşımaktadır. Nitekim Türkiye’nin bölgesinde hatırı sayılır bir rezerv keşfetmesi hem uluslararası enerji devlerinin dikkatini çekecek, hem de bölgede oluşan enerji iş birliği anlaşmalarına Türkiye’nin de dâhil edilmesinin önünü açacaktır. Bu çerçevede Türkiye’nin sondaj faaliyetlerine hız vermesi ve enerji üretimi alanında uluslararası partnerler bulması gerekmektedir. Uzun süredir ABD ve AB ile olan sorunlu ilişkiler ve bu her iki gücün de Türkiye’yi dışlayan bölgesel blokta yer alması sebebiyle Rusya ve Çin Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki rekabette yanına çekebileceği önemli aktörler olarak ön plana çıkmaktadır. Lakin Türkiye’nin dış politikada giderek Rusya ile birlikte hareket etmesinin yaratacağı riskler de ayrıca iyi değerlendirilmeli ve Batı ile olan iş birliği olanaklarının da tamamen kapatılmaması gerektiği unutulmamalıdır.

Sonuç

Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kavşak noktasında bulunan Doğu Akdeniz, tarih boyunca bölgesel ve küresel ölçekli güç mücadelelerine ve jeopolitik çekişmelere ev sahipliği yapan bir coğrafya olmuştur. Önemli göç ve ticaret yollarını bünyesinde barındıran Doğu Akdeniz bölgesi, 20. yüzyılın başından bu yana hidrokarbon jeopolitiği açısından stratejik değere haizdir. Bilhassa zengin hidrokarbon rezervlerine sahip Orta Doğu ve Kafkasya coğrafyasına olan yakınlığı hasebiyle bir enerji nakil koridoru vazifesi gören Doğu Akdeniz, 2000’li yıllardan günümüze bölgede hidrokarbon rezervlerinin varlığının kanıtlanmasıyla önemli bir enerji merkezi olma potansiyeli kazanmıştır. Doğu Akdeniz, bölge ve bölge dışı devletlerin de müdahil olduğu ve hibrid mücadelelerin yaşandığı bir coğrafya konumuna

gelmiştir. Doğu Akdeniz’de ortaya çıkan bu yeni enerji jeopolitiği her ne kadar kıyıdaş ülkeler için bir dizi ekonomik fırsatlar sunuyor olsa da bölgesel güvenlik açısından kırılğan bir zemin yaratmıştır. Son yıllarda bölgede yeni enerji kaynaklarının keşfi, yapılan sismik araştırmalar, deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin uyuşmazlıklar ve Suriye ve Irak meselesi sadece bölge ülkeleri açısından değil başta ABD, Rusya ve AB olmak üzere küresel güçler açısından da siyasî gerilimin ve rekabetin yoğunlaştığı yeni bir dönemin habercisi olmuştur.

Türkiye ve KKTC özelinde değerlendirildiğinde, Doğu Akdeniz’de yaşanan mevcut gelişmeler Türkiye’nin ve Kıbrıs Türklerinin uluslararası hukuktan kaynaklanan hak ve menfaatlerini doğrudan tehdit eden bir mahiyet kazanmıştır. GKRY-Yunanistan-İsrail ekseninde şekillenen Türkiye karşıtı koalisyon, ABD ve AB’nin desteğini de alarak Türkiye’yi ve Kıbrıs Türklerini Doğu Akdeniz’de adeta yok sayan senaryo ve projeler geliştirmektedir. Son yıllarda Türkiye-ABD, Türkiye-AB, Türkiye-İsrail ve Türkiye-Mısır arasındaki politik uyuşmazlıkların da fırsat olarak değerlendirildiği bu konjonktürde Türkiye, Doğu Akdeniz’de yalnızlaştırılma ve çevrenleme politikasıyla karşı karşıya bulunmaktadır. Özellikle son 10 yılda bölgede tedrici olarak şekillenen Türkiye karşıtı koalisyon, Türkiye’yi ve Kıbrıs Türklerini Doğu Akdeniz’de oluşan yeni enerji denkleminin dışında bırakmaya matuftur. ABD ve AB gibi bölge dışı aktörlerin fiili desteğini alan Yunanistan ve GKRY hakkaniyet, orantısallık ve coğrafyanın üstünlüğü ilkelerine aykırı olarak deniz yetki alanlarını belirleme cihetine gitmiştir. Yunanistan’ın Ege’de ve GKRY’nin de Doğu Akdeniz’de uluslararası hukuka aykırı şekilde deniz alanlarını belirleme çabası Türkiye’yi adeta Antalya Körfezi’ne sıkıştırmayı hedeflemektedir. Yine Mısır, Yunanistan ve İsrail öncülüğünde kurulan ve uzun vadede bölgesel enerji ittifakına dönüştürülmek istenen Doğu Akdeniz Gaz Forumu esasında bölgedeki en önemli aktörlerden biri olan Türkiye’yi ve dolayısıyla Kıbrıs Türk toplumunu oluşan enerji denkleminin dışında bırakmaktadır.

Tüm bu gelişmelerin farkında olarak Türkiye’nin hem BM nezdinde yapmış olduğu siyasî girişimler, hem de arama ve sondaj faaliyetleri kapsamında yapmış olduğu karşı manevralar şüphesiz Türkiye ve Kıbrıs Türklerinin uluslararası hukuktan kaynaklanan

meşru haklarını korumaya yöneliktir. Son yıllarda Doğu Akdeniz’de arama ve sondaj faaliyetlerine ivme kazandıran Türkiye, kendisinin ve Kıbrıs Türklerinin uluslararası hukuktan doğan meşru haklarını korumakta kararlı olduğunu göstermiştir. Bunun yanı sıra, 2011’de KKTC ile yapılan kıta sahanlığı sınırlandırma anlaşması ve Kasım 2019’da Libya ile deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin imzalan mutabakat diplomatik sahada Türkiye’nin elini kuvvetlendiren adımlar olmuştur. Ancak bölgede şekillenen mevcut enerji denklemi değerlendirildiğinde Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de izlediği politikanın tam anlamıyla beklenen sonuçları doğurduğunu söylemek şu an için zor görünmektedir. Nitekim Türkiye’nin bölgede oldu-bittiye izin vermemek ve tek taraflı hamlelerin önüne geçmek adına izlemiş olduğu politika kısa vadede bir çözüm gibi görünse de, Türkiye’nin bölgedeki denklemi değiştirecek kararlı fiili adımlar atması ve deniz yetki alanlarının paylaşımı ve enerji kaynaklarının yönetimi hususunda çok paydaşlı ve proaktif bir diplomasi yürütmesi gerekmektedir. Bu çerçevede Türkiye’ye düşen bir anlamda kendisine karşı oluşturulan cepheyi içeriden bölme yönünde adımlar atması olacaktır. Türkiye’nin önünde bulunan diplomatik seçenekler her ne kadar sınırlı görünse de Lübnan, Mısır, Suriye ve Filistin gibi bölge ülkeleri nezdinde diplomatik girişimlerde bulunulabilir. Bu noktada Libya’daki parçalı siyasi yapı, Arap dünyası ile İsrail arasındaki çelişkiler ve Müslüman Kardeşler siyasetiyle bağlantılı olarak Mısır ve Suriye’yle olan ilişkiler ve son olarak da Rusya ve ABD’nin bölgede farklılaşan tutumları Türkiye’nin önündeki manevra alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki askerî gücünü tahkim etmesi ve Uluslararası Hukuk ve kendini savunma hakkı çerçevesince daha aktif bir politika izleyerek KKTC’de müşterek bir deniz-hava üssü açması Türkiye’nin Doğu Akdeniz enerji jeopolitiğindeki pazarlık gücünü artıracaktır. Son olarak Doğu Akdeniz’de yürütülmekte olan arama ve sondaj faaliyetlerine kararlılıkla devam edilmesi Türkiye için önem taşımaktadır. Nitekim Türkiye’nin bölgesinde hatırı sayılır bir rezerv keşfetmesi hem uluslararası enerji devlerinin dikkatini çekecek, hem de bölgede oluşan enerji iş birliği anlaşmalarına Türkiye’nin de dâhil edilmesinin önünü açacaktır.

Summary

Due to its geographical location, the Eastern Mediterranean, which is at the crossroads between Asia, Africa, and Europe, has had a central position on east-west trade, transportation, migration, and energy transmission routes throughout history. The region, located at the intersection of three great continents and many civilizations, has hosted the most important port cities of the Silk Road and carried the richness of the East to the West for centuries. Because of all these features, the region has served as a centre of world trade and transportation throughout the historical period that lasted until the First World War and has become the area of struggle for many European powers, especially England, Netherlands, France, Spain, and Portugal. The Eastern Mediterranean has become the scene of a hydrocarbon struggles since the end of the 19th century. In addition to being an important starting point and energy transmission corridor for transporting oil and natural gas reserves especially from the Middle East to Europe, the region has served as an alternative route for the transportation of hydrocarbon resources of the Caspian region to Europe. In recent years, the discovery of the natural gas and oil reserves in the Eastern Mediterranean and especially off the coast of Cyprus, and drilling activities carried out by the riparian states and international actors have resulted in new balances in the Eastern Mediterranean energy geopolitics.

Seabed hydrocarbon reserves discovered in the Eastern Mediterranean have increased the geopolitical importance of the region and have made it the focal point of global and regional power struggles. Especially since the second half of the 2000s, the discoveries made by countries neighbouring the Mediterranean and transnational oil companies have turned the Eastern Mediterranean into a potential energy production centre as well as being an energy corridor. However, instead of providing solutions to the existing problems and laying the ground for the formation of regional cooperation, the discovery of hydrocarbon reserves has also exacerbates the political tensions in the region. The discovery of hydrocarbon reserves has brought about a region-wide struggle for the sharing of the marine space and thus energy resources, and with the involvement of non-regional actors in this struggle, the

Eastern Mediterranean has become a “hot spot” like the Strait of Malacca, the poles, East Africa, and the Caucasus.

The discovery of hydrocarbon reserves, which provides a series of opportunities for the provision of energy security and which could constitute an important ground for compromise in the context of the Cyprus problem, has rather resulted in the deepening of the problems and the emergence of new threats and areas of struggle especially for Turkey. The anti-Turkish coalition, which has been formed gradually in the region, especially in the last 10 years, aims to isolate Turkey and Turkish Cypriots from the Eastern Mediterranean energy equation. The explicit attitude taken by the EU and the USA in favour of the GCASC-Greek-Israeli alliance has been aimed at externalizing Turkey not only in terms of the sharing of energy resources but also in the transfer of resources. Being aware of all these developments, Turkey’s political initiatives within the UN and the countermeasures it has taken within the scope of exploration and drilling activities are undoubtedly aimed at protecting the legitimate rights of Turkey and Turkish Cypriots arising from international law. However, considering the current energy equation shaped in the region, it seems difficult to say that the policy that Turkey has followed in the Eastern Mediterranean until now has produced exactly the expected results. For this reason, Turkey should immediately eliminate its loneliness in the Eastern Mediterranean and take further steps to divide the front created against it from the inside. At this point, the fragmented political structure in Libya, the contradictions between the Arab world and Israel, and the relations with Egypt and Syria in connection with the policy of the Muslim Brotherhood, and finally the differentiating attitudes of Russia and the USA in the region are the areas of manoeuvre for Turkey. In parallel, Turkey needs to take decisive concrete steps to change the energy equation in the region and to carry out multi-stakeholder and proactive diplomacy in the sharing of maritime jurisdiction and management of energy resources. At this point, increasing its presence in Cyprus by creating actual situations, declaring the Exclusive Economic Zone (EEZ) in the Eastern Mediterranean, and signing a limitation agreement with the riparian countries will be steps that can strengthen Turkey’s hand.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- BRAUDEL, Fernand, *Akdeniz: Tarih, Mekân, İnsanlar ve Miras*, N. Erkurt (Çev.), Metis Yayınları, İstanbul, 2015.
- BROODBANK, Cyprian, *The Making of the Middle Sea: A History of the Mediterranean from the Beginning to the Emergence of the Classical World*, Thames and Hudson, London, 2013.
- GIBSON, Martin, *Britain's Quest for Oil: The First World War and the Peace Conferences*, Helion & Company Limited Solihull, 2017.
- HORDEN, Piregrine ve PURCELL, Nicholas, *The Corrupting Sea: A study of Mediterranean History*, Blackwell, Malden, 2000.
- OLGUN, E. Mustafa, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti", Necdet Basa (ed), içinde *Kıbrıs'ta Son Söz Söylenmedi*, Türkiye Barolar Birliği, Ankara, 2016.
- PRESCOTT, Victor ve SCHOFIELD, Clive, H. *The Maritime Political Boundaries of the World*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2005.
- TAMÇELİK, Soyalp., KURT, Emre., "Türkiye'nin Münhasır Ekonomik Bölge Algısı ve Yakın Tehdit Alanı: Kıbrıs". Hasret Çomak (ed.), içinde *Uluslararası Güvenlik Kongresi Bildiriler Kitabı (Cilt 3)*, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, Kocaeli, 2014.
- TZIAMPİRİS, Aristotle, "The New Eastern Mediterranean as a Regional Subsystem" Spyridon N. Litsas ve Aristotle Tziampiris (eds.), içinde *The New Eastern Mediterranean: Theory, Politics and States in a Volatile Era*, Springer, Cham, 2019.
- ÜNAL, Mesud, *Soğuk Savaş ve Sonrası Doğu Akdeniz'de Küresel Hamleler – 1*, Beta Yayınevi, İstanbul, 2015.
- YAYCI, Cihat, *Sorular ve Cevaplar ile Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) Kavramı*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul, 2019.

Makaleler

- EDIGER, Volkan Ş., DEVLEN, Balkan, BİNGÖL McDonald, Deniz "Levant'ta Büyük Oyun: Doğu Akdeniz'in Enerji Jeopolitiği". *Uluslararası İlişkiler*, 2012, 9 (33), s.73-92.
- ERDOĞAN, L. Tufan "Büyük Ortadoğu Projesi Çerçevesinde Petrolün Yeniden Dağılımı". *EMO Enerji Dergisi*, 2007, sayı.3, Eylül, s.82-84.
- ERGÜVEN, N. Sarp, "Karadeniz'de Deniz Alanı Sınırlandırması Davası (Romanya Ukrayna) ve Uluslararası Hukuk Açısından Etkileri". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2014, 63(2), s.309-328.
- KARAGİANNİS, Emmanuel "Shifting Eastern Mediterranean Alliances", 2016, *Middle East Quarterly*, 23(2), s.1-11.
- OĞURLU, Ebru, "Natural Gas in the Eastern Mediterranean: Means of Regional Integration or Disintegration?", *Journal of Social Sciences*, 2017, 8(1), 35-49.
- ÖRNEK, Serdar ve MIZRAK, Baransel; "Bir Güvenlik Sorunu Olarak Kıbrıs'ın Enerji Kaynakları ve Uluslararası Aktörlerin Politikaları", *Bilge Strateji*, 2016, 8(15), s.13-32.
- PAMİR, Necdet, "Doğu Akdeniz; Kıbrıs ve Doğal Gaz", *Bütün Dünya*, Sayı: 2017/3, s.51-57.
- YAYCI, Cihat, "Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye", *Bilge Strateji*, 2012, 4(6), s.1-70.

Raporlar

- BALKAŞ, Özer, “Doğu Akdeniz’de Doğal Gaz Keşifleri, Pazarlama Senaryoları, Enerji Güvenliği ve Jeopolitika”, TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası, Ankara, Mart 2019.
- BECCARO, Andrea. ve MAASS, Anna Sophie, “The Russian Web in the Mediterranean Region”, ISPI, Milano, Şubat 2017.
- DELOITTE, “Oil and Gas in Cyprus: Where Potential Lies”, Deloitte Limited, Nicosia, 2018.
- EL-KATİRİ Laura ve EL-KATİRİ Mohammed, “Regionalizing East Mediterranean Gas: Energy Security, Stability, and The U.S. Role”, Strategic Studies Institute, Pennsylvania, Aralık 2014.
- GÖZÜGÜZELLİ, Emete, “Doğu Akdeniz’de Hidrokarbon Faaliyetleri ve Projeler”, ORSAM, Ankara, 2019.
- GÜREL, Ayla. ve LE CORNU, Laura, “Turkey and Eastern Mediterranean Hydrocarbons”, Global Political Trends Center Publications, İstanbul, 2013.
- GÜREL, Ayla., Mullen Fiona, Tzimitras, Harry, “The Cyprus Hydrocarbons Issue: Context, Positions and Future Scenarios”, Prio Cyprus Centre, Oslo, 2013.
- KARAGÖL, Erdal, ve ÖZDEMİR, B. Zeynep “Türkiye’nin Enerji Ticaret Merkezi Olmasında Doğu Akdeniz’in Rolü”, SETA, Ankara, 2017.
- MEVLÜTOĞLU, Mehmet Arda, “Doğu Akdeniz’in Yeni Enerji Jeopolitiğinde Bölge Ülkeleri Deniz Güçlerinin Yeri ve Etkisi”, BILGESAM, İstanbul.
- ÖZDEMİR, Çağatay. “Rusya’nın Doğu Akdeniz Stratejisi”, SETA, Ankara, Ocak, 2018.
- POWER, Susan, “Annexing Energy: Exploiting and Preventing the Development of Oil and Gas in the Occupied Palestinian Territory”, Al-Haq, Ramallah, Ağustos 2015.
- ŞAHİN, İsmail, “Doğu Akdeniz’de Enerji Çatışması ve İşbirliği”, ORSAM, Ankara, Ocak 2019.
- TAGLIAPIETRA, Simone (2017) “Energy: a Shaping Factor for Regional Stability in the Eastern Mediterranean?”, Directorate General for External Policies Report No: PE578.044, European Parliament, Belgium, Haziran, 2019.
- ÜSTÜN, Nazlı, “Doğu Akdeniz’de Enerji Politikaları ve Kıbrıs Müzakerelerine Etkisi”, Konya Ticaret Odası, Konya, Ocak 2016.

İnternet Kaynakları

- AB Haber, “ABD Senato Dış İlişkiler Komitesi 2019 Doğu Akdeniz’de Güvenlik ve Enerji İşbirliği Yasa Tasarısını Onayladı”, <https://www.abhaber.com/abd-senato-dis-iliskiler-komitesi-2019-dogu-akdenizde-guvenlik-ve-enerji-isbirligi-yasa-tasarisini-onayladi/>, (Erişim Tarihi: 15.07.2019).
- Arabianbusiness, “Eni’s Zohr Gas Field Could See Egypt End Imports by 2019”, <https://www.arabianbusiness.com/energy/389798-enis-zohr-gas-field-could-see-egypt-end-imports-by-2019>, (Erişim Tarihi: 15.08.2019).
- Aydınlık, “Fransız Donanması Kıbrıs’a Yerleşiyor”, <https://www.aydinlik.com.tr/fransiz-donanmasi-kibris-a-yerlesiyor-dunya-mayis-2019-1>, (Erişim Tarihi: 15.07.2019).
- BBC, “Doğu Akdeniz-AB’den Türkiye’ye Yaptırım Kararı: Üst Düzey Temaslar ve Hava Taşımacılık Anlaşması Müzakereleri Askıya Alınacak”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-48998919>, (Erişim Tarihi: 20.07.2019).

- CHOSSUDOVSKY, Michel, “War and Natural Gas: The Israeli Invasion and Gaza’s Offshore Gas Fields”, <https://www.globalresearch.ca/war-and-natural-gas-the-israeli-invasion-and-gaza-s-offshore-gas-fields/11680>, (Erişim Tarihi :25.08.2019).
- CYPRUSMAIL “UK Spent Over £300m Maintaining Cyprus Bases Over Five Years”, <https://cyprus-mail.com/old/2019/03/01/uk-spent-over-300m-maintaining-cyprus-bases-over-five-years/>, (Erişim Tarihi: 25.07.2019).
- CyprusScene, “Consortium Declares Cyprus Gas Find Commercially Viable”, <https://cyprusscene.com/2015/06/10/consortium-declares-cyprus-gas-find-commercially-viable/>, (Erişim Tarihi: 25.07.2019).
- DEMİRCİ, Mehmet Cem, “Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki sondaj faaliyeti Rusya ile ilişkilerini nasıl etkiler?”. <https://tr.euronews.com/2019/05/10/turkiye-nin-dogu-akdeniz-deki-sondaj-faaliyeti-rusya-ile-iliskilerini-nasil-etkiler-kibris>, (Erişim Tarihi: 25.05.2019).
- Egypt Energy, “BP buys 25% stake in Eni’s Nour concession offshore Egypt”, <https://energyegypt.net/bp-buys-25-stake-in-eni-nour-concession-offshore-egypt/>, (Erişim Tarihi: 25.05.2019).
- ERANDAÇ, Bülent, “Doğu Akdeniz’deki Oyunların Deşifresi”, <https://www.sde.org.tr/bulent-erandac/genel/dogu-akdenizdeki-oyunlarin-desifresi-kose-yazisi-9695>, (Erişim Tarihi: 17.07.2019).
- GÖZLER, Muhittin, “Doğu Akdeniz’de Paylaşılmayan Kaynaklar”, 21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 17 Aralık 2014. <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/enerji-veenerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/2014/12/17/7927/dogu-akdenizdepaylasilamayan-kaynaklar>, (Erişim Tarihi: 17.08.2019).
- HENDERSON, Simon, “Cyprus Gas Discovery Could Be an East Mediterranean Game-Changer”, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/cyprus-gas-discovery-could-be-an-east-mediterranean-game-changer>, (Erişim Tarihi: 05.07.2019).
- JAAFARİ, Shirin “Russia’s naval base in Syria has decades of history”, <https://www.pri.org/stories/2015-10-06/russias-naval-base-syria-has-decades-history>, (Erişim Tarihi: 01.06.2019).
- KARAGÖL, Erdal, “Türkiye’yi Doğu Akdeniz’de Dışlama Forumu”, <https://www.yenisafak.com/yazarlar/erdaltanaskaragol/turkiyeyi-dogu-akdenizde-dislama-forumu-2052209> (Erişim Tarihi: 04.08.2019).
- KARAGÖL, Erdal “Doğu Akdeniz Gaz Forumu ne anlam ifade ediyor?”, <https://www.yenisafak.com/yazarlar/erdaltanaskaragol/dogu-akdeniz-gaz-forumu-ne-anlam-ifade-ediyor-2049109> (Erişim Tarihi: 04.08.2019).
- Milliyet, “Yunanistan-İsrail-Güney Kıbrıs üçlüsü Doğu Akdeniz’de işbirliğini artırıyor”, <http://www.milliyet.com.tr/dunya/yunanistan-israil-guney-kibris-uclusu-dogu-akdenizde-isbirligini-artiriyor-2664795>, (Erişim Tarihi: 05.08.2019).
- Petroleum Economist, “Egypt’s gas gold rush”, <https://www.petroleum-economist.com/articles/upstream/exploration-production/2019/egypts-gas-gold-rush>, (Erişim Tarihi: 01.08.2019).
- SAGSEN, İlhan “Yeni bir kriz ve mücadele alanı: Doğu Akdeniz”, <https://tr.euronews.com/2019/05/23/gorus-yeni-bir-kriz-ve-mucadele-alan-dogu-akdeniz>, (Erişim Tarihi 24.06.2019).

Sputnik, “ABD Dışışleri: Doğu Akdeniz Bizim Açımızdan Stratejik Öne Sahip”, <https://tr.sputniknews.com/abd/201906081039275561-abd-disisleri-dogu-akdeniz-bizim-acimizdan-stratejik-oneme-sahip/>, (Erişim Tarihi: 26.06.2019).

TELCİ, İsmail Numan, “Doğu Akdeniz’de Enerji Rekabetinin Geleceği”, <https://www.setav.org/dogu-akdenizde-enerji-rekabetinin-gelecegi/>, (Erişim Tarihi 05.06.2019).

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, No: 43, 11 Şubat 2018, “GKRY’nin Doğu Akdeniz’deki Hidrokarbon Faaliyetleri Hk. “http://www.mfa.gov.tr/no_-43_-gkrynin-dogu-akdenizdeki-hidrokarbon-faaliyetleri-hk.tr.mfa, (Erişim Tarihi 08.06.2019).

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, No: 400, 29 Aralık 2017, “GKRY’nin Doğu Akdeniz’deki Hidrokarbon Faaliyetleri Hk.” http://www.mfa.gov.tr/no_-400_-gkrynin-dogu-akdenizdeki-hidrokarbon-faaliyetleri-hk.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 08.06.2019).

USGS, (2010a). Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Basin Province, Eastern Mediterranean, Fact Sheet 2010-3014, Mart 2010.

USGS, (2010b). Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Nile Delta Basin Province, Eastern Mediterranean, Fact Sheet 2010-3027, Mart 2010.

Voice of the Island, “Doğu Akdeniz’de Enerji Denklemi- Analiz”, <https://www.voiceoftheisland.com/dogu-akdenizde-enerji-denklemi-analiz/159201/>, (Erişim Tarihi: 28.06.2019).

Bildiriler

ACAR, Işıl ve YILMAZ, Mutlu. “Doğu Akdeniz Kıta Sahaneli Sorunlu Üzerinden Doğalgaz Paylaşımı”, *TUCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, 3-6 Ekim 2018, Ankara.

Türkiye'nin Suriye'nin Kuzeyindeki Askerî Harekâtının Amaçları ve Sonuçları

Objectives and Results of Turkish Military Operations in the North of Syria

Doğan Şafak POLAT*

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin Suriye'de hibrit ortamda harekât hususunda edindiği tecrübenin pek çok devlete göre daha fazla olduğunu, bölgedeki siyasi etkisini arttırdığını ve dolayısıyla Suriye'nin iç savaş sonrası yeniden yapılanma sürecinde söz sahibi olacağını göstermektedir. ABD, Suriye'nin kuzeyinde şimdilik otonom bir Kürt bölgesi oluşturmak istemekte ve Türkiye'nin tüm itirazlarına rağmen bölgede PKK'nın Suriye kolu PYD/ YPG ya da kendi isimlendirmesiyle Suriye Demokratik Güçleri (SDG) ile ittifak yaparak DEAŞ ile savaşmaktadır. ABD, PYD/YPG'ye, silah ve para dâhil her türlü yardımı yapmıştır. Türkiye ise bu durumu bekası açısından tehdit olarak görmüş ve Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) ile uluslararası hukuka uygun olarak 24 Ağustos 2016 tarihinde önce Fırat Kalkanı Harekâtını; sonrasında ise 20 Ocak 2018 tarihinde Zeytin Dalı Harekâtını ve son olarak 9 Ekim 2019 tarihinde Barış Pınarı Harekâtını gerçekleştirmiştir. Her üç harekâtın da amacı bölgeyi teröristlerden temizlemek ve Suriye'nin toprak bütünlüğünün gözetilerek ülkede istikrarın yeniden oluşturulmasına katkı sağlamak olarak belirlenmiştir.

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0003-0786-1789, e-posta: doganpolat@arel.edu.tr.

Geliş Tarihi / Submitted : 14.02.2019

Kabul Tarihi / Accepted : 18.02.2020

Anahtar Kelimeler: Suriye İç Savaşı, Fırat Kalkanı Harekâtı, Zeytin Dalı Harekâtı, Barış Pınarı Harekâtı, DEAŞ.

Abstract

The aim of this study is to show that Turkey's experience in the operations of Syria in the hybrid environment is more than a lot of states', and increased its political influence in the region as well, and thus would have a say in the process of reconstruction of Syria after the civil war. The US, for the time being, wants to create an autonomous Kurdish region in northern Syria, and despite Turkey's all objections, it makes an alliance with PKK's Syrian branch PYD/YPG or so called as the Syrian Democratic Forces (SDF) for fighting DAESH. The US has provided all kinds of assistance to the PYD/YPG, including arms and money. Seeing this as a threat to its survival, Turkey first conducted the Euphrates Shield Operation with the Free Syrian Army (FSA) on August 24, 2016, and then the Operation of the Olive Branch on January 20, 2018, and finally the Peace Spring Operation on October 9, 2019. The main purpose of these three operations was to clear the area from the PYD/YPG and DAESH terrorists and to contribute to the reconstruction of stability in Syria by considering the territorial integrity of the country.

Keywords: Syrian Civil War, Operation Euphrates Shield, Operation of Olive Branch, Operation of Peace Spring, DAESH.

Giriş

Arap Baharı sürecinde Tunus'ta başlayan ve Kuzey Afrika ülkelerini de etkileyerek 2011 yılından itibaren Suriye'ye sığınan kitlesel halk hareketleri dış güçlerin de etkisiyle giderek bir iç savaşa dönüşmüştür. Binlerce Suriyeli ölmüş, yaralanmış ve yaklaşık 13 milyon Suriyeli ülkelerini terk ederek göç etmek zorunda kalmışlardır.¹ Suriye içinde yaklaşık 6,6 milyon kişi evlerini terk etmiş; ülkelerini terk ederek

¹ Adam Bacsko, Gilles Dorransoro ve Arthur Quesnay, *Suriye-Bir İç Savaşın Anatomisi*, (çev. Ayşe Meral), İletişim Yayıncılık, İstanbul, s. 15.

mülteci konumuna düşenlerin sayısı ise altı milyona yaklaşmıştır.² Türkiye, yaklaşık 910 kilometrelik bir sınırı olan Suriye'den gelenlere insani yardım kapsamında sınırlarını açmış ve üç milyonu aşkın Suriyeli Türkiye'ye göç etmiştir.³ Suriye'den gelecek mülteci akını önlemek ve gelenleri Türkiye'de tutmak amacıyla Avrupa Birliği (AB) Türkiye'ye yardım etmeyi taahhüt etmiştir.⁴ Ancak geçen süreçte AB'nin yardımları sınırlı kalmış; Türkiye ise bugüne kadar 40 milyar doların üzerinde harcama yapmıştır.⁵

Uluslararası terörizmle mücadele kapsamında başta Birleşmiş Milletler (BM) olmak üzere tüm uluslararası örgütlerin almış olduğu kararları ve eylem planlarını destekleyen Türkiye, Yabancı Terörist Savaşçılarla ilgili olarak uluslararası toplumun devreye sokmuş olduğu her türlü “terörle kapsamlı mücadele” eylem planına destek vermiştir.⁶

² UNHR, Resmî İnternet Sayfası “Syria Regional Refugee Response”, 05.03.2020 tarihli raporuna göre mülteci konumundaki Suriyeli sayısı 5.563.847 olarak belirtilmiştir. Türkiye'de ise 3.589.289 Suriyeli bulunmaktadır. Bkz. <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria> (Erişim Tarihi: 09.03.2020).

³ T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün Resmî İnternet Sitesi, 05.03.2020 tarihindeki “Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler” başlıklı raporuna göre Türkiye'de geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin sayısı 3.589.289 olmuştur. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Erişim Tarihi: 09.03.2020).

⁴ Avrupa Komisyonu, 29 Kasım 2015'te düzenlenen Türkiye-AB Zirvesinde, Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılar için üç milyar avro tutarında bir fon oluşturacağını taahhüt etmiştir. Ardından 18 Mart 2016 tarihinde yapılan ikinci zirvede ise bu fonun tükenmesi durumunda ek üç milyar avro daha sağlayacağını açıklamıştır (Türkiye'deki Mülteciler için Mali Yardım Programı (FRIT) ismiyle oluşturulan fon, her biri üç milyar Avro tutarında iki eşit dilime bölünmüş olan toplam altı milyar Avroluk bir bütçeye sahiptir). Fonun tamamının 2019 yılı sonuna kadar ödenmesi kararlaştırılmasına rağmen şimdye kadar 2,7 milyar avroluk kısmı Türkiye'ye ödenmiştir. Toplamda 4,3 milyar avrosu sözleşmeye bağlanan fonun tamamının Türkiye'ye ödenmesinin en geç 2025 yılında olacağı ifade edilmiştir. Bkz. <https://multeciler.org.tr/avrupa-birliginin-suriyeliler-icin-turkiyeye-odedigi-para/> (Erişim Tarihi: 09.03.2020).

⁵ Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'nin misafir ettiği dört milyonu bulan sığınmacıya 40 milyar doların üzerinde harcama yaptığını ancak Avrupa Birliği'nden sadece üç milyar avro geldiğini ifade etmiştir. Bkz. <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/116954/cumhurbaskani-erdogan-turkiye-nin-kahraman-kadınları-programına-katildi> (Erişim Tarihi: 09.03.2020).

⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmî İnternet Sayfası, “Türkiye'nin Uluslararası Toplumun

Türkiye, Ekim 2013 tarihinde Irak Şam İslam Devleti'ni (*Devlet'ül Irak ve's Şam-DEAŞ*) terörist örgüt olarak kabul etmiş;⁷ ortaya koyduğu “açık kapı politikası”⁸ bağlamında DEAŞ saldırılarından kaçan ve istikrarlı yaşam alanlarına ulaşmaya çalışan Suriye halkının Türk sınırından geçişine müsaade etmiştir.⁹ Ancak bu süreçte Türkiye, Yabancı Terörist Savaşçıların geçişlerine yönelik olarak “sıfır tolerans”¹⁰ politikası izlemesine rağmen Suriye sınırının uzun ve kontrol edilebilmesinin zor olması nedeniyle DEAŞ örgütüne katılmak üzere Avrupa'dan Suriye'ye geçen teröristler için Türkiye bir geçiş ülkesi haline gelmiştir. Suriye'deki iç savaştan kaçarak Avrupa'ya sığınmak isteyen Suriyelilerin sayılarının giderek artması ve çocuklar dâhil bir kısmının Ege ve Akdeniz'de boğularak ölmeleri Avrupa dâhil tüm dünyanın dikkatini Suriye sorunu üzerine çekmiştir.¹¹

Terörle Mücadele Çabalarına Katkıları”, <http://www.mfa.gov.tr/turkiyenin-uluslararası-toplumun-terorle-mucadele-cabalarına-katkıları.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 09.03.2020).

⁷ Dolunay Şenol vd., “İŞİD: Küresel Bir Terör Örgütü”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, Cilt: 26, ss. 277-292.

⁸ Türkiye, ülkelerindeki savaş ortamından kaçan Suriyelilere beş yılı aşkın bir süredir “açık kapı politikası” uygulamakta ve uluslararası yükümlülükleri çerçevesinde, sınırda “geri göndermeme” ilkesine titizlikle uymaktadır. Bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmî İnternet Sayfası, “No: 83, 3 Nisan 2016, Türkiye'nin Bazı Suriyelileri Zorla Ülkelerine Geri Gönderdiği İddiaları Hk.”, http://www.mfa.gov.tr/no_-83_-3-nisan-2016_-turkiye_nin-bazi-suriyelileri-zorla-ulkelerine-geri-gonderdigi-iddialari-hk_tr.mfa (Erişim Tarihi: 02.01.2020).

⁹ T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmî İnternet Sayfası, “Dışişleri Bakanı Davutoğlu “BM Güvenlik Konseyi'ni Daha Fazla Geç Kalmadan İnsani Duruma Çözüm Bulacak Güçlü Bir Karar Almaya Çağırıyorum”, <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-bm-guvenlik-konseyini-daha-fazlagec-kalmadan-insani-duruma-cozum-bulacak-guclu-bir-karar-almaya-.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 02.11.2018).

¹⁰ “Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun Newsweek Dergisinde Yayınlanan “Demokrasi Düşmanlarına Karşı Demokrasi İle Savaş” başlıklı makalesi, 8 Ağustos 2016, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-newsweek-dergisinde-yayinlanan--makalesi-8-agustos-2016.tr.mfa (Erişim Tarihi: 02.01.2020).

¹¹ Muzaffer Akdoğan, “Avrupa Birliği'nin Sınırlarına Dayanan Mülteci Krizi ve Yönetimi”, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, 2018, Cilt: 1, 48-74, s. 50. BBC İnternet Sayfası, 03.09.2015 tarihli ve “İtalyan basınından Avrupa'ya Aylan Kurdi eleştirisi” başlıklı haberde ailesiyle birlikte Türkiye üzerinden Yunanistan'a gitmeye çalışırken teknenin batması sonucu Bodrum'da cansız bedeni sahile vuran Suriyeli bebek Aylan Kurdi'nin

Soğuk Savaş sonrasında 2003 yılında PKK'nın Suriye kolu olan Demokratik Birlik Partisi (PYD) kurulmuş¹² ve Suriye'nin kuzeyinde etkinliğini giderek artırmıştır. Arap Baharı Suriye'yi de içine alınca 2011 yılından itibaren Esed rejiminin de göz yummasıyla PYD, Suriye'nin kuzeyinde doğuda El Cezire, ortada Ayn el Arap ve batıda Afrin olmak üzere üç bölge ve altı kanton kurmuştur.¹³ Söz konusu kantonlarda sözde Kürdistan Topluluklar Birliği (*Koma Civakên Kurdistan-KCK*) kapsamında bir yönetim oluşturulmuştur.

Orta Doğu'nun yeniden şekillenmesi kapsamında küresel güçler Arap Baharı sürecini bir fırsat olarak görüp, kendi politikalarını uygulamaya başlamışlardır. Bu kapsamda 2014 yılında Ayn El Arap'ta çıkan çatışmalar esnasında PYD'nin gösterdiği çaba hem Avrupalı devletlerin, hem de Suriye'de daha etkili bir tutum almak isteyen ABD'nin dikkatini çekmiştir. Acun ve Keskin'e göre ABD, PYD'yi kontrolü altına alarak bölgenin etnik yapısını değiştirerek yeni bir toplum kurma yoluna gitmiştir.¹⁴ ABD, Suriye'nin kuzeyinde "şimdilik" otonom bir Kürt bölgesi oluşturmak istemektedir.¹⁵ Bu maksatla ABD, NATO'da müttefiki olan Türkiye'nin tüm itirazlarına rağmen bölgede PYD ve onun silahlı gücü olan Halk Koruma Birlikleri (YPG) ya da

fotoğraflarının Avrupa'da büyük yankı uyandırdığı belirtilmiştir. Bkz. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/09/150903_italya_basin_aylan_kurdi (Erişim Tarihi: 02.11.2018).

¹² Can Acun ve Bünyamin Keskin, "PKK'nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi PYD-YPG", *SETA Rapor*, 2016, ss. 7-62, http://www.setav.org/assets/uploads/2017/01/PYD_YPG_.pdf (Erişim Tarihi: 02.11.2018).

¹³ ABD, SDG'ye meşruiyet kazandırmak için Kuzey Suriye'yi üç bölgeye ayırarak her birinde iki olmak üzere toplam altı kantondan oluşan bir Kürt federasyonu projesinin altyapısı üzerinde çalışmaları başlatmıştır. Üç bölgeye ayrılan sözde Kuzey Suriye Federasyonu'nun El Cezire bölgesinde Kamışlı ve Haseki kantonları, Fırat adı altındaki ikinci bölgede Ayn el Arap, El Medine, Sırrın ve Tel Abyad kantonları, üçüncü bölge olan Afrin'de ise Tel Rıfât, Cindires ve Raju kantonları yer almaktadır. Bkz. Murat Köylü, "Suriye, PYD/YPG Yapılanması ve Zeytin Dalı Harekâtı", *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 2018, Sayı: 11, ss. 70-86.

¹⁴ Can Acun ve Bünyamin Keskin, *a.g.y.*, ss. 7-62.

¹⁵ Taşkın Deniz, "Suriye'nin Durumu, ABD - Rusya ve Türkiye'nin Tutumu", *Marmara Coğrafya Dergisi*, 2013, Sayı: 27, ss. 314-332; s. 326.

Suriye Demokratik Güçleri (SDG) ile ittifak yaparak DEAŞ ile savaşmaktadır. ABD, terör örgütü DEAŞ ile mücadele bahanesiyle, terör örgütü PYD'ye ve bu örgütün tabela yapılanması SDG'ye verdiği askerî eğitimlerin yanında çok sayıda; ağır silah, askerî araç ve malzeme göndermiştir.¹⁶ Ayrıca ABD, Kürt bölgesi oluşturma politikası kapsamında 70 bin kişilik bir silahlı grubu bölgede eğitmiştir.

PYD'nin BAAS rejiminin müttefiki olarak Suriye'nin kuzeyini kontrol altına alması başlangıçta Türkiye'yi rahatsız etse de o dönem uygulanan "Çözüm Süreci" politikasının sekteye uğramaması için itiraz edilememiş ve Batılı devletlerin politikalarına uygun olarak PYD'nin Kuzey Suriye'deki etkisini artırma sürecine engel olunmamıştır.¹⁷ Ancak PYD'nin Münbiç üzerinden Fırat'ın batısına doğru yayılması, Türkiye'nin endişelerini artırmış; Türkiye bu durumu bekası açısından tehdit olarak görmüş ve 24 Ağustos 2016 tarihinde DEAŞ'la Mücadele Küresel Koalisyonu hava unsurlarının da desteğiyle ÖSO ile birlikte "Fırat Kalkanı Harekâtı"ni başlatmış ve başarıyla tamamlamıştır. 20 Ocak 2018 tarihinde ise Suriye'nin kuzeybatısında bulunan Afrin'e yönelik olarak Zeytin Dalı Harekâtı'ni gerçekleştirmiştir. Son olarak da 9 Ekim 2019 tarihinde SDG'ye karşı Suriye Millî Ordusu ile birlikte Barış Pınarı Harekâtı'ni gerçekleştirmiştir.

Türkiye, her üç harekâtı da BM Sözleşmesi'nin 51. Maddesinde yer alan "meşru müdafaa" hakkını kullanarak gerçekleştirmiştir. Aslında BM Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararları (1373, 2170, 2178)¹⁸ terörle ve özellikle DEAŞ'la mücadelede ülkelere sorumluluk yüklemektedir.¹⁹ Türkiye'nin ÖSO ile birlikte gerçekleştirdiği

¹⁶ Hasan Yücel, "Hukuki Açıldan ABD'nin PKK/YPG'ye Silah Yardımı", *SETA Perspektif*, 2018, Sayı: 186, 1-7.

¹⁷ Can Acun ve Bünyamin Keskin, a.g.m., s. 7.

¹⁸ Fatma Taşdemir (Ed), *Suriye, Çatışma ve Uluslararası Hukuk*, Nobel, Ankara, 2016, ss. 2-40.

¹⁹ Fatma Taşdemir ve Adem Özer, "Kuvvet Kullanma Hukuku Açısından Fırat Kalkanı Operasyonu", *Akademik Hassasiyetler*, ss. 57-59. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/307200> (Erişim Tarihi: 02.11.2018).

üç harekâtın da amacı bölgenin işgal edilmesi olmayıp, amaç bölgeyi teröristlerden temizlemek ve Suriye'nin toprak bütünlüğünün gözetilerek ülkede istikrarın yeniden oluşturulmasına katkı sağlamak olarak belirlenmiştir. Türkiye Suriye'de söz konusu hibrit harekâtları gerçekleştirerek diğer devletlere oranla çok büyük askerî tecrübe kazanmıştır. Bunun yanında sorunun çözümü için yapılan görüşmelerde siyasi gücünü de ortaya koyarak iç savaş sonrasında Suriye'nin yeniden yapılanması sürecinde söz sahibi olacağı da göstermiştir.²⁰

Yukarıda belirtilenler ışığında, çalışmanın hipotezi “Türkiye'nin Suriye'de gerçekleştirmiş olduğu Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı harekâtının uluslararası hukuka uygun olduğunu ve bölgesel bir güç olan Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde gerçekleştirdiği iki hibrit harekâtlarla oyun bozucu bir ülke olduğunu ispat etmek”tir. Çalışmada söz konusu hipotezi ispat etmek maksadıyla çeşitli araştırma sorularına da cevap aranmıştır. Bu kapsamda her iki hibrit harekâtın hangi amaçla gerçekleştirildiği sorusuna cevap bulunmaya çalışılmıştır. Ayrıca Türkiye'nin ABD tarafından gerçekleştirilmek istenilen Kürt koridoru projesini nasıl bozduğu sorusuna da cevap aranmıştır. Çalışmada Türkiye'nin Suriye iç savaşı kapsamında özellikle ABD ve Rusya Federasyonu ile olan ilişkilerine yer verilmiştir. Türkiye'nin bölge

²⁰ Türkiye soruna siyasi çözüm bulunabilmesi için Viyana toplantılarının zeminini hazırlamış ve Suriye konusunda fikirdaş ülkeler ve Uluslararası Suriye Destek Grubu üyesi ülkelerin katılımıyla düzenlenen toplantılara katılarak katkı sağlamıştır. BM Güvenlik Konseyi, 18 Aralık 2015 tarihinde ilk defa siyasi çözüm için belirli bir takvimi ortaya koyan bir karar almıştır. 2254 sayılı bu karar ile Suriye'de bir siyasi geçişin çerçevesini belirleyen 2012 Cenevre Bildirisi'nin temeli oluşturulmuş; çözüm için BM'nin gözetiminde muhalefet ve rejim heyetlerinin Cenevre'de bir araya gelmesi öngörülmüştür. Ayrıca olağan toplantılara ilaveten, Astana garantörü üç ülke (Türkiye, Rusya Federasyonu ve İran) bugüne kadar beş kez Devlet Başkanları (Soçi, 22 Kasım 2017; Ankara, 4 Nisan 2018; Tahran, 7 Eylül 2018; Soçi, 14 Şubat 2019; Ankara, 16 Eylül 2019), altı kez de Dışişleri Bakanları (Astana, 16 Mart 2018; Moskova, 28 Nisan 2018; New York, 26 Eylül 2018; Cenevre, 18 Aralık 2018; New York, 25 Eylül 2019; Cenevre, 29 Ekim 2019) düzeyinde bir araya gelmiştir. Astana platformu, Suriye'deki ihtilafın sona erdirilmesine somut katkı sağlayan yegâne uluslararası girişim olmayı sürdürmektedir. Bkz. <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-tr.mfa> (Erişim Tarihi: 09.03.2020).

ülkeleri olan Irak ve İran'ın Suriye iç savaşı kapsamındaki faaliyetlerine ise bu çalışmada sınırlı olarak yer verilmiştir. Çalışmanın teorik altyapısını ise devletlerin güvenliklerini önceleyen Neo-Realizm oluşturmuştur. Beş bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Suriye iç savaşı ve savaşın Türkiye'nin güvenliğine etkileri üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde Türkiye'nin Suriye'de gerçekleştiği Fırat Kalkanı Harekâtı'nın, üçüncü bölümde Zeytin Dalı Harekâtı'nın, dördüncü bölümde ise Barış Pınarı Harekâtı'nın amaç ve sonuçlarına yer verilecektir. Beşinci bölümde Suriye iç savaşında ABD ve Rusya Federasyonu'nun politikaları değerlendirilerek çalışma sonlandırılacaktır.

1. Suriye İç Savaşı ve Savaşın Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri

2009'da Tunus'ta başlayan Arap Baharı süreci 2011 yılında Suriye'ye de ulaşmış, ortaya çıkan halk hareketleri Esed yönetiminin sert müdahalesiyle karşılaşınca birçok farklı grubun çatıştığı bir iç savaşa dönüşmüştür.²¹ Savaştan kaçan milyonlarca Suriyeli evlerini terk ederek komşu ülkelere sığınmasıyla birlikte iç savaş giderek tüm bölgeyi etkilemiştir. Bu kargaşa ortamında dış güçlerin bölgesel rekabetinin de birer araçları olarak DEAŞ, PYD/YPG, Haşdi Şaabi, Nusret Cephesi gibi devlet dışı aktörler Suriye'de etkinliklerini artırmışlardır. El Kaide türevi olan DEAŞ ise Suriye'deki otorite boşluğunda kendisine alan bulmuş ve faaliyetlerini arttırarak küresel bir tehdit haline gelmiştir. DEAŞ terör örgütünün oluşumu ABD'nin Afganistan'a müdahalesi sonrasında başlamıştır. Afganistan'dan Irak'a gelen Zerkavi komutasındaki *Cema'at el-Tevhid vel-Cihad*²² adlı grup Irak işgaline katılan güçlere karşı güçlü direniş yapısı ile dikkat çekmiştir.²³ Söz konusu grup 17 Ekim 2004 tarihinde El-Kaide'ye biatını

²¹ Fehim Taştekin, *Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal!*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 15-19.

²² Cema'at el-Tevhid vel-Cihad grubunun amacı Irak'taki koalisyon güçlerinin geri çekilmesini sağlamak, Irak hükümetini düşürmek, işgal kuvvetleriyle birlikte çalışanları öldürmek, Şia nüfusu marjinalize ederek askerî gücünü kırmak ve tamamen şeriat kanunlarıyla yönetilen bir "İslam Devleti" kurmak olarak özetlenebilir.

²³ The Clarion Project İnternet Sayfası, Special Report "The Islamic State", <https://www.clarion>

ilan etmiş²⁴ ve Irak El-Kaidesi adını almıştır. Usame Bin Ladin 27 Aralık 2005'te bu grubu tanımış ve Zerkavi'yi Irak'taki temsilcisi olarak tayin etmiştir. Zerkavi'nin 12 Haziran 2006 tarihinde öldürülmesinden sonra yerine El-Mısri geçmiştir. Ekim 2006'da örgütün adı Irak El-Kaidesi Irak İslam Devleti olmuş ve liderliğe Ebu Ömer El-Bağdadi gelmiştir. 2007 yılından itibaren ABD'nin yoğun askerî müdahaleleriyle örgütün etkinliği kırılmaya başlanmıştır. 2010 yılında örgütün önemli iki lideri El-Mısri ve Ebu Ömer El-Bağdadi öldürülmüş; liderliğe Ebu Bekir El-Bağdadi gelmiştir. 2011 yılında ABD'nin Irak'tan tamamen çekilmesi ile doğan güvenlik boşluğundan faydalanan Ebu Bekir El-Bağdadi güç kazanmış ve El-Kaide'den koparak örgütün adını Irak Şam İslam Devleti (DEAŞ)²⁵ olarak ilan etmiştir. 29 Haziran 2014 tarihine gelindiğinde ise DEAŞ bölgede etkinliğini artırmış,²⁶ halifelüğün yeniden kurulduğunu ilan etmiş ve El-Bağdadi "*İbrahim Avvad İbrahim el-Bedri es-Samerrai*" adını almıştır. DEAŞ'in ismi de İslam Devleti (İD)²⁷ olarak değiştirilmiştir. DEAŞ, 2014 yılından itibaren terör eylemlerine başlamıştır. Ocak 2015'te Fransa'nın başkenti Paris'teki Charlie Hebdo mizah dergisinin merkezine yapılan saldırı tüm dünyada büyük yankı uyandırmıştır.²⁸ DEAŞ, Türkiye'de de çeşitli

project.org/.../islamic-state-isil-factsheet-1.pdf. (Erişim Tarihi: 28.12.2019).

²⁴ Serhat Erkmén, "Irak'ta El-Kaide'nin Doğuşu, Gelişimi ve Bugünü", 21. Yüzyıl, 2014, <https://21yyte.org.tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-dogu-ve-afrika-arastir-malari-merkezi/irakta-el-kaidenin-dogusu-gelisimi-ve-bugunu> (Erişim Tarihi: 02.11.2019).

²⁵ Irak Şam İslam Devleti (İŞİD), terimi "*Terörün dini ve milleti olmaz*" deyiminden hareketle adının Arapça'daki kısaltmasının telaffuzunun Latin alfabesine göre karşılığı olan DAEŞ, DEAŞ veya DAİŞ şeklinde de anılmaktadır. Yabancı kitap ve makalelerde ise *Islamic State (IS)* ve *the Islamic State of Iraq and Syria (ISIS)* veya *the Islamic State of Iraq and Levant (ISIL)* terimleri kullanılmaktadır. Bu makalede ise günümüzde sıkça anılan DEAŞ kısaltması kullanılacaktır.

²⁶ 11 Haziran 2014 tarihinde İŞİD, Türkiye'nin Musul Başkonsolosluğu'na baskın düzenleyip ele geçirmiş ve Başkonsolos ile birlikte 49 kişiyi rehin almıştır.

²⁷ İŞİD Terör Örgütünün adı bu tarihten sonra İslam Devleti (*Islamic State-IS*) olarak da anılmaktadır.

²⁸ N. Tülay Şeker ve Deniz Yağız, "Charlie Hebdo Saldırısının Türk ve Fransız Basınındaki Sunumu", *Akdeniz İletişim Dergisi*, 2015, Sayı: 24, 189-211.

terör eylemleri gerçekleştirmiştir. Örgüt, 1 Mayıs 2015 tarihinde Gaziantep Emniyet Müdürlüğü'ne bombalı araç saldırısı düzenlemiştir. Ayrıca, 20 Temmuz 2015'te Şanlıurfa ilinin Suruç ilçesinde bombalı intihar saldırısı düzenlemiş; saldırıda 34 kişi ölmüş, 100'den fazla kişi ise yaralanmıŐtır.²⁹ 10 Ekim 2015 tarihinde DEAŞ, Ankara'nın Ulus semtindeki Ankara Garı kavŐađında Türkiye tarihinin en ölümcül intihar saldırısı düzenlemiştir.³⁰ 13 Kasım 2015 tarihine geldiğinde ise Paris'in farklı bölgelerinde gerçekleştirilen bombalı ve silahlı terör saldırılarında 128 sivil hayatını kaybetmiş; 300'den fazla kişi yaralanmıŐtır.³¹ 16 Aralık 2015 tarihinde DEAŞ tarafından Türkiye'nin Irak BaŐika'da konuşlu Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) unsurlarına füze saldırısı yapılmıştır. 18 Ocak 2016 tarihinde DEAŞ ilk kez Kilis'i füzelerle hedef almıştır. 12 Ocak 2016 tarihinde Sultanahmet³² ve 19 Mart 2016 tarihinde Taksim'de³³ DEAŞ'ın intihar bombacıları yoluyla kanlı terör eylemler gerçekleştirilmiş; çok sayıda yabancı ve Türk vatandaŐı hayatını kaybetmiŐtir. ABD ve Batı mütteliklerine ilave olarak Suriye hükümetinin talebi üzerine Rusya Federasyonu'nun da 30 Eylül 2015'te Suriye'de hava operasyonlarına başlaması ve Suriye hava sahasını kontrol etmesi durumu daha karmaşık bir hale getirmiştir. Bir taraftan İran kara güçleri ve Hizbullah, Rusya Federasyonu,³⁴ diğer taraftan ABD ve Batılı koalisyon ile Demokratik Birlik Partisi (PYD),

²⁹ BBC İnternet Sayfası, "Suruç'ta katliam: 31 ölü, 104 yaralı", 21.07.2015, www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150720_suruc_saldiri (Erişim Tarihi: 28.10.2019).

³⁰ Milliyet Gazetesi İnternet Sayfası, "Ankara'da patlamada son rakam açıklandı!", 13.10.2015, www.milliyet.com.tr/ankara-da-patlama-95-kisi-oldu-gundem-2129787/ (Erişim Tarihi: 28.10.2019).

³¹ BBC İnternet Sayfası, "Paris saldırıları: En az 127 kişi hayatını kaybetti", 14.10.2015, www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151113_paris_saldiri/ (Erişim Tarihi: 28.10.2019).

³² BBC İnternet Sayfası, "Davutoğlu: Sultanahmet'teki saldırının faili yabancı uyruklu DEAŞ üyesi", 12.01.2016, www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160112_sultanahmet_patlama/ (Erişim Tarihi: 28.10.2019).

³³ NTV İnternet Sayfası, "İstanbul İstiklal Caddesi'nde patlama", 20.03.2016, www.ajanshaber.com/istiklal-caddesinde-patlama-haberi/341718/ (Erişim Tarihi: 28.10.2019).

³⁴ Erel Tellal, "Rusya Suriye'de Ne Arıyor?", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2015, Cilt: 70, Sayı: 4, ss. 1047-1050.

Suriye'de faaliyet göstermektedirler.

Suriye'deki PKK uzantısı teröristler, Kuzey Irak'taki yapıya benzer bir özerklik fikrine sıcak bakmaktadırlar.³⁵ PKK'nın Suriye kolu olan PYD/YPG, Suriye'de yaşanan kargaşa ortamından istifade ederek, Esed rejimiyle girdiği angajman sayesinde kısa sürede Türkiye-Suriye sınır hattında bazı bölgeleri kontrolü altına alarak kanton ilan etmiştir. PKK'yı terör örgütü olarak kabul eden ABD, başlangıçta Türkiye'nin PYD ile siyasi bir ilişki tesis etmesini istemiştir.³⁶

Türkiye'nin Suriye ve Irak ile ortak sınırlara sahip olması, Türkiye'nin söz konusu ülkelerle olan sınırları üzerinden Esed rejiminden kaçan Suriyelilerin yanında DEAŞ tehdidine de maruz kalmasına yol açmıştır.³⁷ DEAŞ, PYD/YPG ile yaptığı mücadele neticesinde Suriye'nin kuzeyinde geniş bir alanı kontrolü altına almış ve Türkiye için büyük bir tehdit haline gelmiştir. DEAŞ ile mücadelede Türkiye uluslararası koalisyon ile iş birliği içerisinde hareket etmiş, askerî üslerini koalisyon güçlerine açmış ve sınır ötesi hava operasyonları gerçekleştirmiştir.³⁸ DEAŞ tehdidinin yanında Türkiye için ikinci tehdit PKK'nın Suriye uzantısı olan PYD/YPG terör örgütü olmuştur. Bu örgüte Suriye'nin kuzeyinde önemli hareket alanları açılması ve Suriye'nin parçalanma ihtimali sonrası burada oluşabilecek bir terör yapılanması Türkiye için önemli bir güvenlik endişesi oluşturmaktadır.³⁹

³⁵ Ali Semir ve diğerleri "Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye", *Bilge Adamlar Kurulu Raporu*, 2012, Rapor No: 52, Bilgesam Yayınları, Ankara, s. 19.

³⁶ Mehmet Seyfettin Erol ve Kadir Ertaç Çelik, "ABD'nin Suriye Politikasında Vekil Aktör Olarak Terör Örgütleri: YPG Örneği", *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2018, Cilt: 2, Sayı:2, ss. 14-45.

³⁷ Murat Yeşiltaş, "İç Savaşa Komşu Olmak Türkiye'nin Suriye Sınır Güvenliği Siyaseti", *SETA*, Ağustos 2015, s. 17. http://file.setav.org/Files/Pdf/20150827110513_sinir-guvenligi.pdf (Erişim Tarihi: 28.10.2019).

³⁸ Murat Yeşiltaş, Ömer Behram Özdemir, Rifat Öncel, Sibel Düz ve Bilgehan Öztürk, "Sınırdaki Düşman: Türkiye'nin DAİŞ ile Mücadelesi", *SETA Raporu*, http://file.setav.org/Files/Pdf/20160609175520_sinirdaki-dusman-turkiyenin-dais-ile-mucadelesi-pdf.pdf (Erişim Tarihi: 28.10.2019).

³⁹ Nurettin Altundeger ve M. Ertugrul Yilmaz, "İç Savaşın Bölgesel İstikrarsızlığa:

Türkiye ile sınır komşusu olan bu terör örgütünün amacı Suriye'nin kuzeyinde Akdeniz'e kadar uzanan bir "Kürt koridorunu" gerçekleştirmektir. Türkiye ise bekasını tehdit edecek bu koridorun oluşmasına karşı TSK ve ÖSO unsurlarıyla birlikte hareket ederek bölgede etkinliğini artırmaya çalışmaktadır.

2. Fırat Kalkanı Harekâtı

Fırat Nehri'nin batısını "kırmızı çizgisi" olarak ilan eden Türkiye, Esed'e muhalif gruplardan olan ÖSO ile beraber hareket ederek BM Anlaşması'nın 51. maddesinin⁴⁰ tanıdığı "meşru müdafaa" hakkından yararlanmak suretiyle 24 Ağustos 2016 tarihinde Fırat Kalkanı harekâtını başlatmıştır. 51. madde BM üyelerinden birisinin silahlı saldırıya hedef olması durumunda BM Güvenlik Konseyi (BMGK)'nin barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemler alınmaya kadar üye devletlerin bireysel ya da ortak meşru savunma haklarını kullanabileceklerine hükmetmektedir. Türkiye, Fırat Kalkanı harekâtını BMGK'nın DEAŞ ile mücadeleye yönelik almış olduğu kararlar kapsamında icra ettiğine dikkat çekmiştir. Türkiye, başta DEAŞ olmak üzere Suriye'de bulunan terör örgütlerinden Türkiye'ye karşı yöneltilen tehditleri, uluslararası hukuktan kaynaklanan meşru müdafaa hakkı kapsamında bertaraf etmek istemiştir. Söz konusu harekâtın öncelikli hedefi DEAŞ'ın sınır hattından temizlenerek sınır illerine yönelik saldırıların önlenerek sınır güvenliğinin tesisi olmuştur. Türkiye gerek sınır güvenliği açısından DEAŞ'ı bu bölgeden çıkartmak, gerekse insani müdahale bağlamında DEAŞ saldırıları altında olan Cerablus halkını korumak istemiştir. Ayrıca PKK ile organik bağı olan YPG'nin batıya doğru ilerleyişini durdurmak ve bu bölgede bağımsız bir Kürt koridoru oluşturma çabalarını engellemek istemiştir. Türkiye, Fırat Kalkanı

Suriye Krizinin Türkiye'ye Faturası", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2016, Cilt: 21, Sayı: 1, s. 293.

⁴⁰ Ombudsman İnternet Sayfası, BM Madde 51 için bkz. "Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsü", <https://www.ombudsman.gov.tr/contentsfiles/6535501-Birlesmis-Milletler-Antlasmasi.pdf> (Erişim Tarihi: 28.10.2019).

Harekâtı ile Suriye'nin kuzeyinde güvenli bölge oluşturmayı hedeflemiş⁴¹ ve harekâtının amacı Millî Güvenlik Kurulu (MGK) tarafından sekiz maddelik bir basın açıklaması ile ilan edilmiştir.⁴²

TSK ise bu hedefleri ele geçirmek için operasyonel ve taktik sahada harekât planlamalarını yapmış; özellikle kara ve hava kuvvetlerinin koordinasyonu sağlanmıştır. Harekâta TSK adına katılan birlikler, Kara Kuvvetleri Komutanlığı (KKK)'nın birlikleri ile Özel Kuvvetler Komutanlığı'nın tabur seviyesindeki birliklerinden oluşmuştur.⁴³ ÖSO unsurları ise zaman zaman değişmekle birlikte, Ahrar el-Şam, Sultan Murad Tümeni, Ceş el-Tahrir, el-Mutasim Tuğayı, Nur el-Din el-Zenki Hareketi, Selahaddin Tuğayı ve Hamza Tümeni teşkil etmiştir. Harekât boyunca yaklaşık dört bin TSK ve yedi bin ÖSO askeri harekâta doğrudan katılmıştır.⁴⁴ Harekâtın komuta yetkisi Özel Kuvvetler Komutanlığı'ndan bir tuğgenerale verilmiş ve harekât genel olarak bir Tuğay Muharebe Kuvveti seviyesinde teşkil edilmiştir. TSK unsurları, başta Özel kuvvetler Komutanlığı olmak üzere bu harekât süresince olağanüstü mücadele vererek büyük bir başarı kazanmışlardır.⁴⁵

Fırat Kalkanı Harekâtı, Cerablus-Sajur Safhası, Çobanbey (Rai)-Dabık Safhası, Dabık-El-Bab ve son olarak El-Bab safhası olmak üzere dört safhada gerçekleşmiştir.⁴⁶ Harekâtın Cerablus-Sajur safhası

⁴¹ Generational Dynamics İnternet Sayfası, "Turkey's 'Operation Euphrates Shield' Turns-Into Full-Scale Invasion of Syria", (August 2016), <http://www.generationaldynamics.com/pg/xct.gd.e160826.htm>, (Erişim Tarihi: 28.10.2019).

⁴² T.C. Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Resmî İnternet Sayfası, "30 Kasım 2016 tarihli MGK toplantısı Basın Açıklaması", <https://www.mgk.gov.tr/index.php/30-kasim-2016-tarihli-toplantı>, (Erişim Tarihi: 28.10.2019).

⁴³ Murat Yeşiltaş, Merve Seren ve Necdet Özçelik, "Fırat Kalkanı Harekâtı, Harekâtın İcrası, İstikrarın Tesisi ve Alınan Dersler", *SETA*, 2017, s. 22.

⁴⁴ Murat Yeşiltaş, Merve Seren ve Necdet Özçelik, "Fırat Kalkanı Harekâtı, Harekâtın İcrası, İstikrarın Tesisi ve Alınan Dersler", *SETA*, 2017, s. 22.

⁴⁵ Abdullah Açar, *Özgür Şehit*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2017, ss. 340-390.

⁴⁶ Gökhan Yılmaz, "Fırat Kalkanı Harekâtının İcrası", 2017, https://www.academia.edu/36492397/FIRAT_KALKANI_HAREKATININ_GEL%C4%B0C5%9E%C4%B0M%C4%B0_VE_SONUUCU (Erişim Tarihi: 2.01.2020).

24-28 Ağustos 2016 tarihleri arasında icra edilmiştir. Öncelikle Cerablus bölgesindeki DEAŞ hedefleri savaş uçakları ve obüs bataryaları ile vurulmuştur. Bölük timleri M60 A3 tankları, ZMA-15 taktik tekerlekli araçlarının manevrasıyla Fırtına (T-155) obüs ateşi desteğinde Cerablus ve çevre köyleri birinci gün ele geçirmiştir. DEAŞ ise harekâtın ilk gününde fazla direnç gösterememiş ve El-Bab istikametine çekilmiştir. Türkiye, güneye doğru ilerleyerek bu kez hedefine PYD/YPG'yi almıştır. Türkiye Suriye muhalif gruplar ile bölgede gücünü tahkim etmiş ve oyun kurucu bir aktör olduğunu muhataplarına göstererek Kuzey Suriye'den güneye doğru ilerlemeye devam etmiştir.⁴⁷ 28 Ağustos'ta ise ABD'nin PYD/YPG'nin Fırat Nehri'nin doğusuna çekilmesi garantisini vermesi üzerinde Münbiç meskûn mahalline 12 kilometre mesafe kala harekâtını durdurmuştur. Daha sonra harekât batı yönüne, Çobanbey (Rai) istikametine yön değiştirerek devam etmiştir. Böylece beş günlük süreç içinde 400 kilometrekarelik bir alan DEAŞ ve PYD/YPG unsurlarından temizlemiş ve DEAŞ unsurları Türk sınırından uzaklaştırılırken PYD/YPG'li teröristlere de önemli bir gözdağı verilmiştir. Ancak ABD'nin girişimleri neticesinde harekât güney yönüne ilerleyememiş ve Münbiç hedefine ulaşamamıştır. Harekâtın ilk safhası Türkiye için düşmanı tanıması açısından faydalı olmuştur. Teröristlerin savunma kapasitelerini öncelikli olarak tanksavar füzeleri ve dinamik küçük birlik taktikleri üzerine inşa ettikleri görülmüştür.⁴⁸

Harekâtın ikinci safhasını oluşturan Çobanbey (Rai)-Dabık safhası 3 Eylül-16 Ekim 2016 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Türkiye'nin kontrolündeki kuvvetler ABD'nin etkisiyle Münbiç yönünde güneye doğru ilerleyemeyince 3 Eylül 2016 tarihinde Çobanbey kasabası ve çevresine yeni bir taarruz düzenlemiştir. Cerablus'ta olduğu gibi öncelikle bölgedeki DEAŞ mevzileri topçu ateşiyle ve hava

⁴⁷ Can Acun, "Neo El-Kaide: Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD)", Haziran 2014, *SETA Perspektif*, Sayı: 53, http://file.setav.org/Files/Pdf/20140616184404_neo-el-kaide-isid-pdf.pdf, (Erişim Tarihi: 28.10.2019).

⁴⁸ Murat Yeşiltaş, Merve Seren ve Necdet Özçelik, "Fırat Kalkanı Harekâtı, Harekâtın İcrası, İstikrarın Tesisi ve Alınan Dersler", *SETA*, 2017, s. 25.

taarruzlarıyla vurulmuş ve bölge kontrol altına alınmıştır. Daha sonra iki bölük timi ve Türkiye'nin kontrolündeki ÖSO güçleri Çobanbey ve Dabık bölgelerini DEAŞ unsurlarından temizlemek maksadıyla sınırı geçmiştir. Harekât gücü üstün birlikler karşısında DEAŞ, Vukuf ve çevre köyleri boşaltmak zorunda kalmıştır.⁴⁹ Harekât esnasında Vukuf bölgesinde iki tank DEAŞ tarafından tanksavar silahlarıyla vurulmuştur. Ayrıca bölgede çok sayıda El Yapımı Patlayıcı (EYP) tespit edilmiştir. EYP'lerin imhası ve döşendiği değerlendirilen alanlardan geçit açma faaliyetleri icra edilmiştir. Tüm bu sorunların giderilebilmesi ve Dabık'ın ele geçirilebilmesi için daha fazla TSK ve ÖSO unsuru Çobanbey bölgesine görevlendirilmiş ve DEAŞ unsurları bu hat üzerinde temizlenmiştir. Dabık'ın ele geçirilmesiyle birlikte Cerablus, Çobanbey ve Mare hattı birleştirilmiş ve Türkiye'nin kontrolündeki birlikler 1300 kilometrekarelik bir alanı kontrol etmeye başlamıştır. Ancak DEAŞ'ın yoğun terör taktikleri neticesinde daha fazla şehit verilmiştir.

Harekâtın üçüncü safhası olan Dabık-El Bab Safhası ise 17 Ekim-20 Aralık 2016 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Harekâta Suriye Rejim Güçlerinin dâhil olması ve PYD/YPG saldırılarının Mare bölgesinde saldırılara başlamasıyla daha karmaşık hale gelmiştir. Dabık-Mare-Aktarin'in DEAŞ'tan kurtarılmasının ardından Türkiye'nin kontrolündeki güçler El-Bab'a ilerlemek amacıyla hazırlıklara başlamıştır. Bu kapsamda Mare bölgesindeki PYD/YPG unsurlarının ilerlemesine engel olmak ve yarattığı tehdidi ortadan kaldırmak amacıyla 20 Ekim 2016 tarihinde Maarat Umm Hawsh bölgesinde PYD/YPG unsurlarına karşı bir hava saldırısı düzenlenmiştir.⁵⁰ TSK ve ÖSO unsurları saldırılarını giderek artırmış ve öncelikli görevleri olan El-Bab'a ilerlemeye devam etmişlerdir.⁵¹

Harekâtın son safhası olan El-Bab safhası 21 Aralık 2016-30 Mart 2017 tarihlerinde gerçekleşmiştir. Misak-ı Millî sınırları içerisinde

⁴⁹ Murat Yeşiltaş, Merve Seren ve Necdet Özçelik, *a.g.y.*, s. 22.

⁵⁰ Murat Yeşiltaş, Merve Seren ve Necdet Özçelik, *a.g.y.*, s. 29.

⁵¹ Murat Yeşiltaş, Merve Seren ve Necdet Özçelik, "Fırat Kalkanı Harekâtı, Harekâtın İcrası, İstikrarın Tesisi ve Alınan Dersler", *SETA*, 2017, s. 29.

yer alan ve 1920 yılında Kuva-yı Milliye tarafından mücadelesi verilen El-Bab⁵² şehri 26 Şubat 2016 tarihinde kuzey, doğu ve batı istikametlerinden yapılan eş zamanlı girişimlerle iki haftalık bir çabadan sonra TSK tarafından ele geçirilmiştir. El-Bab kuşatmasının tamamlanmasının ardından 216 gün süren harekât 29 Mart 2017 tarihinde sonlanmıştır. Operasyonlar kapsamında 600 ÖSO unsuru ölmüş, 67 Türk askeri şehit olmuş, buna karşın YPG ve DEAŞ'a mensup toplam üç bini aşkın terörist öldürülmüştür. Bu çerçevede Cerablus, Al Rai ve El-Bab DEAŞ terör örgütünden temizlenmiş; bölgede ilerlemek isteyen PYD/YPG ve Suriye rejim güçlerinin önü kesilmiştir. Böylece TSK ve ÖSO unsurları doğuda Cerablus'u, batıda ise Al-Rai (Çobanbey)'yi ele geçirerek bölgedeki DEAŞ'ın varlığına son vermişlerdir.⁵³ Ayrıca Suriye'nin kuzeyinde 90 kilometre uzunluğunda ve 40 kilometre genişliğinde emniyetli bir bölge oluşturma amacına ulaşılmıştır. Buna karşın PYD/YPG unsurlarını Münbiç'ten Fırat Nehri'nin doğusuna gönderme hedefi ABD'nin etkisiyle gerçekleştirilememiştir.⁵⁴ ABD, PYD/YPG'nin Fırat'ın doğusuna çekilmesi konusunda Türkiye'ye taahhüt vermesine rağmen Fırat'ın batısındaki operasyonlarda PYD/YPG'ye hava desteği vererek Türkiye'nin hassasiyetlerini göz ardı etmiştir. Harekât sona ermesine rağmen PYD/YPG'nin bu süre zarfında Fırat nehrinin doğusuna çekilmemiş olması ve Afrin-Münbiç hattında varlığını koruma çabasında olmasından dolayı Türkiye'nin bölgeden çekilmesi söz konusu olmamıştır. Türkiye kontrolündeki güçler 30 Mart 2017 tarihinde DEAŞ unsurlarını Türk sınırlarından 40 kilometre güneye uzaklaşmış ve inşası hedeflenen PYD/YPG koridoru arasına bir tampon bölge

⁵² Enes Demir, *Arşiv Kaynakları ve Salnameler Işığında El-Bab Tarihi*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 67-75.

⁵³ Oytun Orhan, "İŞİD'in Ayn el Arap Kuşatması ve Türkiye", Eylül, 2014, *ORSAM*, <http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/4234?s=orsam|turkish>, (Erişim Tarihi: 28.10.2019).

⁵⁴ Mustafa Özalp, "Türkiye'nin Suriye'ye Düzenlemiş Olduğu Fırat Kalkanı Operasyonu", *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2018, Cilt: 9, Sayı: 18, ss. 169-186.

oluşturmuştur. Fırat Kalkanı harekâtı Suriye'nin kuzeyinde 90 kilometre uzunluğunda ve 40 kilometre derinliğinde emniyetli bölge oluşturma hedefine de ulaşmış; ancak PYD/YPG unsurlarının ABD ile ittifakı nedeniyle Fırat Nehri'nin doğusuna gönderme hedefini tam olarak gerçekleştirememiştir. Harekât neticesinde temizlenen yaklaşık 2000 kilometrekare büyüklüğündeki alanda 40 yataklı hastane, AFAD denetiminde günlük 70.000 ekmek üretimi yapan fırın, yeni inşa edilen elektrik santrali ve birçok okul hizmet vermeye başlamıştır.⁵⁵

Fırat Kalkanı harekâtı ile Azez-Cerablus hattını temizleyen Türkiye, DEAŞ'ın kontrolünde bulunan bir diğer kritik bölge olan Rakka operasyonu için ABD'ye teklifte bulunmuştur.⁵⁶ Ancak ABD stratejisini sadece DEAŞ'ı sadece bu bölgelerden temizlemek olmayıp, DEAŞ sonrası kurulacak düzeni de planlamaktadır. ABD, DEAŞ sonrası kuzey Suriye' de PYD/YPG'nin kontrolünde bir ABD nüfuz bölgesi oluşturmayı amaçlamaktadır.⁵⁷ Ancak Türkiye'nin bu noktada denkleme girmesi ve sahada başarılı olması durumu karmaşıklaştırmıştır. Türkiye'nin 15 Temmuz 2016 tarihinde meydana gelen melun FETÖ kalkışmasını yaşaması ve TSK'nın bu süreçten olumsuz etkilenmesinden kısa bir süre sonra koordinasyon gerektiren Fırat Kalkanı Harekâtına başlayarak bölgedeki terör örgütleri DEAŞ ve PYD/YPG'yi eş zamanlı bir şekilde başarıyla temizlemesi özellikle bölgesel ve küresel güçlerin beklentilerinin çok ötesinde olmuştur.⁵⁸

⁵⁵ Jusoor for Studies, "Euphrates Shield Operation an Extra Impetus for Turkish Policy Options", https://jusoor.co/content_images/users/1/contents/275.pdf, (Erişim Tarihi: 28.10.2019).

⁵⁶ Murat Yeşiltaş, "Rakka Operasyonu Bağlamında Üç Senaryo", <https://www.setav.org/rakka-operasyonu-baglaminda-uc-senaryo/>, (Erişim Tarihi: 31.03.2020).

⁵⁷ Can Acun ve Bünyamin Keskin, "PKK'nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi PYD-YPG", *SETA Rapor*, 2016, ss. 7-62, http://www.setav.org/assets/uploads/2017/01/PYD_YPG_.pdf (Erişim Tarihi: 02.11.2018).

⁵⁸ Ncedet Özçelik, Rifat Öncel, Sibel Düz, "15 Temmuzdan Sonra Türkiye'nin Terörle Mücadelesi", *SETA Analiz*, https://setav.org/assets/uploads/2017/07/Analiz_209.pdf (Erişim Tarihi: 31.03.2020).

3. Zeytin Dalı Harekâtı

TSK, ÖSO unsurlarıyla birlikte Fırat Kalkanı Harekâtını başarıyla gerçekleştirmiş⁵⁹ ve Azez-Cerablus arasındaki bölgeyi kontrol ederek PYD'nin denetimindeki Münbiç ile Afrin arasına bir engel koyarak bu hattın Akdeniz'e uzanmasına engel olmaya çalışmıştır. Türkiye, İran ve Rusya ile birlikte hareket ederek Astana ve Soçi sürecini başlatmış ve daha güneydeki İdlib'e kadar olan bölgeyi kontrol altına almıştır. Ancak ABD desteğindeki PYD'nin Afrin'den Akdeniz'e uzanma olasılığını henüz ortadan kaldıramamış; özellikle ABD'nin SDG'den 30 bin kişilik bir askerî birlik oluşturacağını ilan etmesi, Türkiye açısından Zeytin Dalı Harekâtı'nı başlatmayı zorunlu kılmıştır. Bu ortamda Türkiye, Afrin'deki PYD/YPG terör örgütü tarafından oluşturulan sözde “devlet/kanton” yapılanmasını ortadan kaldırmak istemiştir. Türkiye, sınırlarında ve bölgede güvenlik ve istikrarı sağlamak, dost ve kardeş bölge halkını PYD/YPG ve DEAŞ'ın baskı ve zulmünden kurtarmak maksadıyla⁶⁰ 20 Ocak 2018 tarihinde PYD'nin Afrin kantonuna yönelik olarak Zeytin Dalı Harekâtını başlatmıştır.⁶¹ Harekât, Fırat Kalkanı Harekâtı'na benzer şekilde Türkiye'nin uluslararası hukuktan kaynaklanan hakları, BMGK'nin terörle mücadeleyle yönelik özellikle 1624 (2005), 2170 (2014) ve 2178 (2014) sayılı kararları ve BM sözleşmesinin 51'inci maddesinde yer alan Meşru Müdafaa Hakkı çerçevesinde, Suriye'nin toprak bütünlüğüne saygılı olarak icra

⁵⁹ Enes Demir, *Afrin Tarihi ve Zeytin Dalı Harekâtı*, Flipper Yayıncılık, İstanbul, 2018, ss. 284-296.

⁶⁰ Genelkurmay Başkanlığı Resmî İnternet Sayfası, “Türk Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı Basın Açıklaması”, 20 Ocak 2018, http://www.tsk.tr/Basin_Faaliyetleri/BA_47 (Erişim Tarihi: 28.10.2019).

⁶¹ Afrin operasyonu için “Zeytin Dalı Harekâtı” adının nereden geldiğini açıklayan Erdoğan, “Zeytin Dalı Operasyonu. Zeytin bizim inancımızda çok kutludur. Bu aynı zamanda özgürlüklerin müjdecisidir. Biz de bu zeytin dalı olarak bunu kullanırken dedik ki, toparlayalım, kucaklayalım ve böyle bir özgürlük adımını attık” dedi. Bkz. Sabah Gazetesi İnternet Sayfası, “Operasyona neden Zeytin Dalı adı verildi? Cumhurbaşkanı Erdoğan açıkladı...”, 24.01.2018, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/01/24/cumhurbaskani-erdogan-44-muhtarlar-toplantisinde-konusuyor> (Erişim Tarihi: 28.10.2019).

etmiştir.⁶² Suriye'nin kuzeybatısında yer alan Afrin, Halep eyaletine bağlı Afrin ilçesinin merkezidir. İlçe yedi beldeye (Merkez, Bülbül, Cinderes, Rajo, Şeren, Şeyh Hadid, M'abatli) ayrılmaktadır. Türkiye ile sınır hattında önemli bir jeopolitik konum arz etmektedir.⁶³ Terör örgütü PYD/YPG, 2011 yılında Suriye'de çatışmaların patlak vermesiyle birlikte rejimle yaptıkları anlaşma ile Afrin'i ele geçirmiş ve ardından bu bölgeyi 2014 yılında kanton ilan etmiştir.⁶⁴ Örgüt için bu bölge Akdeniz'e sıçrama tahtası olarak görülmüştür. Ayrıca Örgüt Afrin'den Türkiye'ye Amanos dağları üzerinden bir ikmal hattı kurarak militan ve silah sevkiyatı yapmaya çalışmıştır. Türkiye, Fırat Kalkanı Harekâtı'ndan elde ettiği tecrübe ile başta anti tank silahlarına karşı olmak üzere asimetrik-hibrit çatışmalarda kullanabileceği etkili çözümler ve Silahlı İnsansız Hava Aracı (SIHA)'lar gibi yeni donanımlarla Zeytin Dalı Harekâtına başlamıştır. Söz konusu hareket, Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü tarafından aşağıda belirtilen 12 nedenden dolayı icra edilmiştir.⁶⁵

1. 10 bin kilometrekare bir alanın ÖSO nüfuzuna geçmesini sağlamak.
2. Doğu Akdeniz'e ulaşmayı hedefleyen PKK kuşağını tamamen engellemek.
3. Türkiye'nin Arap dünyasıyla coğrafi irtibatının kesilme ihtimalini ortadan kaldırmak.
4. Suriye ile olan sınırlarımızın güvenliğini sağlamak.

⁶² Murat Köylü, a.g.m. s. 80.

⁶³ Konur Alp Demir ve Kurthan Demir, "TSK'nın İHA Görüntülerini Sorun Yönetimi Bağlamında Siyasal İletişim Aracı Olarak Kullanması: Afrin Operasyonu Örneği", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 2018, Cilt: 7, Sayı: 2, ss. 355–390.

⁶⁴ Adnan Kara, "Ortaçağ Haçlı Kontluklarından Günümüz Suriye Kantonlarına: Bir Değerlendirme", *Academic Platform Journal of Islamic Researches*, 2019, Vol: 3, No: 3, pp. 322-331, p. 326.

⁶⁵ Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü Resmî İnternet Sayfası, "10 Soruda Zeytin Dalı Harekâtı" <https://kdk.gov.tr/haber/10-soruda-zeytin-dali-harekati-zeytin-dali-harekati-nedir/668> (Erişim Tarihi: 30.10.2019).

5. PYD/PKK'nın Amanos Dağları üzerinden Türkiye'ye yaptığı sızmaları önlemek.
6. Terör örgütünün Akdeniz'e ve buradan dünyaya açılmasını engellemek.
7. Fırat Kalkanı'nın güvenliğini ve devamını sağlamak.
8. Tel Rıfat bölgesinin kontrolünü ele geçirerek sivillerin evlerine geri dönmesini sağlamak.
9. ABD'nin terör örgütlerine desteğini önlemek.
10. Türkiye'nin sınır illerinin güvenliğinin sağlanmasında ve Fırat Kalkanı'nın korunmasında Afrin kritik önemdedir.
11. Terör örgütlerinin Afrin'de bulunması demek, Kilis ilinin tamamının ve Hatay ilinin büyük bir kısmının terör örgütlerinin ateş menziline girmesi demektir.
12. Türkiye, Afrin ile Ayn el Arap'ın birleşmesini "Kürt koridoru" projesinin en önemli ayağı olarak görmüştür.

Fırat Kalkanı Harekâtı bir savunma hattı olarak yapılmışken, Zeytin Dalı Harekâtı daha ziyade Bölgenin terörist unsurlardan temizlenmesi maksadıyla yapılmıştır. Fırat Kalkanı Harekâtı'nda bölge özellikle DEAŞ ve PYD/YPG terör örgütlerinden temizlenmiş ve PYD koridorunun oluşmasına engel olunmuştur. Bölgedeki teröristler güneye doğru itilerek bölgeyi terk etmeleri sağlanmıştır. Zeytin Dalı kapsamında Afrin harekâtı ise doğası itibarıyla farklı olmuştur. Çünkü bu harekâttaki nihai hedef Afrin şehir merkezinin terörist unsurlardan temizlenmesi olmuştur. Dolayısıyla meskûn mahal harekâtını gerektirmiş ve TSK ve ÖSO unsurlarının koordinasyon içinde hareket etmelerini de zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla arazi yapısı, nüfus vs dikkate alındığında Zeytin Dalı Harekâtı daha dikkatli bir planlamayı ve icrayı gerektirmiştir. Ancak olumlu tarafı TSK ve ÖSO unsurlarının Fırat Kalkanı Harekâtı tecrübesinin bulunmasıdır. Hava destekli taarruz ile başlayan Zeytin Dalı Harekâtı, kara unsurlarının önündeki engelleri yok ederek karada başarılı ilerlemenin önünü açmıştır. Uzun süre Afrin'deki terörist hareketler TSK ve istihbarat unsurları tarafından izlendiği için yapılan yığınaklar, lojistik yolları ve silah depoları bu hava harekâtı ile yok

edilmiştir. Afrin'e birçok cepheden giren TSK ve ÖSO birlikleri kısa sürede birçok köyü terörden temizleyerek halkı barış ortamına kavuşturmuştur. Harekât esnasında sivillerin zarar görmemesi için TSK tarafından azami özen gösterilmiştir. Ayrıca TSK tarafından "akıllı" mühimmatlar da kullanılmış; hedefler hassas sistemlerle tek tek tespit edilerek vurulmuştur. Böylece sivil halkın bu operasyonlarda zarar görmemesi sağlanmaya çalışılmıştır.⁶⁶ Hem askerî yetkililer, hem de siyasi karar vericilerin açıklamalarında harekâtın hedeflerine ulaşması bakımından üç safhaya ayrıldığı görülmektedir: Bunlardan birincisi 20 Ocak-13 Mart 2018 tarihleri arasında gerçekleşmiş ve Afrin kırsalının terör unsurlarından temizlenmesi amaçlanmıştır. Meskûn mahal safhası" olan ikinci safha 13-18 Mart 2018 tarihleri arasında gerçekleşmiş ve Afrin genelinde başta kent merkezi olmak üzere terör unsurlarından temizlenmiştir. Üçüncü safha ise Afrin genelinde istikrar faaliyetlerine devam edilmesi ve asayişin yeniden sağlanmasıdır. Harekât mevcut durum itibarıyla ilk iki safhası büyük oranda tamamlanmıştır. Üçüncü safha alan konsolidasyonun sağlanmasıdır. Meskûn mahallerin mayın ve EYP'lerden temizlenmesi ve muhtemel harekât hazırlıkları kapsamında eş zamanlı faaliyetlere devam edilmektedir.⁶⁷ Bu kapsamda Afrin'in kontrol altına alınmasından sonra TSK ve ÖSO unsurları güneye İdlib bölgesine ilerlemişlerdir.

Zeytin Dalı Harekâtı, TSK açısından daha önce Fırat Kalkanı Harekâtı'nda da gösterildiği üzere ÖSO unsurlarıyla birlikte hareket edebilme kabiliyetini kazandırmıştır. Her iki harekâta da daha hareketli yüksek manevra gücüne sahip bölük timleri etkin olarak kullanılmış ve hava kuvvetleri destekli müşterek harekât icra edilmiştir.⁶⁸ Bu kapsamda takım büyüklüğündeki taktik ateş ve manevra gücü yüksek komandolar, taktik tekerlekli yerel unsurlar, kısım seviyesinde

⁶⁶ Necdet Özçelik ve Can Acun, "Terörle Mücadelede Yeni Safha Zeytin Dalı Harekâtı", *SETA*, 2018, s. 16, <https://www.setav.org/rapor-terorle-mucadelede-yeni-safha-zeytin-dali-harekati/> (Erişim Tarihi: 30.10.2019).

⁶⁷ A.g.e. s. 31.

⁶⁸ A.g.e. s. 48.

tank ve mekanize unsurları bir araya getirebilmiş ve etkili sonuçlar alabilmiştir.⁶⁹

Suriye'nin kuzeybatısında bulunan ve üç milyon sivilin yaşadığı İdlib kritik öneme sahip olup, harekâtın İdlib safhası oldukça zor geçmektedir.⁷⁰ İdlib, Astana süreci kapsamında çatışmasızlık bölgesi olarak kabul edilmiş olmasına rağmen rejim ve müttefikleri, kendini fesheden Nusra ve Şam'ın Fethi Cephesi'nin yerini alan *Heyet Tahrir el-Şam (HTŞ)* gibi yapıları öne sürerek zaman zaman hava harekâtları düzenlemiştir.⁷¹ Ayrıca askerî operasyon ve yoğun bombardıman neticesinde bölgeden Türkiye sınırına büyük bir güç dalgası yaşanabilmesi olasılığı Türkiye açısından büyük tehdit olarak görülmüştür.⁷² Yine İdlib ve civarındaki Suriye hükümetine muhalif unsurların ortadan kaldırılması Türkiye'nin nüfuz alanındaki Afrin, Azez, Bab, Cerablus gibi bölgeleri için de tehdit olarak görülmüş ve Türkiye'nin PYD/YPG ile mücadelesini olumsuz olarak etkileyebileceği değerlendirilmiştir.⁷³ İdlib, sadece kanlı bir savaşın son cephesi değil aynı zamanda Rusya'nın önderliğindeki savaş sonrası dönemin ilk krizinin de sembolü olmuştur.⁷⁴ İdlib'deki çatışmaların sona ermesiyle birlikte Suriye iç savaşının da tamamlanacağı öngörülmektedir. Çatışmasızlığın devamının sağlanması maksadıyla rejim kontrolündeki bölge ile Türkiye'nin kontrolündeki İdlib'in güneyinde tampon bölge oluşturulmuştur. Radikal

⁶⁹ A.g.e. s. 49.

⁷⁰ Murat Yeşiltaş, "İdlib'de Kritik Eşik", <https://www.setav.org/idlibde-kritik-esik/>, (Erişim Tarihi: 31.03.2020).

⁷¹ Can Acun, Bünyamin Keskin ve Bilal Salaymeh, "El-Kaide'den HTŞ'ye Nusra Cephesi", Rapor 2017, *SETA Yayınları 95*, s. 30, <https://setav.org/assets/uploads/2017/10/NusraCephesi.pdf>, (Erişim Tarihi: 31.03.2020).

⁷² Haberler, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: İdlib'den gelen göç dalgasına ilişkin tedbirimizi aldık", <https://www.haberler.com/cumhurbaskani-erdogan-idlib-den-gelen-goc-12861985-haberi/> (Erişim Tarihi: 31.03.2020).

⁷³ Can Acun ve Bilal Salaymeh, "Suriye Krizinde Yeni Safha İdlib", *SETA Analiz*, 2018, s. 9, https://setav.org/assets/uploads/2018/08/Analiz_255.pdf (Erişim Tarihi: 31.03.2020).

⁷⁴ Sami Kohen, "İdlib krizi Türk-Rus ilişkilerini nasıl etkiler?" *Milliyet Gazetesi*, 25.02.2020, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/sami-kohen/idlib-krizi-turk-rus-iliskilerini-nasil-etkiler-6152213> (Erişim Tarihi: 31.03.2020).

unsurların çoğu İdlib bölgesine sıkışmış durumdadır.⁷⁵ Bu unsurların geleceğinin ne olacağı tartışma konusudur. Zira bu radikal unsurların içinde Rusya'dan gelen Çeçen kökenlilerin olması ve iç savaş sonrası Rusya'ya dönmeleri ihtimali Rusya tarafından tehdit olarak algılanmaktadır. Nitekim rejimin bölgeye yönelik devam eden bombardımanı ve saldırı girişimleri bunun bir göstergesidir. İdlib'teki çatışmasızlık durumunun devamı önemlidir. İdlib çatışmasızlık bölgesi Eylül 2017'de düzenlenen 6. Astana toplantısında somutlaşmış⁷⁶ ve TSK unsurları İdlib bölgesinde gözlem noktaları tesis etmek üzere 8 Ekim 2017 tarihinden itibaren keşif faaliyetlerine başlamıştır. Türkiye gözlemci noktalarından ilkinin Ekim 2017'de Halep sınırları içerisinde kurmuştur. Sonrasında sırasıyla İdlib çevresini kuşatacak şekilde toplam 12 gözlem noktasında Türk askerleri konuşlandırılmıştır. TSK'nın İdlib bölgesinde düzenlediği askerî intikal harekâtının bölgeye yansımaları da olmuştur. Bölgedeki HTŞ gibi bazı radikal unsurların eylemleri Türkiye için bir tehdit olarak görülmektedir. Türkiye'nin İdlib politikasının temelinde HTŞ gibi radikal yapılanmaların siyaset yoluyla kendini lağvetmesi ya da cebren dağıtılması yer almaktadır. Öte yandan TSK'nın İdlib'teki faaliyetleri bölgedeki halk tarafından destek görmektedir. Esed rejimi ise harekâttan ve bölgede artan TSK varlığından rahatsızlığını ifade etmektedir.

Türkiye başta Afrin'in güneyi olmak üzere Batı Halep, Kuzey Hama ve Kuzey Lazkiye'de muhalefetin kontrolünde bulunan cephelerde gözlem noktaları kurmuştur. Rusya ise hemen hemen Türkiye'nin kurduğu noktaların karşısında rejimin kontrol ettiği bölgede gözlem noktaları oluşturmuştur. İran'ın gözlem noktaları ise milislerinin yoğun

⁷⁵ BBC İnternet Sayfası, "İdlib nerede ve neden önemli?", 28.02.2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40292346> (Erişim Tarihi: 31.03.2020).

⁷⁶ Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Putin, İdlib meselesinin Astana ruhuna uygun bir anlayış temelinde çözümü konusunda mutabık olduklarını açıklamışlardır. Ortak basın toplantısında konuşan iki lider "muhalifler ve rejim kontrolündeki alanlar arasında silahlardan arındırılmış bir bölge oluşturulmasına karar verdiklerini" bildirdi. Bkz. Güngör Şahin ve Yücel Özel, "Çatışmadan İşbirliğine: Türkiye, Rusya ve İran", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 2018, Cilt: 9, Sayı: 1, ss. 53-70.

olduğu Halep'in güneybatısı ve Hama'nın kuzeyinde kurulmuştur. Öte yandan Rusya'nın çatışmasızlık anlaşmasına rağmen Deraa'da muhalefet elinde bulunan bölgeye saldıran Esed rejimine destek vermesi İdlib'de aynı senaryonun tekrar edilebileceği endişesi yaratmıştır. Esed rejimi ise Türk askerlerinin Suriye'den derhal ve şartsız çıkması için çağrıda bulunmuştur.

Muhalif gruplar arasında yaşanan güç mücadelesiyle birlikte sıklıkla DEAŞ ve rejime bağlı yapılar tarafından suikastlara ve bomba yüklü araç saldırılarına maruz kalan İdlib bölgesinde istikrarlı bir yapının oluşmasının kolay olmadığı görölmektedir. Ayrıca bölgeye yönelik gerek Rusya gerekse rejim tarafından düzenlenen hava bombardımanları Astana süreciyle varılan anlaşmaya yönelik güveni zedeleyerek bölgenin istikrarsızlığına katkı yapmaktadır. Türkiye oluşturduğu 12 gözlem noktasıyla bölgenin karadan hedef alınmasının önüne geçmiştir. Ancak rejimin Dera'nın ardından İdlib'i hedef almak için bir çaba içinde olduğu da anlaşılmaktadır. Esed rejimi İdlib'i yeniden kontrol etme niyetini açık şekilde ortaya koysa da sahadaki gerçeklikler ve askerî kapasite açısından farklı dinamiklerin belirleyici olduğu da görölmektedir. Rejimin İdlib'e kapsamlı bir harekât düzenlemek için askerî kapasitesinin yetersiz kaldığı ve bu bağlamda özellikle Rusya ve İran'a tamamen bağımlı olduğu değerlendirilebilir. Suriye'deki çatışmaların sonlanması ve Astana sürecinin neticesinde siyasal bir çözüm üretilmesi önemlidir. Türkiye'nin ise muhalifleri tek bir çatı altında toplaması ve Rusya ile Suriye rejiminin İdlib'e yönelik saldırgan tavırlarından vazgeçmeleri ve hava saldırılarını durdurmaları da gerekli görölmektedir. İdlib'in muhafazası Türkiye açısından ise olası mülteci akınlarından korunmaktan bölgedeki nüfuzuna, PKK'nın Suriye kolu PYD/YPG ile yürütölen mücadeleden Suriye'nin geleceğine ilişkin müzakerelerde söz sahibi olmaya kadar geniş bir spektrumda önem arz etmektedir. Ayrıca Türkiye, Astana süreci kapsamında yürütölen yeni anayasa yapımı sürecinde ve bölgede atılacak yeni adımlarda rejim üzerine baskı oluşturması da bölgede elde etmiş olduğu siyasi ve stratejik kazanımlar açısından önem kazanmaktadır.

4. Barış Pınarı Harekâtı

Türkiye, 9 Ekim 2019 tarihinde ulusal güvenliğini tehdit eden terör unsurlarını sınırından temizlemek, Suriye'nin kuzeyinde yaşayan bölge halkının güvenliğini sağlamak, terör örgütü PYD/YPG'nin illegal faaliyetlerini önlemek ve Suriye'nin toprak bütünlüğünü korumak amacıyla Suriye'nin kuzeyinde Barış Pınarı Harekâtı'nı icra etmiştir.⁷⁷ Harekâtın amacı aşağıda belirtilmiştir.⁷⁸

1. Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit eden terör unsurlarını sınır hattından temizlemek ve sınır güvenliğini sağlamak,
2. Türkiye-Suriye sınırının güneyinde bir terör koridoru oluşturulmasını engellemek,
3. Suriye'nin kuzeyinde yaşayan bölge halkının güvenliğini sağlayarak onlar için güvenli bir yaşam alanı oluşturmak,
4. DEAŞ ve PKK/KCK/PYD-YPG başta olmak üzere Türkiye'nin güvenliğine tehdit oluşturan terör örgütleri ve teröristleri etkisiz hale getirmek,
5. Yerinden edilmiş Suriyelilerin evlerine ve topraklarına dönüşleri için uygun şartları sağlamak.

Söz konusu harekât, Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı harekâtında olduğu gibi uluslararası hukuk temelinde, BM Güvenlik Konseyi'nin terörle mücadeleye yönelik özellikle 1373 (2001), 1624 (2005), 2170 (2014), 2178 (2014), 2249 (2015), 2254 (2015) sayılı kararları ve BM Sözleşmesinin 51'inci maddesinde yer alan "Meşru Müdafaa Hakkı" çerçevesinde, Suriye'nin toprak bütünlüğüne saygılı olarak icra edilmiştir. Harekât süresince PKK'nın Suriye kolu PYD/YPG unsurları ile bu unsurlara ait barınak, sığınak, mevzi, silah, araç ve gereçler hedef

⁷⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmî İnternet Sayfası, "No: 297, 11 Ekim 2019, Uluslararası Toplumda Barış Pınarı Harekâtı'nı Hedef Alan Bazı Yorumlar Hk.", http://www.mfa.gov.tr/no_297_-baris-pinari-harekati-ni-hedef-alan-yorumlar-hk.tr.mfa (Erişim Tarihi: 02.01.2020).

⁷⁸ T.C. Millî Savunma Bakanlığı Resmî İnternet Sayfası "Barış Pınarı Harekâtı Başladı", <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/9102019-53737> (Erişim Tarihi: 02.01.2020).

alınmış, sivil/masum kişilerin ve harekât bölgesindeki tarihi, kültürel, dini yapılar, altyapı tesisleri ile bölgede bulunması muhtemel dost ve müttefik ülke unsurlarının zarar görmemesi için her türlü dikkat ve hassasiyet gösterilmiştir.⁷⁹ Harekât ile ilgili olarak gelen çeşitli eleştiriler üzerine Türkiye, uluslararası toplumdan temel beklentisinin terör örgütlerine karşı verdiği mücadelenin desteklenmesi olduğunu ifade ederek, geçmişte olduğu gibi bundan sonra da her türlü terör örgütüne karşı mücadeleyi kararlılıkla sürdüreceğini belirtmiştir.⁸⁰ Millî Savunma Bakanı Hulusi Akar, harekât sahasında alınabilecek her türlü tedbirin alındığını ifade ederek, “Hedefimizin Fırat’ın doğusunda DEAŞ, PKK/PYD-YPG başta olmak üzere teröristlerin varlığını sonlandırmak ve burada bir barış koridoru tesis ederek ülkemizdeki Suriyeli kardeşlerimizin kendi topraklarına, evlerine dönmelerini sağlamak” olduğunu ifade etmiştir.⁸¹ Söz konusu harekât süresince TSK’nın yanında Ulusal Kurtuluş Cephesi ve Suriye Millî Ordusu’nun birleşmesi sonucu oluşan “Millî Ordu” (*Ceyşül Vatani*) yer almıştır.

Barış Pınarı harekâtı, Nusaybin’in karşısındaki Kamışlı, Ceylanpınar’ın karşısındaki Resulayn ve Akçakale’nin karşısındaki Tel Abyad’da bulunan terör örgütü PYD/YPG hedeflerine obüs atışlarının yapılmasıyla başlamıştır.⁸² Bu sırada F-16 savaş uçakları Cerablus’tan Irak sınırına kadar olan geniş bir alanda bulunan terör hedeflerini havadan bombalamıştır.⁸³ Hava kuvvetleriyle bölgede kontrol sağlandıktan sonra kara harekâtı üç farklı koldan ilerlemiş; TSK ve Millî Ordu’nun sınırdan ilk geçiş yaptığı bölgeler Resulayn ve Tel Abyad’ın etrafındaki

⁷⁹ A.g.r.

⁸⁰ A.g.r.

⁸¹ T.C. Millî Savunma Bakanlığı Resmî İnternet Sayfası “Bakan Akar ve TSK Komuta Kademesi Barış Pınarı Harekâtı ile İlgili Toplantı Yaptı”, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/11102019-54555> (Erişim Tarihi: 02.01.2020).

⁸² Ozan Örmeci, “Barış Pınarı Harekâtı Başladı”, *ULAP*, <http://uianaliz.org/haber/91/17/baris-pinari-harek%EF%BF%BDti-basladi> (Erişim Tarihi: 31.03.2020).

⁸³ Burak Karacaoğlu, Levent Tok, Mohamad Misto ve Ömer Koparan, “Türk savaş uçakları 30 kilometre derinliğe girdi”, 09.10.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/baris-pinari-harekati/turk-savas-ucaklari-30-kilometre-derinlige-girdi/1607592> (Erişim Tarihi: 31.03.2020).

köyler olmuştur. Harekât alanı, Fırat Nehri'nin doğusundaki en büyük yerleşim alanları olan Halep'in Ayn El Arap, Rakka'nın Tel Abyad ve Tabka, Haseke'nin Kamışlı, Amude ve Resulayn ilçeleri ile Deyrizor'un kuzey kesimlerini kapsamıştır.⁸⁴

Harekâtın başlangıcından itibaren Türkiye'ye gerek NATO içerisinde gerekse AB'den tepkiler gelmeye başlamıştır. 17 Ekim 2019 tarihinde Başkan Yardımcısı Mike Pence, Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, Ulusal Güvenlik Danışmanı Robert O'Brien ve Suriye Özel Temsilcisi James Jeffrey'den oluşan ABD heyeti ile yapılan yoğun görüşmeler sonrasında varılan mutabakat çerçevesinde, terör örgütü PKK/YPG'nin 120 saat içerisinde Güvenli Bölge'den geri çekilmesi, ağır silahlarının toplanması ve tahkimatlarının tahrip edilmesi için ateşkes kararı alınmıştır.⁸⁵ Söz konusu mutabakat kapsamında PKK/YPG'li teröristler bir taraftan araç konvoylarıyla bölgeyi terk ederken diğer taraftan da zaman zaman taciz ateşinde bulunmuşlardır. 120 saatlik sürenin sonunda ABD, PKK/YPG'nin bölgeden çekilmesinin tamamlandığı bildirilmiştir. Bunun üzerine Bakan Akar tarafından "Barış Pınarı Harekâtı alanı dışındaki sınırların güvenliği ve YPG terör örgütü unsurlarının 30 kilometre dışına çıkarılmasına yönelik esasları da içeren anılan mutabakat çerçevesinde mevcut harekât alanı dışında bu aşamada yeni bir harekât icra edilmesine gerek kalmadığı" ifade edilmiştir.⁸⁶ Böylece Rasulayn ile Tel Abyad arasında kalan 120 kilometrelik bir bölge içerisinde yürütülen Barış Pınarı harekâtı sona ermiş; ancak Türkiye, Fırat'ın doğusu ile batısı arasında kalan

⁸⁴ TRT Haber Sayfası, "Telabyad ve Rasulayn'da 42 köy terörden arındırıldı", 13.10.2019, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/telabyad-ve-rasulaynda-42-koy-terorden-arindirildi-435614.html> (Erişim Tarihi: 31.03.2020).

⁸⁵ NTV İnternet Sayfası, "SON DAKİKA... Cumhurbaşkanı Erdoğan-ABD Başkan Yardımcısı Pence görüşmesi sona erdi", 17.10.2019, <https://www.ntv.com.tr/dunya/bestepedeki-kritik-gorusme-sona-erdi,b9k9K3BMm0qGNA7PhgBuNw> (Erişim Tarihi: 31.03.2020).

⁸⁶ T.C. Millî Savunma Bakanlığı Resmî İnternet Sayfası "Barış Pınarı Harekâtı İle İlgili Son Gelişmelere İlişkin Basın Açıklaması", 23.10.2019, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/11102019-54555> (Erişim Tarihi: 02.01.2020).

bölgeleri birleştirememiştir. Harekât sonrasında Türkiye, kontrol altında tuttuğu bölgede mayın ve EYP temizleme çalışmalarına başlamıştır.⁸⁷ Ayrıca 22 Ekim 2019 tarihinde Soçi’de Rusya ile varılan mutabakat çerçevesinde bölgede ortak kara devriyesi faaliyetine başlanmıştır.⁸⁸

5. Suriye İç Savaşında ABD ve Rusya Federasyonu’nun Politikaları

ABD, bölgede Irak’ın komşusu olan Suriye’de de Irak’takine benzer bir politika uygulamaktadır.⁸⁹ ABD, Irak’ta gerçekleştirdiği Kürt koridoru projesinin ikinci ayağını Suriye’de gerçekleştirmeye çalışmaktadır.⁹⁰ ABD, Suriye’nin kuzeyinde ikisi hava üssü, diğerleri ikmal, yakın destek ve operasyon üsleri olmak üzere başlangıçta 10 askerî üs tesis etmiş; zaman içerisinde bölgeye büyük güç kaydırarak gücünü artırmıştır. Bu kapsamda bölgedeki hava üslerinin sayısı üçe çıkarırken askerî üs sayısında iki kat artışa gitmiştir. ABD, Suriye iç savaşındaki amacını DEAŞ’ın kalıcı yenilgisinin sağlanması, Suriye’de siyasi düzenin sağlanması ve İran komutasındaki güçlerin geri çekilmesinin sağlanması olarak belirlemiştir.⁹¹ Bu kapsamda Suriye’nin kuzeyinde daha önce PKK’nın uzantısı PYD’nin denetimindeki Derik, Tabka, Rimelan, Hol, Şedadi, Ayn el Arap, Eyn İssa, Menbiç, Rakka, Haseke, Irak sınır hattındaki Tenef (ÖSO’nun kontrolünde) ve Şanlıurfa’nın Akçakale ilçesi karşısında yer alan Tel Abyad’da toplam 22 askerî üs kurmuştur. Yeni üsler kurmak için bölgeye malzeme, araç

⁸⁷ Mynet Haber Sitesi, “MSB: Barış Pınarı Harekâtı’nda 2 binden fazla mayın ve EYP etkisiz hale getirildi”, <https://www.mynet.com/msb-baris-pinari-harekatinda-2-binden-fazla-mayin-ve-eyp-etkisiz-hale-getirildi-110106176709> (Erişim Tarihi: 31.03.2020).

⁸⁸ T. C. Milli Savunma Bakanlığı, “Rusya Federasyonu ile Varılan Mutabakat Hakkında Basın Bilgilendirme Toplantısı Düzenlendi”, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/23102019-82506> (Erişim Tarihi: 31.03.2020).

⁸⁹ Reyhan Güner, “Bitmeyen Kavga: Suriye-ABD İlişkilerinin Dünü, Bugünü”, Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık, (ed.), *Suriye İç ve Dış Politika*, Nobel, Ankara, 2016, ss. 263-291.

⁹⁰ Ali Bademci, *Suriye Sendromu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017, ss. 350-368.

⁹¹ Congressional Research Center, 25.03.2019, “Armed Conflict in Syria: Overview and U.S. Response”, <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RL33487.pdf> (Erişim Tarihi: 02.01.2020).

gereç ve silah sevkiyatını artıran ABD, kısa süre önce DEAŞ'tan temizlenen Deyr ez Zor kentinin doğu kırsalında yer alan Behra bölgesinde yeni bir hava üssü kurma çalışmalarına başlamıştır.⁹² ABD, Suriye'deki müttefiki olan PYD/YPG unsurlarına maddi ve manevi her türlü desteği vermektedir. Özellikle askerî eğitim, silah ve teçhizat vererek SDG olarak isimlendirdiği bu yapıyı kuzey Suriye'de kalıcı hale getirmeye çalışmaktadır. SDG, ABD'nin desteğiyle Suriye'nin kuzeyinde hem doğu-batı hattında genişlemesini sağlamlaştırmaya çalışmakta; hem de Rakka üzerinden kendisine sosyopolitik ve ekonomik bir derinlik oluşturmak istemektedir. Türkiye ise bunun farkında olarak diğer AB ve bölge devletleri yanında Rusya ve İran'ın da itirazlarına rağmen Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekâtlarını başarıyla gerçekleştirerek ABD'nin bölgede uygulamaya çalıştığı yapının oluşmasına engel olmuştur. Buna rağmen ABD, Fırat nehrinin doğusunda koridor amacına ulaşmış ve bu oluşumu bölgede kalıcı hale getirmeye çalışmaktadır. Münbiç bölgesini ise Türkiye'ye karşı bir koz olarak kullanmaya çalışmaktadır. ABD, Münbiç'ten PYD/YPG unsurların Fırat'ın doğusuna çekilmesi hususuna Türkiye'nin müdahale etmemesi için başlangıçta "evet" demiş, ancak geçen süreçte bu kararını uygulamayarak Türkiye'yi oyalamıştır. Daha sonra Türkiye ile yapılan görüşmeler sonrasında bölgede Türkiye ile birlikte devriye faaliyetleri icra edileceği söylenmiş ve bir bakıma Türkiye ile SDG'nin birlikte hareket etmesini sağlanmaya çalışılmıştır. Türkiye ise her fırsatta SDG'nin PYD/YPG teröristlerinden oluştuğunu ifade ederek bu unsurlarla birlikte olmayacağını ifade etmiştir. Buna karşın ABD, 10 Ağustos 1997 yılından beri PKK'yı "Yabancı Terörist Organizasyonlar" listesine almasına rağmen PYD/YPG'yi terör örgütü olarak görmediğini ve Suriye'deki müttefiki olduğunu ifade etmektedir. ABD son dönemde Türkiye ile ilişkileri geliştirebilmek maksadıyla üç PKK elebaşının yakalanabilmesi için para ödülü de

⁹² Habertürk Gazetesi İnternet Sayfası, "ABD, Rusya ve İran'ın Suriye'de üs kurma yarışı", 08.10.2018, <https://www.haberturk.com/abd-rusya-ve-iran-in-suriye-de-kac-ussu-var-2171458> (Erişim Tarihi: 03.11.2018).

koymuştur. ABD açısından Kuzey Irak'taki Kürt yapılanması tamamlanđıđı için önümüzdeki günlerde Türkiye'nin Kuzey Irak'taki terör kamplarına yönelik hava ve kara harekâtlarına destek vereceği değerlendirilmektedir. Çünkü Kuzey Irak'taki terör örgütü PKK'nın aktif unsurlarının büyük bir kısmının başta ikinci bir Kandil haline getirmek istediği Sincar bölgesi olmak üzere kuzey Suriye'ye geçtiği değerlendirilmektedir.⁹³ Ayrıca ABD, Ayn el Arap bölgesinde iki, El Cezire bölgesinde ise dört havaalanı inşa ederek bölgedeki etkinliğini artırmış ve Fırat'ın doğusunda kalıcı hale gelmiştir.⁹⁴ Bunun yanında, ABD özel kuvvetler askerlerinin Kürt grupları eğittiği Rakka yakınındaki Tabka'da ve ABD'nin Suriye rejim güçleri ve Rus birliklerin girmesine izin vermediği Tanf'ta inşa ettiği iki askerî üssü de mevcuttur. Bu gelişmeler neticesinde yakın bir gelecekte ABD'nin desteklediği SDG unsurlarına karşı bölgede Türkiye, PKK karşıtı Kürtler ve Araplardan oluşan yeni yapıların ortaya çıkacağı değerlendirilmektedir. İdlib'te çatışmasızlığın sağlanmasıyla birlikte, Suriye'de bazı bölgelerde küçük çatışmalar olsa da Suriye iç savaş bitmiŐ olacaktır. Bu süreçte en önemli faaliyet “anayasa yapım” sürecidir. Bu süreçte ABD, Suriye merkez hükümeti ya da Esed rejiminin kuzey Suriye'deki ABD'nin kazanımlarına yani federatif/otonom bir yapıya “evet” demesi durumunda Rusya'nın da istediği Esed rejimi ile devam edeceği değerlendirilmektedir. Aksi takdirde ABD, Türkiye'nin de isteği olan, Suriye'de seçimlere gidilerek Esed rejimini değiştirmeye çalıŐacaktır. Bu nedenle ABD, öncelikle amacı projesini gerçekleŐtirebilmek için Rusya'yı da ikna etmeye ve böylece Esed rejimine isteklerini kabul ettirmeye çalıŐmak olacaktır. ABD açısından Rusya'yı ikna etmenin yanı sıra Türkiye'nin de ikna edilmesi gerekmektedir. Türkiye ABD için bölgede kaybedilmemesi gereken bir ülkedir. Son dönemde rahip Brunson'ın ABD'ye iadesi

⁹³ Hürriyet Gazetesi İnternet Sayfası, “Sincar nerede ve neden önemli? İşte Sincar'ın haritadaki konumu”, 19.03.2018, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/sincar-nerede-sincar-harita-uzerinde-neresi-40777619> (Erişim Tarihi: 01.11.2019).

⁹⁴ Nuri Yazıcı, “Ayn El-Arap Kuşatması Bağlamında Uluslararası İlişkilere Bir Bakış”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2018, Cilt: 5, Sayı: 2, ss. 59-77.

sonrasında gergin olan ilişkiler tekrar yumuşamaya başlamıştır. Ayrıca ABD'nin İran'a ekonomik yaptırımlar için Türkiye'nin liste dışı olması da ABD'nin ilişkileri yumuşatmaya çalıştığı izlenimi vermektedir. Son gelişme olarak ABD Başkanı Donald Trump'ın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile telefon görüşmesinden sonra Senatonun onayını almadan ABD askerlerinin en kısa sürede Suriye'den çekileceklerini açıklaması büyük şaşkınlık yaratmıştır.⁹⁵ Aslında bölgedeki ABD askerlerinin çekilmesi hususu Trump'ın seçim vaatleri içerisinde yer almıştır. Bu kapsamda ABD, Suriye'nin kuzeyinde, terör örgütü YPG/PKK'nın işgalindeki alanda 15 askerî üssü ve inşası devam eden Deyrizor ve Haseke'deki üç üste bulunan yaklaşık iki bin kadar Amerikan askerini altı ay içinde çekmeyi planlamıştır.⁹⁶ ABD'nin Suriye'den çekilme kararı terör örgütü YPG'de de şaşkınlık yaratmış; Türkiye ise bu kararı olumlu karşılamasına rağmen kararla ilgili olarak belirli bir plan olmadığı için konuya temkinli yaklaşmıştır. Bu süreçte ABD'nin dâhil olduğu koalisyon gücü de lağvedilmek durumunda kalacaktır. Bu durumda ABD, bölgede Fransa, İngiltere, Almanya ve İtalya'yı yalnız bırakacaktır. ABD çekilme sürecine başlamıştır. Sorun ABD'nin çekileceği bölgede kontrolün kimin elinde olacağı ve özellikle SDG'ye verilen ağır silah ve teçhizatın ne olacağıdır. Türkiye, ABD'nin boşaltacağı bölgede kontrolün kendisine verilmesini istese de ABD bu talebe olumlu bakmamıştır. Rakka, Menbiç ve Ayn El Arap'daki tüm üs ve askerî noktalardan çekilen ABD, petrol zengini Deyrizor'dan çekilmezken, Haseke'de petrol sahalarındaki üslerini de boşaltmamıştır. 26 Ekim 2019 tarihinde büyük bir gelişme yaşanmış ve ABD Başkanı Trump, DEAŞ lideri Ebu Bekir el Bağdadi'nin ABD tarafından yapılan bir operasyon sırasında intihar yeleğiyle kendini patlatarak öldüğünü açıklamıştır.⁹⁷ ABD, Başkanının Suriye'deki ABD kuvvetlerini çekme

⁹⁵ Veysel Kurt, "Trump ve Suriye Krizi", *SETA Analiz*, 2019, Sayı: 275, s. 16

⁹⁶ Habertürk Gazetesi İnternet Sayfası, "ABD, Rusya ve İran'ın Suriye'de üs kurma yarışı", 08.10.2018, <https://www.haberturk.com/abd-rusya-ve-iran-in-suriye-de-kac-ussu-var-2171458> (Erişim Tarihi: 03.11.2019).

⁹⁷ BBC İnternet Sayfası, "Ebu Bekir el Bağdadi: Öldürülen IŞİD lideri kimdi?", 27.10.2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40292346> (Erişim Tarihi: 02.01.2020).

konusundaki söylemlerine rağmen, bu konuda daha yavaş davranmıştır. Hatta ABD, 4 Kasım 2019 tarihinde Deyrizor vilayetinde iki yeni üs kurmak için çalışma başlatmış, bu bölgelere ayrıca 250-300 ek askerî personel, zırhlı araçlar, ağır silah ve mühimmat da sevk etmiştir.⁹⁸ ABD ordusu, Suriye’de terör örgütü PYD/YPG’nin ele geçirdiği petrol sahalarında devriyelerini sürdürmektedir. Ayrıca ABD bu süreçte Suriye’ye ilk kez Bradley tipi paletli ve daha ağır zırhlı araçlar da konuşlandırmıştır.⁹⁹ ABD’nin Suriye’deki asker sayısını 500’e¹⁰⁰ indireceğini belirtmesine rağmen Ürdün sınırındaki Tanf kenti dâhil Suriye’de yaklaşık bin askerinin olduğu tahmin edilmektedir.¹⁰¹ ABD’nin Suriye’de NATO müttefiki olan Türkiye’nin karşı çıkmasına rağmen PYD/YPG ile birlikte hareket etmesi, FETÖ elebaşını hâlâ Amerika’da tutması, 1915 olaylarıyla ilgili olarak alınan ABD Senato kararı¹⁰² ve son olarak Başkan Trump’ın ABD Senatosu’nun kabul ettiği 70 sayfalık “ABD’nin Hasımlarıyla Yaptırımlar Yoluyla Mücadele Etme Yasasını” (CAATSA)¹⁰³ onaylaması ilişkilerin yakın dönemde istenilen seviyeye gelemeyeceğinin bir göstergesi olmuştur.

Türkiye-Rusya ilişkileri ise Suriye özelinde giderek gelişmiş ve bu durum başta ABD olmak üzere NATO üyesi diğer ülkeleri

⁹⁸ Hürriyet Gazetesi İnternet Sayfası, “İşte Suriye’de ABD’nin son hali”, 10.11.2019, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/iste-suriyede-abdnin-son-hali-41370517> (Erişim Tarihi: 03.01.2020).

⁹⁹ A.g.m.

¹⁰⁰ Foreign Policy, 25.11.2019, “No ‘End Date’ for U.S. Troops in Syria”, <https://foreignpolicy.com/2019/11/25/no-end-date-for-u-s-troops-in-syria/> (Erişim Tarihi: 03.01.2020).

¹⁰¹ Hürriyet Gazetesi İnternet Sayfası, “İşte Suriye’de ABD’nin son hali”, 10.11.2019, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/iste-suriyede-abdnin-son-hali-41370517> (Erişim Tarihi: 03.01.2020).

¹⁰² T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmî İnternet Sayfası, “No: 362, 12 Aralık 2019, ABD Senatosu Tarafından Kabul Edilen Karar (S. Res. 150) Hk.”, http://www.mfa.gov.tr/no_362_-abd-senatosu-tarafindan-kabul-edilen-karar-hk.tr.mfa (Erişim Tarihi: 02.01.2020).

¹⁰³ T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmî İnternet Sayfası, “No: 365, 17 Aralık 2019, ABD Kongresi’nde Kabul Edilen 2020 Ulusal Savunma Yetki Yasası Taslağı Hk.”, http://www.mfa.gov.tr/no_365_-abd-kongresi-nde-kabul-edilen-ulusal-savunma-yetki-taslagi-hk.tr.mfa (Erişim Tarihi: 02.01.2020).

endişelendirmiştir. 24 Kasım 2015'te Türkiye tarafından Rus Hava Kuvvetleri'ne ait Sukhoi Su-24M tipi uçağının düşürülmesi krizinden kısa süre sonra ilişkiler kriz öncesi döneme oranla daha iyi bir seviyeye ulaşmıştır. İki ülke, İran ile birlikte, Suriye iç savaşının sona erdirilmesi amacıyla Astana görüşmelerinde bir araya gelmektedirler. Türkiye'nin başta enerji olmak üzere Rusya ile ticari ilişkileri giderek artmaktadır. Özellikle Türkiye tarafından Akkuyu nükleer santralının Rusya Devlet Nükleer Enerji Kurumu (Rosatom) tarafından inşa edilmesine karar verilmesiyle birlikte ilişkiler en üst seviyeye çıkarılmıştır.¹⁰⁴ Türkiye ve Rusya devlet başkanlarının katılımıyla Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) faaliyetlerine devam etmektedir. 2011 yılında Esed rejimi halk eylemlerini kontrol altına alamayınca ve eylemler dış güçlerin de yardımıyla bir iç savaşa dönüşüp Esed rejimi kontrolünü kaybedince 2015 yılında Rusya'dan olaylara müdahale için yardım istemiştir. Rusya ise Ukrayna-Kırım anlaşmazlığından sonra Batı'nın uyguladığı yaptırımların da etkisiyle ağır ekonomik sıkıntılar yaşamasına rağmen, Orta Doğu bölgesinde etkinliğini devam ettirebilmek için bu talebe olumlu cevap vermiştir. Rusya için Suriye ile ilişkilerin geliştirilmesi ve Suriye'deki askerî varlığının devam ettirilmesi önemlidir.¹⁰⁵ Rusya, Suriye'de rejimle yapılan anlaşma ile kurduğu Rusya açısından kritik öneme haiz Hmeymim hava üssü ve Akdeniz kıyısındaki Tartus donanma üssüne sahiptir. Bu kazanımla Rusya sıcak denizlere inme hayalini gerçekleştirmiştir. Rusya, bu kazanımını korumak amacıyla Batı'nın kendisine karşı toplu bir ittifak kurmasını engellemek amacıyla bölgede İsrail, İran, ABD ve Türkiye arasında bir denge politikası izlemeye çalışmaktadır. Rusya, ABD ve ABD'nin desteklediği PYD/YPG ile doğrudan bir çatışmaya girmekten, İsrail'in hava taarruzlarına karşı kendi kontrolündeki hava savunma sistemlerini

¹⁰⁴ Tolga Demiryol, "Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü: Asimetrik Karşılıklı Bağımlılık ve Sınırları", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 2018, Cilt: 17, Sayı: 4, ss. 1438-1455.

¹⁰⁵ Sami Kiraz, "Bağımsızlıktan 21. Yüzyıla Suriye-Rusya Siyasi İlişkileri", Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık, (ed.), *Suriye İç ve Dış Politika*, Nobel, Ankara, 2016, ss. 291-313.

kullanmaktan kaçınmaktadır. İnan ise Suriye’de rejime ve Hizbullah’a verdiği sürekli ve kararlı destek ile öne çıkmaktadır. Rusya, Irak merkez yönetimi, Suriye merkez yönetimi ve İnan ile bölgede ABD’ye karşı bir yapılanma oluşturmaya çalışmaktadır. Bu ortamda Türkiye kendi ülkesel çıkarlarına bağlı olarak tarafsız bir konumdadır. Türkiye, DEAŞ ile mücadelede Rusya ve ABD ile birlikte iken PYD/YPG ile mücadelede yalnız kalmıştır. Rusya PKK’yı terör örgütü olarak tanımamakta olup PKK’nın Moskova’da bir irtibat bürosu bulunmaktadır. Bunun yanında Rusya’nın Esed rejimi ile ilişkileri Türkiye’nin aksine gayet iyidir. Ayrıca Rusya için Suriye’de federatif bir yapının oluşturulması sorun yaratmamaktadır. Rusya, Türkiye ile ekonomik ilişkiler yanında siyasi ve askerî ilişkilerini de geliştirerek Türkiye’nin ABD ve dolayısıyla NATO’dan uzaklaşmasını sağlamaya çalışmaktadır. Bu maksatla ABD’nin tüm itirazlarına rağmen S-400 hava savunma füze anlaşması imzalanmıştır. Özellikle sahada ÖSO unsurlarının Türkiye tarafından kontrol edilmesi ve bu unsurların Rusya tarafından radikal İslam unsurları olarak görülmesi ve bunların Rusya’ya dönmesi ihtimali büyük tehdit yaratmaktadır. Özellikle 17 Eylül 2018 tarihinde Rusya ile Türkiye arasında İdlip konusunda yapılan anlaşma sonrasında Türkiye bölgede oluşturduğu kontrol noktaları ile güvenliği sağlamaya çalışmaktadır. Astana kapsamındaki ülkeler tarafından terör örgütü olarak ilan edilen HTŞ ile Türkiye’nin desteklediği gruplar arasında çatışmalar hâlen devam etmektedir. Söz konusu çatışmalar Batı Halep, Sahl Gab, Güney İdlip ve Batı Hama kırsalına yayılmıştır. Türkiye 70 bin silahlı militan ve dört milyona yakın sivilin bulunduğu İdlip bölgesinde yerine getirmeyi taahhüt ettiği güvenliği henüz tam olarak sağlayamamıştır. Rusya bu durumdan rahatsız olmuş ve Esed güçleri zaman zaman İdlip bölgesini hava gücüyle bombalamıştır. Esed kara güçlerinin kuzeye doğru ilerlemeleri ve İdlip bölgesinde Türkiye’nin kontrolündeki 12 gözlem noktasının yavaş yavaş Esed güçleri kontrolüne geçmesi bölgede gerginlik yaratmıştır. Türkiye’nin söz konusu gözlem noktalarını takviye etmek amacıyla gönderdiği birliğin Rusya destekli Esed güçleri tarafından 27 Şubat 2020 tarihinde Balyun beldesinde hedef alınması ve 34 askerin Şehit edilmesi sonrasında bölgede gerilim tekrar yükselmiştir. Türkiye,

Rusya ve İran arasında varılan Soçi Mutabakatı'nı ihlal eden Rus destekli Esed rejim güçleri ile İran destekli teröristlerin İdlib'e yönelik saldırılarını durdurmak; ılımlı muhalifleri desteklemek ve rejim güçlerini mutabakat sınırları dışına itmeyi sağlamak maksadıyla 1 Mart 2020 tarihinde Bahar Kalkanı Harekâtı'nı başlatmıştır.¹⁰⁶ Sonrasında Cumhurbaşkanı Erdoğan 5 Mart 2020 tarihinde Moskova'da Rusya Devlet Başkanı Putin'i ziyaret etmiş ve iki liderin görüşmesi neticesinde İdlib'te ateşkes ilan edilmiştir. Yapılan görüşme sonrasında Türkiye'nin kontrolündeki bölge kuzeye çekilmiş ve M4 karayolu kuzey ve güneyinde altı kilometrelik bölgede Türkiye ve Rusya'nın müşterek devriye faaliyetine başlanmasına karar verilmiştir.¹⁰⁷ İdlib özelinde ortaya çıkan sorun neticesinde Türkiye, bir taraftan Rusya ile gerginleşen ilişkileri normalleştirmeye çalışırken diğer taraftan NATO müttefiki ABD ile yakınlaşmaktadır. İdlib sorunu çözüldüğünde Suriye iç savaşının tamamen olmasa bile büyük ölçüde sona ereceği değerlendirilmektedir.

Sonuç

Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı Harekâtları; TSK tarafından Irak'ın kuzeyine yapılan Çelik Harekâtı (1995) ve Güneş Harekâtı (2008) ile 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin bekası için uluslararası hukuktan doğan hakları kapsamında icra edilen sınır ötesi harekâtlardır. Türkiye, Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı harekâtları ile ABD'nin Kürt koridoru projesine engel olarak Suriye'deki askerî dengeleri değiştirmiştir. Türkiye, bölgede jeostratejik bir avantaj elde etmiş ve güneyinde 220 kilometre uzunluğunda bir güvenlik kuşağı oluşturmuştur. Türkiye söz konusu harekâtlarla Suriye'yle olan deniz sınırı noktasında kendi

¹⁰⁶ T.C. Millî Savunma Bakanlığı Resmî İnternet Sayfası, "Bakan Akar: 27 Şubat'ta Başlayan Bahar Kalkanı Harekâtı Başarıyla Sürdürülmektedir.", <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/132020-88621> (Erişim Tarihi: 09.03.2020).

¹⁰⁷ T.C. Millî Savunma Bakanlığı Resmî İnternet Sayfası, "Bakan Akar: İdlib'de Siyasi Çözümle İlgili Önemli Bir Adım Atıldı.", <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/732020-57058> (Erişim Tarihi: 09.03.2020).

Doğu Akdeniz sınırının güvenliğini de sağlamıştır. Doğu Akdeniz bölgelinin önümüzdeki günlerde mevcut enerji kaynakları nedeniyle öneminin daha da artacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca TSK'nın melun FETÖ darbe giriŐiminiyle etkisizleŐtirilmeye çalıŐılmasına rağmen her üç harekâtı da başarıyla gerçekleŐtirmesi Irak, İran ve Yunanistan gibi ölkelere ulusal çıkarları için gerektiğinde güç kullanabileceği mesajını vermiştir.

Türkiye için Suriye'nin toprak bütünlüğü önemli olup, her fırsatta dile getirilmesine rağmen Suriye rejimi Türkiye'yi bölgede istememektedir. Ayrıca Suriye iç savaşı sonrasında yapılacak seçimlerde Esed rejiminin deđiŐmesi durumunda yeni yönetimin Türkiye'nin isteklerini dikkate alıp almayacağıdır. Bir diğer husus da ÖSO unsurlarının geleceğinin ne olacağının belirlenmesidir. Bu unsurların gelecekte Rusya gibi Türkiye için de tehdit olabileceği değerlendirilmektedir. Bu nedenle iç savaş sonrası müzakerelerde ÖSO unsurların Türkiye'nin kontrolü altındaki bölgelerde nasıl bir yapılanma içinde olacakları da dikkate alınmalıdır.

Suriye iç savaşı sonrasında ortaya çıkabilecek dış baskılar da dikkate alındığında, Türkiye'nin uzun bir süre Suriye'de kalamayacağı değerlendirilmektedir. Bu durumda iç savaş sırasında Şehit vererek elde ettiği kazanımlar masada bırakılmamalıdır. Kuzey Suriye'de bir Kürt koridorunun oluŐturulabilme ihtimali her zaman vardır. Çünkü Türkiye kontrolündeki bölgelerden çekildikten sonra Irak örneğinde olduğu gibi Suriye rejimi ABD yardımıyla "self determinasyon" kapsamında bir halk oylaması yapılabilir ve bu oylama sonrası bölge Kürt unsurların kontrolü altına girebilir. Türkiye için en büyük tehlikenin bu olduğu unutulmamalıdır.

Rusya'nın Suriye'de elde ettiği kazanımları ve askerî varlığını devam ettireceği değerlendirilmektedir. Bu kapsamda Rusya'nın Orta Doğu'ya ve Akdeniz'e ulaŐmada sıklet merkezi oluşturan Suriye'den vazgeçmeyeceği ve bu nedenle Esed rejimini destekleyeceği öngörülmektedir. Esed rejiminin ise mevcut konumunu devam ettirebilmek için Rusya'nın yanında İran ile de ilişkilerini geliŐtirmeye özen gösterecektir. Bu durumda Suriye özelinde Rusya-ABD arasındaki gerginliğinin yakın gelecekte de devam edebileceği

değerlendirilmektedir. Suriye'deki mevcut rejiminin askerî etkinliğinin Rusya ve İran olmaksızın mümkün olmayacağı düşünüldüğünde, mevcut rejim PKK'nın Suriye kolu olan PYD/YPG'yi hedef aldığı anda karşısında ABD'yi bulacaktır. Ayrıca Suriye'nin kuzeyinde DEAŞ'ın boşalttığı yerlere PYD/YPG unsurlarının yerleştiği dikkate alındığında parçalanmış Suriye coğrafyası üzerinde ortaya çıkabilecek yeni anlaşmazlık ve gerginliklerin kısa sürede çözülebilmesi zordur. Bunun yanında Suriye'nin coğrafi bütünlüğünün tekrar sağlanabilmesi için Türkiye'nin iç savaşı sürecinde desteklediği ÖSO'nun işgal ettiği bölgelerden çekilmesi de kolay değildir. Son olarak Türkiye, Rusya ve İran arasında sürdürülmesine karar verilen ateşkes ve çatışmasızlık durumunun bazı gruplar tarafından bozulabileceği ihtimalidir.

Suriye iç savaşından siyasi, ekonomik ve sosyal yönden en fazla etkilenen ülke hiç şüphesiz Türkiye olmuştur. Suriye iç savaşı, Türkiye'nin güvenliğini de olumsuz yönde etkilemiştir. Bulunduğu coğrafyadaki kriz ve çatışmalar göz önüne alındığında Türkiye'nin güvenliğini sağlayabilmesi için bugün olduğu gibi gelecekte de dinamik, modern ve caydırıcı bir TSK'ya sahip olması gerektiği bir kez daha ortaya çıkmıştır. Askerî başarıların siyasi başarılarla taçlandırılmadığı süreç beklenen etkiyi yaratamayacağı dikkate alındığında; Türkiye, Suriye'nin kuzeyinde gerçekleştirdiği üç harekât neticesinde kazandığı askerî başarısını, Suriye iç savaşı sonrasında oluşturulacak çözüm masasındaki siyasi başarısıyla da devam ettirebilmesi için millî çıkarları doğrultusunda politikalar üretmeli ve uygulamalıdır.

Summary

During the Syrian civil war, thousands of Syrians were killed or wounded and 13 million forced to abandon their country. About 6.6 million Syrian people have left their homes and become refugees. For humanitarian aid to these people, Turkey, which has approximately 910 kilometres borderline with Syria, has opened its border and three million Syrians immigrated to Turkey. In order to prevent future influx of refugees from Syria to Europe, the European Union (EU) has pledged to help Turkey. However, the EU's assistance was very limited. Turkey

however has spent up to \$ 40 billion so far.

In addition to a lot of innocent Syrian people fleeing the persecution of Assad, terrorists linked to several terrorist organizations went through Turkey's border. In particular, DAESH provided terrorists to Syria from Europe and thus Turkey became a transit country. Turkey, which revealed an "open door policy" to Syrian people fleeing into Turkey in the context of DAESH attacks, pursued "zero tolerance" policy for permission to cross the passage of the Foreign Terrorist Fighters. In this process, the number of those who pass from Syria to Turkey has increased and the problems have grown steadily. While the European countries were not interested in this problem at the beginning, the drowning of some of the Syrians who wanted to go to Europe by escaping from Syria and risking their lives by drowning in the Aegean and the Mediterranean drew the attention of the whole world, including Europe, on the Syrian problem.

After the Cold War, in 2003, the Syrian branch of the Kurdistan Workers' Party (PKK), the Democratic Union Party (PYD) was established and increased its effectiveness in northern Syria. When the Arab Spring spread into Syria, the PYD set up three districts and six cantons in the north of Syria, Al Jazeera and Kobane in the east and Afrin in the west. In these cantons, in accordance with the ideology of Abdullah Öcalan, the founder of the PKK, a management was established within the scope of KCK.

The US wants to create an autonomous Kurdish region in northern Syria. For this purpose, the US helped YPG or SDG by making an alliance with the fights with DAESH despite its ally Turkey's entire objections. The US has sent over 19,000 TIRs of weapons, military vehicles and equipment to the terrorist organization PYD under the pretext of fighting with the terrorist organization DAESH.

In order to fight against terrorist organizations Turkish Military Forces (TAF) and Free Syrian Army (FSA) started an operation called Euphrates Shield. The operation started on August 24, 2016 and "successfully completed" on March 29, 2017. Operations were carried out in the region between the Euphrates River to the east and the rebel-

held area around Azez to the west. This operation was the most comprehensive cross-border operation that Turkey has performed throughout its history. Within the scope of the operation, the FSA, which was supported by the members of TAF, provided control in a total area of 2,015 square kilometres including 243 settlements, and made 2,647 members of DEASH ineffective. With this operation, the region extending from Azez to Jarablus in the Euphrates River cleared from PKK-PYD /YPG and DAESH. The operation was completed in 216 days. Subsequently, TAF and FSA carried out the Operation of Olive Branch on January 20, 2018 for Afrin, and finally the Peace Spring Operation on October 9, 2019. The main purpose of these three operations was to clear the area from the PYD/YPG and DAESH terrorists, and to contribute to the reconstruction of stability in Syria by considering the territorial integrity of the country. Turkey launched these operations in conformity with Article 51 of the United Nations (UN) Charter. Turkey took actions to eliminate the threats posed against it by terrorist organizations present in Syria, and to exercise its right of self-defence –even aggressively on the soil of another country, if necessary– as provisioned by international law. The aim of both operations was not to occupy the region, but to clean the region from terrorists and to contribute to the reconstruction of stability and territorial integrity of Syria. During these operations, Turkey has gained enormous military experience and increased its political influence in the region as well. All these have been a sign to which Turkey would have a say in the reconstruction of Syria.

KAYNAKÇA

Kitap

- AĞAR, Abdullah, *Özgür Şehit*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2017.
- BACZKO, Adam, Gilles Dorronsoro ve Arthur Quesnay, *Suriye-Bir İç Savaşın Anatomisi*, (çev. Ayşe Meral), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2018.
- BADEMÇİ, Ali, *Suriye Sendromu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017.
- DEMİR, Enes, *Arşiv Kaynakları ve Salnameler Işığında El-Bab Tarihi*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2017.
- DEMİR, Enes, *Afrin Tarihi ve Zeytin Dalı Harekâtı*, Flipper Yayıncılık, İstanbul, 2018.
- GÜNER, Reyhan, “Bitmeyen Kavga: Suriye-ABD İlişkilerinin Dünü, Bugünü”, Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık, (ed.), *Suriye İç ve Dış Politika*, Nobel, Ankara, 2016.
- KİRAZ, Sami, “Bağımsızlıktan 21. Yüzyıla Suriye-Rusya Siyasi İlişkileri”, Mehmet OKUR Akif ve Nuri Salık, (ed.), *Suriye İç ve Dış Politika*, Nobel, Ankara, 2016, 291-313.
- TAŞDEMİR, Fatma (Ed), *Suriye, Çatışma ve Uluslararası Hukuk*, Nobel, Ankara, 2016.
- TAŞTEKİN, Fehim, *Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal!*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Makale

- ACUN, Can ve Bilal Salaymeh, “Suriye Krizinde Yeni Safha İdlib”, *SETA Analiz*, 2018, ss. 8-28, https://setav.org/assets/uploads/2018/08/Analiz_255.pdf (Erişim Tarihi: 31.03.2020).
- ACUN, Can ve Bünyamin Keskin, “PKK’nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi PYD-YPG”, *SETA Rapor*, 2016, 7-62, http://www.setav.org/assets/uploads/2017/01/PYD_YPG_.pdf (Erişim Tarihi: 02.11.2019).
- ACUN, Can, “Neo El-Kaide: Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD)”, Haziran 2014, *SETA Perspektif*, (53), http://file.setav.org/Files/Pdf/20140616184404_neo-el-kaide-isisd-pdf.pdf (Erişim Tarihi: 28.10.2019).
- ACUN, Can, Bünyamin Keskin ve Bilal Salaymeh, “El-Kaide’den HTŞ’ye Nusra Cephesi”, Rapor 2017, *SETA Yayınları 95*, <https://setav.org/assets/uploads/2017/10/NusraCephesi.pdf>, (Erişim Tarihi: 31.03.2020).
- AKDOĞAN, Muzaffer, “Avrupa Birliği’nin Sınırlarına Dayanan Mülteci Krizi ve Yönetimi”, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, 2018, Cilt: 1, Sayı: 1, 48-74.
- ALTUNDEĞER, Nurettin ve M. Ertuğrul Yılmaz, “İç Savaşın Bölgesel İstikrarsızlığa: Suriye Krizinin Türkiye’ye Faturası”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2016, Cilt: 21, Sayı: 1, 289-301.
- DEMİR, Konur Alp ve Kurthan Demir, “TSK’nın İHA Görüntülerini Sorun Yönetimi Bağlamında Siyasal İletişim Aracı Olarak Kullanması: Afrin Operasyonu Örneği”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 2018, Cilt: 7, Sayı: 2, 355– 390.
- DEMİRYOL, Tolga, “Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü: Asimetrik Karşılıklı Bağımlılık ve Sınırları”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 2018, Cilt: 17, Sayı: 4, 1438-1455.
- DENİZ, Taşkın “Suriye’nin Durumu, ABD - Rusya ve Türkiye’nin Tutumu”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 2013, Sayı: 27, 314-332.

Türkiye'nin Suriye'nin Kuzeyindeki
Askerî Harekâtının Amaçları ve Sonuçları

- ERKMEN, Serhat, “İrak'ta El-Kaide'nin Doğuşu, Gelişimi ve Bugünü”, 21. Yüzyıl, 2014, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/irakta-el-kaidenin-dogusu-gelisimi-ve-bugunu> (Erişim Tarihi: 02.11.2019).
- EROL, Mehmet Seyfettin ve Kadir Ertaç Çelik, “ABD'nin Suriye Politikasında Vekil Aktör Olarak Terör Örgütleri: YPG Örneği”, *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2018, Cilt: 2, Sayı:2, 14-45.
- JUSOOR FOR STUDIES, “Euphrates Shield Operation an Extra İmpetus for Turkish Policy Options”, 2016, https://jusoor.co/content_images/users/1/contents/275.pdf, (Erişim Tarihi: 2.01.2020).
- KARA, Adnan, “Ortaçağ Haçlı Kontluklarından Günümüz Suriye Kantonlarına: Bir Değerlendirme”, *Academic Platform Journal of Islamic Researches*, 2019, Vol: 3, No: 3, 322-331.
- KARACAOĞLU, Burak, Levent Tok, Mohamad Misto ve Ömer Koparan, “Türk savaş uçakları 30 kilometre derinliğe girdi”, 09.10.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/baris-pinari-harekati/turk-savas-ucaklari-30-kilometre-derinlige-girdi/1607592> (Erişim Tarihi: 31.03.2020).
- KOHEN, Sami, “İdlib krizi Türk-Rus ilişkilerini nasıl etkiler?” Milliyet Gazetesi, 25.02.2020, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/sami-kohen/idlib-krizi-turk-rus-iliskilerini-nasil-etkiler-6152213> (Erişim Tarihi: 31.03.2020).
- KÖYLÜ, Murat, “Suriye, PYD/YPG Yapılanması ve Zeytin Dalı Harekâtı”, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 2018, Sayı: 11, 70-86.
- KURT, Veysel, “Trump ve Suriye Krizi”, *SETA Analiz*, 2019, Sayı: 275, 1-18.
- ORHAN, Oytun, “İŞİD'in Ayn el Arap (Kobane) Kuşatması ve Türkiye”, Eylül, 2014, *ORSAM*, <http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/4234?s=orsam/turkish> (Erişim Tarihi: 28.10.2019).
- ÖRMECİ, Ozan, “Barış Pınarı Harekâtı Başladı”, UİAP, <http://uianaliz.org/haber/91/17/baris-pinari-harekati-basladi> (Erişim Tarihi: 31.03.2020).
- ÖZALP, Mustafa, “Türkiye'nin Suriye'ye Düzenlemiş Olduğu Fırat Kalkanı Operasyonu”, *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2018, Cilt: 9, Sayı: 18, 169-186.
- ÖZÇELİK, Necdet ve Can Acun, “Terörle Mücadelede Yeni Safha Zeytin Dalı Harekâtı”, *SETA*, 2018, <https://www.setav.org/rapor-terorle-mucadelede-yeni-safha-zeytin-dali-harekati/> (Erişim Tarihi: 30.10.2019).
- ÖZÇELİK, Necdet, Rıfat Öncel, Sibel Düz, “15 Temmuzdan Sonra Türkiye'nin Terörle Mücadelesi”, *SETA Analiz*, https://setav.org/assets/uploads/2017/07/Analiz_209.pdf (Erişim Tarihi: 31.03.2020).
- SEMİN, Ali ve diğerleri, “Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye”, *Bilge Adamlar Kurulu Raporu*, Rapor No: 52, 2012, Bilgesam Yayınları, Ankara.
- ŞAHİN, Güngör ve Yücel Özel, “Çatışmadan İşbirliğine: Türkiye, Rusya ve İran”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 2018, Cilt: 9, Sayı: 1, 53-70.
- ŞEKER, N. Tülay ve Deniz Yağız, “Charlie Hebdo Saldırısının Türk ve Fransız Basınındaki Sunumu”, *Akdeniz İletişim Dergisi*, 2015, Sayı: 24, 189-211.

ŞENOL, Dolunay, Sezgin Erdem, Elif Erdem, “İŞİD: Küresel Bir Terör Örgütü”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, Cilt: 26, 277-292.

TAŞDEMİR, Fatma ve Adem Özer, “Kuvvet Kullanma Hukuku Açısından Fırat Kalkanı Operasyonu”, *Akademik Hassasiyetler*, 53-70, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/307200> (Erişim Tarihi: 02.11.2019).

TELLAL, Erel “Rusya Suriye’de Ne Arıyor?”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2015, Cilt: 70, Sayı: 4, 1047-1050

YAZICI, Nuri, “Ayn El-Arap Kuşatması Bağlamında Uluslararası İlişkilere Bir Bakış”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2018, Cilt: 5, Sayı: 2, 59-77.

YEŞİLTAŞ, Murat, “İdlib’de Kritik Eşik”, <https://www.setav.org/idlibde-kritik-esik/>, (Erişim Tarihi: 31.03.2020).

YEŞİLTAŞ, Murat, “Rakka Operasyonu Bağlamında Üç Senaryo”, <https://www.setav.org/rakka-operasyonu-baglaminda-uc-senaryo/>, (Erişim Tarihi: 31.03.2020).

YEŞİLTAŞ, Murat, “İç Savaşa Komşu Olmak Türkiye’nin Suriye Sınır Güvenliği Siyaseti”, *SETA*, Ağustos 2015, http://file.setav.org/Files/Pdf/20150827110513_sinir-guvenligi.pdf (Erişim Tarihi: 28.10.2019).

YEŞİLTAŞ, Murat, Ömer Behram Özdemir, Rıfat Öncel, Sibel Düz ve Bilgehan Öztürk, “Sınırdaki Düşman: Türkiye’nin DAİŞ ile Mücadelesi”, *SETA* http://file.setav.org/Files/Pdf/20160609175520_sinirdaki-dusman-turkiyenin-dais-ile-mucadelesi-pdf.pdf (Erişim Tarihi: 28.10.2019).

YEŞİLTAŞ, Murat, Merve Seren ve Necdet Özçelik, “Fırat Kalkanı Harekâtı, Harekâtın İcrası, İstikrarın Tesisi ve Alınan Dersler”, *SETA*, 2017, https://setav.org/assets/uploads/2017/10/R91_FKA.pdf (Erişim Tarihi: 30.10.2019).

YILMAZ, Gökhan “Fırat Kalkanı Harekâtının İcrası”, 2017, https://www.academia.edu/36492397/FIRAT_KALKANI_HAREKATININ_GEL%C4%B0%C5%9E%C4%B0M%C4%B0_VE_SONUCU (Erişim Tarihi: 30.10.2019).

YÜCEL, Hasan, “Hukuki Açından ABD’nin PKK/YPG’ye Silah Yardımı”, *SETA Perspektif*, 2018, Sayı: 186, 1-7.

İnternet

Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü Resmî İnternet Sayfası, “10 Soruda Zeytin Dalı Harekâtı” <https://kdk.gov.tr/haber/10-soruda-zeytin-dali-harekati-zeytin-dali-harekati-nedir/668> (Erişim Tarihi: 30.10.2019).

BBC İnternet Sayfası, “Suruç’ta katliam: 31 ölü, 104 yaralı”, 21.07.2015, www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150720_suruc_saldiri (Erişim Tarihi: 28.10.2019).

BBC İnternet Sayfası, “Paris saldırıları: En az 127 kişi hayatını kaybetti”, 14.10.2015, www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151113_paris_saldiri/ (Erişim Tarihi: 28.10.2019).

BBC İnternet Sayfası, “Davutoğlu: Sultanahmet’teki saldırının faili yabancı uyruklu DEAŞ üyesi”, 12.01.2016, www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160112_sultanahmet_patlama/ (Erişim Tarihi: 28.10.2019).

BBC İnternet Sayfası, “İdlib nerede ve neden önemli?”, 28.02.2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40292346> (Erişim Tarihi: 31.03.2020).

Türkiye'nin Suriye'nin Kuzeyindeki
Askerî Harekâtının Amaçları ve Sonuçları

- BBC İnternet Sayfası, “İtalyan basınından Avrupa’ya Aylan Kurdi eleştirisi”, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/09/150903_italya_basin_aylan_kurdi (Erişim Tarihi: 02.11.2019).
- Congressional Research Center, 25.03.2019, “Armed Conflict in Syria: Overview and U.S. Response”, <https://fas.org/spp/crs/mideast/RL33487.pdf> (Erişim Tarihi: 02.01.2020).
- Foreign Policy, 25.11.2019, “No ‘End Date’ for U.S. Troops in Syria”, <https://foreignpolicy.com/2019/11/25/no-end-date-for-u-s-troops-in-syria/> (Erişim Tarihi: 03.01.2020).
- Genelkurmay Başkanlığı Resmî İnternet Sayfası, “Türk Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı Basın Açıklaması”, 20 Ocak 2018, http://www.tsk.tr/BasinFaaliyetleri/BA_47 (Erişim Tarihi: 28.10.2019).
- Generational Dynamics İnternet Sayfası, “Turkey’s ‘Operation Euphrates Shield’ Turns-Into Full-Scale Invasion of Syria”, (August 2016), <http://www.generationaldynamics.com/pg/xct.gd.e160826.htm> (Erişim Tarihi: 28.10.2019).
- Haberler, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: İdlib'den gelen göç dalgasına ilişkin tedbirimizi aldık”, <https://www.haberler.com/cumhurbaskani-erdogan-idlib-den-gelen-goc-12861985-haberi/> (Erişim Tarihi: 31.03.2020).
- Habertürk Gazetesi İnternet Sayfası, “ABD, Rusya ve İran’ın Suriye’de üs kurma yarışı”, 08.10.2018, <https://www.haberturk.com/abd-rusya-ve-iran-in-suriye-de-kacussu-var-2171458> (Erişim Tarihi: 03.11.2019).
- Hürriyet Gazetesi İnternet Sayfası, “Sincar nerede ve neden önemli? İşte Sincar’ın haritadaki konumu”, 19.03.2018, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/sincar-nerede-sincar-harita-uzerinde-neresi-40777619> (Erişim Tarihi: 01.11.2019).
- Mynet Haber Sitesi, “MSB: Barış Pınarı Harekâtı’nda 2 binden fazla mayın ve EYP etkisiz hale getirildi”, <https://www.mynet.com/msb-baris-pinari-harekatinda-2-binden-fazla-mayin-ve-eyp-etkisiz-hale-getirildi-110106176709> (Erişim Tarihi: 31.03.2020).
- Milliyet Gazetesi İnternet Sayfası, “Ankara’da patlamada son rakam açıklandı!”, 13.10.2015, www.milliyet.com.tr/ankara-da-patlama-95-kisi-oldu-gundem-2129787/ (Erişim Tarihi: 28.10.2019).
- Mülteciler Derneği İnternet Sayfası, “Avrupa Birliğinden 3 milyar Euro geldi mi?” <https://muletciler.org.tr/avrupa-birliginden-3-milyar-euro-geldi-mi/> (Erişim Tarihi: 02.11.2019).
- NTV İnternet Sayfası, “İstanbul İstiklal Caddesi’nde patlama”, 20.03.2016, www.ajanshaber.com/istiklal-caddesinde-patlama-haberi/341718/ (Erişim Tarihi: 28.10.2019).
- NTV İnternet Sayfası, “SON DAKİKA... Cumhurbaşkanı Erdoğan-ABD Başkan Yardımcısı Pence görüşmesi sona erdi”, 17.10.2019, <https://www.ntv.com.tr/dunya/bestepedeki-kritik-gorusme-sona-erdi,b9k9K3BMm0qGNA7PhgBuNw> (Erişim Tarihi: 31.03.2020).
- Ombudsman İnternet Sayfası, “Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsü”, <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/6535501-Birlesmis-Milletler-Antlasmasi.pdf> (Erişim Tarihi: 28.10.2019).

Sabah Gazetesi İnternet Sayfası, “Operasyona neden Zeytin Dalı adı verildi? Cumhurbaşkanı Erdoğan açıkladı...”, 24.01.2018, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/01/24/cumhurbaskani-erdogan-44-muhtarlar-toplantisinde-konusuyor> (Erişim Tarihi: 28.10.2019).

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmî İnternet Sayfası, “Türkiye’nin Terörizmle Mücadele Alanındaki Uluslararası Çalışmalara Katkısı”, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-terorizmle-mucadele-alanindaki-uluslararası-calismalara-katkisi.tr.mfa (Erişim Tarihi: 02.11.2019).

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmî İnternet Sayfası, “Dışişleri Bakanı Davutoğlu “BM Güvenlik Konseyi’ni Daha Fazla Geç Kalmadan İnsani Duruma Çözüm Bulacak Güçlü Bir Karar Almaya Çağırıyorum”, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu_-bm-guvenlik-konseyi_ni-daha-fazlagec-kalmadan-insani-duruma-cozum-bulacak-guclu-bir-karar-almaya-.tr.mfa (Erişim Tarihi: 02.11.2019).

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmî İnternet Sayfası, “Türkiye’nin Suriye İhtilafına Yaklaşımı”, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 08.11.2019).

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmî İnternet Sayfası, “Türkiye Suriye Siyasi İlişkileri”, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 08.11.2019).

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün Resmî İnternet Sitesi, “Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler” http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713 (Erişim Tarihi: 02.11.2019).

T.C. Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Resmî İnternet Sayfası, “30 Kasım 2016 tarihli MGK toplantısı Basın Açıklaması”, <https://www.mgk.gov.tr/index.php/30-kasim-2016-tarihli-toplantisi>, (Erişim Tarihi: 28.10.2019).

T.C. Millî Savunma Bakanlığı, “Rusya Federasyonu ile Varılan Mutabakat Hakkında Basın Bilgilendirme Toplantısı Düzenlendi”, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/23102019-82506> (Erişim Tarihi: 31.03.2020).

The Clarion Project İnternet Sayfası, Special Report “The Islamic State”, <https://www.clarionproject.org/.../islamic-state-isis-factsheet-1.pdf> (Erişim Tarihi: 28.12.2019).

TRT Haber Sayfası, “Telabyad ve Rasulayn’da 42 köy terörden arındırıldı”, 13.10.2019, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/telabyad-ve-rasulaynda-42-koy-terorden-arindirildi-435614.html> (Erişim Tarihi: 31.03.2020).

UNHR, Resmî İnternet Sayfası “Syria Regional Refugee Response” <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria> (Erişim Tarihi: 02.11.2019).

2006 Filistin Seçimi Sonrasında Dışlama ve Dâhil Etme Ekseninde HAMAS'ın Uluslararası Toplumla İlişkisi (2006-2010)*

HAMAS and International Community Relations
in Terms of Exclusivism versus Accommodationism in
Post-2006 Palestinian Elections (2006-2010)

Filiz KATMAN**

Öz

Bu çalışmada, sistem düzeyinde 2006 Filistin seçiminden sonraki ilk dört yıllık iktidar döneminde (2006-2010) HAMAS'ın seçim zaferinin uluslararası toplumun HAMAS'a bakışının HAMAS'a ne yönde etkisinin olduğu incelenmektedir. Bu bağlamda HAMAS'a bakışta dışlama ve dâhil etme yaklaşımı ele alınmıştır. HAMAS'ın da 2006 seçimlerinden sonraki ilk dört yılda küresel izolasyondan çıkmanın yollarını araştırmakta olduğu görülmektedir. Dışlama ve dâhil etme yaklaşımlarında süreci etkileyen faktörler ve öğrenen örgüt niteliği göz önüne alındığında HAMAS'ın yaşadıklarından edindiği deneyimler ve esnekliği sayesinde, oluşan duruma uygun şekilde pozisyon alıp söylem ve eylemini bu doğrultuda geliştirdiğinden yola çıkarak, dışlamanın radikalizmi körüklerken dâhil etmenin HAMAS'ın söylemlerinde siyasî ifadelerin şiddet ifadelerine oranla daha fazla yer alması ve rakibiyle koalisyon kurma girişimlerinde

* Bu makale, yazarın doktora tezinin ilgili bölümünden oluşturulmuştur. Filiz Katman (2010), “Bir Terörist Örgütün Siyasal Partileşmesi: HAMAS Örneği”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü.

** Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0001-5029-173X, e-posta: filizkatman@aydin.edu.tr.

bulunmasına yola açtığı; dâhil etme noktasında belirleyici faktörün ise HAMAS'ın şiddeti tamamen bırakması olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: 2006 Filistin Seçimi, Filistin, HAMAS, İsrail, Uluslararası Sistem.

Abstract

This paper analyses the impact of the perspective of international community in international system level of analysis in the first four-year period (2006-2010) towards HAMAS after victory in 2006 Palestinian election. In this manner, exclusive and inclusive approaches towards HAMAS will be analyzed. It is observed that HAMAS has foreseen ways to get rid of global isolation. Considering the factors on exclusive and inclusive policies together with the learning organization characteristics, since HAMAS, through experiences and flexibility, can position herself according to the prevailing conditions and develop her discourse and action accordingly, it can be argued that exclusive policy fuels radicalism while inclusive policy leads HAMAS to use political language more than violence and to cooperate with her opponent; but at this point, the primary factor is denouncing violence.

Keywords: 2006 Palestinian Elections, HAMAS, International System, Israel, Palestine.

Giriş

Bu çalışma, İsrail-Filistin sorununda paradigma değişiminde önemli rol oynayan bir aktör olan HAMAS'ın 2006 Filistin seçimi sonrasındaki ilk dört yıllık iktidar döneminde HAMAS'ın seçimi kazanmasının uluslararası sistemin HAMAS'a yönelik dışlama ve dâhil etme yaklaşımlarının HAMAS üzerindeki etkisinin ne yönde olduğunu ele almaktadır. Sistem düzeyinde incelemede uluslararası toplumun HAMAS'a yönelik dışlama ve dâhil etme yaklaşımları hakkında tartışmalar, olası kaygılar, ilgili yaklaşımların ardında yatan rasyonalite ile birlikte tartışılmaktadır.

Çalışmada seçimler sonrası uygulanan ambargonun niteliği ve etkileri öncelikle incelenmektedir. Ekonomik kuşatmanın yarattığı ortam, Tünel Ekonomisi diye adlandırılan kavram ve insani yardımlar

aktarılmaktadır. Bu süreçte Filistin içinde HAMAS ve El Fetih arasında ulusal birlik hükümeti kurulması girişimleri ve örgüt içinde verilen tepkiye yer verilmektedir. Örgüt düzeyinde incelemede uluslararası toplumu HAMAS'a yönelik dışlama ve dâhil etme yaklaşımlarına HAMAS'ın tepkisi ele alınmaktadır.

Çalışmada Orta Doğu Dörtlüsü (Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri, Birleşmiş Milletler ve Rusya) tarafından 2006 seçimlerini kazanması sonrası HAMAS'ın tanınması için öne sürdüğü şartlar ve sonrasındaki yaptırımlar, sonrasındaki HAMAS'ın eline geçmemesi şartıyla verilen mali yardımlara değinilerek yaptırımların HAMAS içindeki pragmatik olarak adlandırılan kanadın elini zayıflatırken radikal olarak adlandırılan kanadın elini güçlendirdiği belirtilmektedir. Bir taraftan barış bölgeleri ve iş birliği nişleri kavramları ele alınırken, öte yandan HAMAS'ın pragmatist olmasının, dışarıda tutma politikasının gerekçesi olarak sunulduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Avrupa Birliği'nin HAMAS'ın bölgedeki barış sürecine dâhil edilmesi yönünde bakış açısında değişim olduğu da ortaya koyulmaktadır.

Sonuç bölümünde HAMAS'ın pragmatist ve öğrenen örgüt nitelikleri nedeniyle uluslararası toplumun dışlama ve dâhil etme yaklaşımlarına yönelik tepkilerinin HAMAS ve uluslararası toplum arasındaki dinamik ilişkinin sonucu olduğu belirtilerek her iki yaklaşımla ilgili değerlendirme yapılmaktadır. Dışlama ve dâhil etme yaklaşımlarında süreci etkileyen faktörler ve öğrenen örgüt niteliği göz önüne alındığında, HAMAS'ın yaşadıklarından edindiği deneyimler ve esnekliği sayesinde, oluşan duruma uygun şekilde pozisyon alıp söylem ve eylemini bu doğrultuda geliştirmesi nedeniyle dışlama yaklaşımının radikalizmi körüklerken dâhil etme yaklaşımına HAMAS'ın söylemlerinde siyasî ifadelerin şiddet ifadelerine oranla daha fazla yer alması ve rakibiyle koalisyon kurma girişimlerinde bulunmasına yola açtığı görülürken dâhil etme noktasında belirleyici faktörün ise HAMAS'ın şiddeti tamamen bırakması olduğu görülmektedir.

1. Dışlama ve Dâhil Etme Yaklaşımı

Farklı etnik grupların bulunduğu devletlerde izlenen iki temel strateji olarak dışlama ve dâhil etme yaklaşımı tanımlanmaktadır.¹ Dışlama yaklaşımında amaç dominant etnik grubun çıkarlarını korumak iken, diğer etnik grubun çıkarlarını görmezden gelme, hatta yok sayma, yani bir gruba imtiyaz tanıma, devletin yalnızca tek bir etnik gruba ait olması amaçlanmaktadır. Dâhil etme yaklaşımında ise en azından kısmi de olsa çıkarların tatmini yoluyla farklı etnik grupların birbirleriyle uyumlaştırılması amaçlanmaktadır.

Dâhil etme yaklaşımı, entegrasyonu ve dolayısıyla istikrarı hedeflerken; dışlama yaklaşımı rekabetçi liberal düzeni hazırlamaktadır. Dâhil edici yaklaşımın dışlayıcı yaklaşıma kıyasla daha demokratik olduğu belirtilirken, demokratik diye kastedilenin çoğunluk hâkimiyeti prensibinin uygulanması ve azınlığa özel hakların reddedilmesi olduğu belirtilmektedir.² Başka bir görüşe göre, dışlayıcı yaklaşım etnik merkezliyen, dâhil edicilik devlet merkezlidir.³ “Çatışma çözümünde adil ve istikrarlı” olarak ifade edilen dâhil edici yaklaşıma nazaran dışlayıcı yaklaşımın azınlığın domine edilmesi haricinde etnik gruplar arası çatışmanın yönetilmesi beklenmemektedir.⁴

Dışlayıcı yaklaşımın dâhil edici yaklaşıma dönüştürülmesinde zorluklarla karşılaşılacağı belirtilirken bu zorluklardan ilkinin etnik liderlerin uzlaşmaya yönelik herhangi bir adımı grup çıkarlarının satılması olarak adlandırılması olarak tanımlarken diğer bir zorluğun da çoğunluğun devleti aşırı sahiplenmesinin dâhil edici yaklaşıma yönelmenin mümkün ama imkânsız hale gelmesi olduğu ifade edilmektedir.⁵ Devletin dışlayıcılığın aracı haline gelirken demokrasinin de kurbanı olduğuna

¹ Ilan Peleg and Dov Waxman, *Israel's Palestinians: The Conflict Within*, Cambridge University Press, New York, 2011, s. 150.

² Ilan Peleg and Dov Waxman, a.g.e., s. 151.

³ Andre Lecours and Luis Moreno (Eds.), *Nationalism and Democracy: Dichotomies, Complementarities, Oppositions*, Routledge, Oxon, 2010, s. 45.

⁴ Andre Lecours and Luis Moreno (Eds.), a.g.e., s. 45.

⁵ A.g.e.

dikkat çekilirken dışlayıcılığın tek bir meşru devlet olduğunu savunduğu, dâhil ediciliğince çoğulculuğu kabul ettiği vurgulanmaktadır.⁶

2. 2006 Filistin Seçimleri Sonrası Uluslararası Toplumun HAMAS'a Yönelik Ambargosu ve Etkileri

2006 seçiminden HAMAS'ın kazanarak çıkmasının ardından, İsrail ve Orta Doğu Dörtlüsü (Avrupa Birliği-AB, Amerika Birleşik Devletleri-ABD, Birleşmiş Milletler-BM ve Rusya) HAMAS'ın gücünü sınırlamaya yönelik tedbirler alırken İsrail, HAMAS kabinesini tanımayı HAMAS militanlarının silâhsızlandırılması, İsrail'in varlığının tam olarak tanınması ve şiddeti bıraktığını ilân etmesi ve o zamana kadar yapılmış İsrail-Filistin barış anlaşmalarını tanımasını ön şartlar olarak belirtmiştir.⁷ HAMAS bunları reddedince Orta Doğu Dörtlüsü tarafından Filistin topraklarına ekonomik ambargo kararı verilerek İsrail tarafından Filistin Yönetimi adına toplanan ayda 50 milyon dolarlık vergi gelirine el koyulması, ürünlerinin ihracının ve ithalatının engellenmesi, vizelerin yenilenmemesi nedeniyle ailelerin parçalanması,⁸ Orta Doğu Dörtlüsü ülkeleri tarafından verilen bir milyar dolarlık uluslararası yardımın yaklaşık dörtte üçünün kesilmesi, resmî görevlilerin Filistin toprakları arasında geçişleri, mal ve iş gücü giriş çıkışının İsrail tarafından sınırlandırılması ve hesaplarda Amerika'nın sınırlamalarının ciddi zararı olmuş⁹ ve Tünel Ekonomisi oluşmuştur. 2011 itibariyle geliri İçişleri Bakanlığı'ndan Ekonomi Bakanlığı'na geçerek tek hazine hesabına yatırılmıştır.¹⁰

⁶ Ilan Peleg, *Democratizing the Hegemonic State*, Cambridge University Press, New York, 2009, s. 84.

⁷ Filiz Katman, "2006 Seçimleriyle HAMAS'ın Filistin İçinde Değişen Konumu (2006-2010)", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Ekim 2018, Yıl: 14, Sayı: 28, s. 144, <http://dergipark.gov.tr/download/issue-full-file/41015>

⁸ Jonathan Cook, "The Trap of Recognising Israel", *The Electronic Intifada*, 14 Aralık 2006, <http://electronicintifada.net/v2/article6229.shtml> (Erişim Tarihi: 01.06.2010).

⁹ Natasa Kubikova, "Political Inclusion as a Key Factor to Moderate Islamists: The International Community's Choice of Policy Impacts on Hamas's Pragmatic or Radical Tendencies", *Perspectives*, Vol. 17, No. 2, 2009, s. 154.

¹⁰ Nicolas Pelham, "Gaza's Tunnel Complex", *Middle East Report*, Winter 2011, No 261,

Mısır'a uzanan yeraltı tünellerinden malların daha ucuz ve hızlı geldiği, rafların mal dolu olduğu ancak işsizlik nedeniyle satış yapılamadığı belirtilmektedir; diğer taraftan HAMAS'ın buradan elde getirdiği gelir nedeniyle bir bakanının “abluka bir nimet” ifadesi ilginçtir.¹¹ Ancak tünel kazıcıları artık işlerinin kâr getirmediğinden şikâyet etmektedir.¹² Temel sorunların başında ise % 85'e varan işsizlik gösterilmektedir.¹³

Nisan 2010'da çıkan bir haber,¹⁴ HAMAS'ın tünellerin kapatılması emrini verdiğini duyurmuştur. Habere göre, HAMAS'lı güvenlik güçleri, Salı akşamı Gazze-Mısır sınırına giderek, tünel işletmecilerine ikinci bir emre kadar sevkiyat yapılan kaçak tünellerin kapatılmasını istemiştir. Bir tünel işletmecisi, HAMAS'ın emre uymayanları cezalandıracağı uyarısını yaptığını da söylerken, HAMAS'lı bir yetkili tünellerin kapatıldığını teyit etmiştir. Sınırdaki HAMAS'ın silâhlı kanadının komutanı Ebu Halil,¹⁵ “HAMAS'ın Gazze'nin Mısır'a saldırıda bulunmak isteyenler için bir mülteci yeri veya Mısır'da kaçırılan bir İsraili'yi saklama yeri olmasını istemiyor. Bu bizim Mısırlılarla ilişkilerimize zarar verir. HAMAS İsraililerin kaçırılmasına karşı değil ama Mısır'dan olmaz” diyerek tünellerin kapatılma nedenini açıklamıştır. Diğer taraftan, bu tünel ağının başarılı şekilde inşasının İsrail vatandaşları üzerinde yarattığı negatif psikolojik etki ve HAMAS militanlarının İsrail'e girmesinde oluşturduğu kısıtlı başarı olmak üzere pek çok açıdan

Illicit Crossings, s. 35, <https://jstor.org/stable/41408031> (Erişim Tarihi: 30.09.2019).

¹¹ The Economist İnternet Sayfası, “How Israel plays into Hamas's hands”, http://www.economist.com/displaystory.cfm?story_id=16274281&fsrc=scn/tw/te/rss/pe (Erişim Tarihi: 04.06.2010).

¹² The Economist İnternet Sayfası, “HAMAS hangs on”, <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&AN=489146&site=ehost-live> (Erişim Tarihi: 03.04.2010).

¹³ Filiz Katman, a.g.m., s. 145.

¹⁴ Hürriyet Gazetesi İnternet Sayfası, “Hamas'tan 'tüneller kapatılsın' emri”, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/14418082.asp?top=1> (Erişim Tarihi: 14.04.2010).

¹⁵ Erin Cunningham and Safwat Khalout, “Hamas closes Gaza Strip tunnels as Israelis fear kidnapping”, *Christian Science Monitor*, <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&AN=49151781&site=ehost-live> (Erişim Tarihi: 15.04.2010).

başarılı olduğu iddia edilmektedir.¹⁶

İsrail, HAMAS'ın askerî kapasitesini fiziksel olarak yıpratma stratejisi izlerken HAMAS'ın ise İsrail vatandaşlarının psikolojik olarak tükenmesine yönelik bir strateji izlediği vurgulanmaktadır.¹⁷ HAMAS, İsrail'le yaşanan savaştan beri Gazze'den atılan roketleri kontrolü altında tutmaya çalışıyorsa da, daha radikal ama küçük grupların HAMAS'ın roket saldırısı ateşkesini ihlâl etmekte olduğuna dikkat çekmektedir.

Militan İslâmî grup *Jaysh al-Umma* (Millet Ordusu) komutanı ile yapılan bir mülakatta,¹⁸ silahlı grupların Mısır'da eylem yapmayı düşündüğünü ve yabancı savaşçıların kendi grubunu eğitmek için sınırı geçtiğini belirttiğine dikkat çekilerek durumun tehlikesi ortaya koyulmaktadır. HAMAS İçişleri Bakanı Sözcüsü Ehab Hüseyin ise yabancı savaşçıların Gazze'ye girişine engel olunmasına yönelik hükûmet politikasının kesin olduğunu, tünellerin Sina merkezli bir saldırının yapılmasına engel olmak için kapatıldığını vurgulamıştır.

HAMAS'ın öne sürülen dört şartı kabul etmeyi reddetmesi sonrasında ekonomik durum kötüleşince, Haziran ayında AB başta olmak üzere diğer Dörtlü üyeleri, HAMAS'ın eline geçmemesi şartıyla yaptırımları gevşetme ve mâlî yardım içeren bir paket oluşturmuştur. Dörtlü, artan insanî yardım sivil toplum kuruluşları, BM örgütleri ve Filistin Başkanlık Ofisi aracılığıyla hükûmet ve bakanlıkları bypass edecek şekilde alternatif yollarla göndermeye başlamıştır. 2005 yılında tüm yardımın % 16'sını oluşturan insanî yardım, 2006 yılında % 56'ya ulaşması, durumun ne kadar kötüleştiğini ve yardımın gelişme yardımıdan insanî yardıma dönüştüğünü göstermektedir.¹⁹

¹⁶ Nicole J. Watkins and Alena M. James, "Digging Into Israel: The Sophisticated Tunneling Network of Hamas", *Journal of Strategic Security*, Special Issue Spring 2016, Vol. 9, No. 1, s. 84.

¹⁷ Eitan Shamir and Edo Hecht, "Gaza 2014: Israel's Attrition vs Hamas' Exhaustion", *Parameters*, Winter 2014-15, Vol. 44, No. 4, s. 81.

¹⁸ Erin Cunningham and Safwat Khalout, a.g.m.

¹⁹ Are Hovdenak, "Hamas in Transition: The Failure of Sanctions", *Democratization*,

3. İç Dinamik Olarak Ulusal Birlik Hükümeti Girişimi

Mart 2007’de HAMAS ve El Fetih tarafından ulusal birlik hükümeti kurulmuştur. HAMAS’ın düşürülmesi için plânın bir parçası olarak görülen bu gelişme, Dörtlü tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Taleplerin kabul edilmesine yönelik herhangi bir gelişme oluncaya kadar Dörtlü, görüşmelerin başlamasını reddetmiştir. İki ay sonra HAMAS ile El Fetih arasında çıkan çatışmada HAMAS Gazze Şeridi’nin kontrolünü sağlayınca El Fetih yetkililerinin Gazze’den çıkartılmasıyla HAMAS Gazze’de tek başına kontrolü sağlar hale gelmiştir. Ekim 2008’de El Fetih ve HAMAS liderlerinin görüşmeleri sonucunda bir ulusal birlik hükümeti kurma ve erken seçime hazırlanması yönünde niyetleri bildirilmiştir.

İsmail Haniye’nin ulusal birlik hükümeti kurma yönündeki niyetlerini beyan etmesine rağmen HAMAS’ın şartlarla sınırlanması, örgütü tek parti hükümeti kurmaya itmiştir. Örgüt içinde başlayan tartışmalarda pragmatik olarak adlandırılan kanadın elini zayıflatan bu durum, radikal kanadınsa güçlenmesine yol açmıştır. Buradan yola çıkarak, HAMAS’ın uluslararası toplumdan aldığı bu tepkinin, ekonomik sorunların artmasıyla birlikte HAMAS’ın radikal kanadının güç kazanarak örgütteki pragmatik yaklaşımı sorgulaması ve pragmatik görüşün itibarını azaltıcı etki yarattığı belirtilmektedir.²⁰

4. Sistem Düzeyinde İnceleme: Uluslararası Toplumun 2006 Seçimleri Sonrası HAMAS’a Bakışı (Dışlama-Dâhil Etme)

HAMAS’ın seçim zaferi, konuyla ilgili çeşitli tartışmaları beraberinde getirmiştir. HAMAS’ın şiddet kullanması sebebiyle demokratik yoldan aldığı desteğin bir kenara koyulmasına karşı çıkan görüşe göre, dışlama radikalleşmeyi artırabilir; bunun yanında dâhil etme politikası İslâmcıların daha ılımlı pragmatik davranmalarını

sağlayabilirdi.²¹ HAMAS'ın şiddetine yönelik eleştiride sisteme dâhil olması için HAMAS'tan askerî birimi olan İzzeddin El-Kassam Tugaylarını kaldırması istenirken, El Fetih'ten El Aksa Şehitleri Tugayı'nı kaldırmasına yönelik herhangi bir talebin olmamasına yönelik tespit de ilginçtir.²²

Şiddet kullanımına ilişkin olarak HAMAS Siyasî Büro Şefi Yardımcısı Musa Ebu Marzuk²³ 1994'te; "Askerî faaliyet değişmeyecek kalıcı bir stratejidir. *Modus operandi*, taktikler, araçlar ve zamanlaması sağlayacağı faydaya bağlıdır. İşgal üzerinde en ağır zararı vermek için zaman içinde değişecektir" diyerek araçsallığa dikkat çekmektedir. Diğer taraftan, 2005'te ateşkes ilânından sonra bu tür sert ve keskin ifadelerin kullanılmadığı görülmektedir.

Radikaller, devrim ve şiddet kullanarak toplumsal değişimi isterken; ılımlı İslâmcıların ise aşamalı toplumsal ve siyasî reformları gerçekleştirmek isteyen pragmatikler²⁴ olduğu yönündeki ifadelerle dayanarak, HAMAS'ın seçim programına bakılınca bu yönde bir yapı olduğu söylenebilir. HAMAS'ın şiddetle ilişkisinde bir diğer argümana HAMAS'ın ideolojisini İslâmı Cihad gibi siyasî şiddet üzerinde kurduğu, baştan farz etmediği yönündedir.²⁵

Dâhil etmeye yönelik yaklaşımda, diğer siyasî güçlerle müzakere ve iş birliği olmadan siyasî kazanç elde etmenin mümkün olmadığını öğrenileceği belirtilerek uzlaşya varmanın kaçınılmaz olduğu ve sadece İslâmcıların sistemlerinin değil, temel değer ve inançlarının da ılımlılaşacağı vurgulanmaktadır.²⁶ Burada dikkat edilmesi gereken

²¹ Esposito, 1997 ve 1999; Hamzavy, 2005; Lust-Okar, 2005; Noyon, 2003; Schwedler, 2006; Hafez, 2003'ten aktaran Natasa Kubikova, a.g.m., s. 140.

²² Natasa Kubikova, a.g.m., s. 148.

²³ Shaul Mishal, "The Pragmatic Dimension of the Palestinian Hamas: A Network Perspective", *Armed Forces & Society*, Summer 2003, Vol. 29, No. 4, s. 577.

²⁴ Hadar, 1993; Esposito, 1997; Hafez, 2003; Lust-Okar, 2005; Schwedler, 2006'dan aktaran Kubikova, a.g.m., s. 140.

²⁵ Kubikova, a.g.m., s. 152.

²⁶ Schwedler, 2007'den aktaran Kubikova, a.g.m., s. 142.

nokta, HAMAS liderlerinin mülakatlarında ve resmî belgelerinde sıkça vurgulanan İslâm'ın kendisinin ılımlı olduğu yaklaşımıdır.

HAMAS liderlerinin, bir ilkeye yönelik ahlâki bağlılığa dayalı gerçekçi olmayan çatışma pozisyonundan; maliyeti ne olursa olsun, diğer tarafla paylaşılan belli normlar ve çıkarları tanıyan, daha pragmatik bir pozisyona geçebiliyor olduğu ve bunun işler bir uzlaşının sağlanmasında kullanılabileceğine dair argümanın,²⁷ HAMAS'ta zaman içinde örgütün geldiği nokta izlendiğinde verilerle desteklenebileceği görülmüştür.

Diğer taraftan HAMAS'ın tüzüğünü değiştirmemesine referans verilerek²⁸ tipik bir köktenci hareket olduğu argümanı, fanatizmle ilgili Amos Oz'un *How To Cure an Fanatic* (2006) kitabında fanatizmle çoğulculuk ve tolerans arasındaki ikiliğe dayandırılmaktadır. Buna göre fanatikler, kutsal veya ütöpik sonucun, her tür aracı meşrulaştıracağına inanmaktadır. Fanatizmi, diğerlerini değiştirmeye zorlamak olarak tanımlayan bu görüşün açmazı, İsrail'in de Filistin tarafını değiştirmeye zorluyor olmasıdır.

HAMAS'ın pragmatist olduğuna dair yorumlara eleştiri olarak, köktencilerin uzun erimli vizyoner hedeflerin peşinde olduklarını ve gündemlerini buna göre belirledikleri belirtilirken; pragmatiklerin güncel sınırlılıklara cevap vermeye çalışırken bütüncül vizyonda sıkıntı yaşadıkları²⁹ belirtilmektedir. Bu görüş, karşılaşılan bir zorluğu ortaya koymaktadır. HAMAS içinde yaşanan tartışmalarda da, eski nesille yeni nesil arasında bu konuda görüş ayrılığı olduğu görülmektedir. Örgütün güncele yönelik politika geliştirmesi konusunda, "Hareket ayda yaşamıyor... ulusal konsensüse uygun olarak davranmaktadır"³⁰ ifadesi durumu yansıtmaktadır.

²⁷ Shaul Mishal, a.g.m., s. 575.

²⁸ Menachim Klein, "Hamas in Power", *Middle East Journal*, Summer 2007, Volume 61, No. 3, s. 442.

²⁹ Klein, a.g.m., s. 443.

³⁰ A.g.m., s. 445.

HAMAS'ın sisteme dâhil olduğunun kabul edilmemesinin ardında yatan sebeplerden belki de en önemlisi, HAMAS'ın demokrasiyi sadece bir araç olarak gördüğü, 'Hamastan' olmaya yönelik bir güç oluşturacağına yönelik kaygılardır. HAMAS sözcüsü Dr. Salih Bardaweel, bu iddiaları üç temel argümana dayalı olarak yalanlamaktadır:³¹

“Pek çok sebeple bu saçma. İlk olarak HAMAS, kaosu (fıtneyi) yasaklayan ahlâki, etik temellere dayalı bir harekettir; ikincisi HAMAS, güç elde ederek dünyanın geri kalanındaki itibarını yakmak istemeyecek kadar zekidir. Üçüncü olarak HAMAS, uzun vadeli siyasî katılım amacı gütmektedir.”

Bu ifadelerden de açıkça anlaşılacağı üzere örgüt, bu yöndeki siyasî iradesini ortaya koymakta ve uluslararası alanda meşruiyet peşinde olduğunu sözcüsü ağzından ifade etmektedir. HAMAS'ın çatışmanın bir aşamasından “çatışma azaltma ve barış müzakerelerine”³² yöneldiği görülmektedir.

Demokratik barış teorisinde, demokratik yapıların varlığıyla uluslararası ilişkilerde barışçı olma arasında doğrudan bir sebep-sonuç ilişkisi olduğu belirtilirken, William R. Thompson,³³ ikisi arasındaki ilişkinin karşılıklı olduğunu ve “barış bölgeleri” veya “iş birliği nişleri” oluşturmanın demokratikleşmede sağlam gelişmeler kaydetmenin önünde gittiğini iddia etmektedir. Barış olmadan demokratik idarenin temellerini oluşturan temel insan haklarının sıkıntıda olacağı³⁴, Filistin özelinde işgal altında demokratikleşme sürecinin yaşanması göz önüne alındığında yaşanan zorluklar daha

³¹ Beverley Milton-Edwards, “Prepared for Power: HAMAS, Governance and Conflict”, *Civil Wars*, Winter 2005, Vol. 7, No. 4, s. 322.

³² Beverley Milton-Edwards, a.g.m., s. 326.

³³ Makalenin tamamı için bakınız William R. Thompson, “Democracy and Peace: Putting the Cart Before the Horse?”, *International Organization*, Winter 1996, Vol. 50, No. 1, ss. 141-174.

³⁴ Are Hovdenak, a.g.m., s. 61.

iyi anlaşılabilir. Burada ilâveten, ekonomik gelişimin önemi de bu ilişkiye dâhil edilebilir. Türk Dışişleri Bakanlığı Orta Doğu Dairesi yetkilisiyle yapılan mülakatta³⁵ (18.02.2010) Türkiye'nin barış sürecine katkıda bulunmak için Filistin'in ekonomik olarak gelişiminde önemli destek sağlayabilecek Filistin Sanayi Bölgeleri Projesi'nin önemine dikkat çekilmiştir.

Filistin Yönetimi'ndeki yerini güvence altına aldığı anda örgütün şiddete dönerek Filistin ulusal gündemini zor yoluyla kontrol etmeye çalışacağı endişesine dayalı olarak HAMAS'a yönelik dışarıda tutma politikası izlenmiştir.³⁶ Bu kaygıların giderilmesinde, HAMAS'ın resmî belgeleri ve mülakatlarında yer alan güçlü demokrasi vurgusu referans alınabilir ve örgütün bu yönde politika izlemek yerine, müzakereyi çözüm olarak görmeyen bir çizgiden müzakereye dâhil edilmeden sorunun çözülemeyeceğini resmî ağızlardan ifade ettiği bir çizgiye yöneldiği görülmüştür. HAMAS içerisinde her zaman çok sesliliğe yer verildiği yönündeki analizler de bu yöndeki kaygıları gidermeye yöneliktir. HAMAS liderlerinin açıklamaları ile birlikte resmî belgeleri de bunun delilleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer taraftan HAMAS'a yönelik bu politikanın, Avrupa Birliği özelinde HAMAS'ın seçimleri kazanması öncesinde farklı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Seçimler sonrası oyların çoğunluğunu alarak iktidara gelen HAMAS'a yönelik olarak uygulanan dışlayıcı politikanın, AB'nin komşularıyla demokratik ilkelerin teşvikine yönelik Avrupa Komşuluk Politikası (*European Neighbourhood Policy-ENP*) olduğu da ortadadır.³⁷ AB'nin Orta Doğu Dörtlüsü'nü destekler nitelikteki bu duruşuyla birlikte, HAMAS liderlerinin mülakatlarında "Avrupa ülkelerinin % 90'ıyla görüştükleri" yönündeki açıklamaları, AB'nin değişen bakış açısının işaretleridir.

³⁵ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Orta Doğu Dairesi, "18.02.2010 Tarihinde Yapılan Mülakat".

³⁶ Haim Malka, "Forcing Choices: Testing the Transformation of Hamas", *The Washington Quarterly*, Autumn 2005, s. 67.

³⁷ Are Hovdenak, a.g.m., s. 60.

İngiltere Eski Başbakanı ve Orta Doğu Dörtlüsü Özel Temsilcisi Tony Blair'in³⁸ HAMAS'ın bölgedeki barış sürecine dâhil edilmesi gerektiğini söylemesi de önemli bir gelişmedir. Blair, "Gazze'yi bir köşeye itme" ve Batı Şeria üzerinden bir devlet kurma stratejisine ilişkin olarak "İşe yaramadı ve yaramayacak" ifadesini kullanması, bakış açısındaki değişimi ortaya koymaktadır. HAMAS ile gayri resmî görüşme yapıp yapmadığına ilişkin soruya cevap vermeyen Blair, "HAMAS'ı bu sürece dâhil etmenin önemine inanıyorum. Ancak bu, HAMAS'ın doğru şartları kabul etmeye hazırlıklı olması ile olabilir. Sorun şu ki, Gazze'yi bir kenara sıkıştırırsanız o kadar ciddi bir hal alır ki en sonunda patlar" diyerek kaygılarını ortaya koymaktadır. Gazze'ye insanî yardım gemilerine İsrail'in müdahalesi sonrası gündeme gelen ambargonun kaldırılması yönündeki gelişmelerin temelinin, bu yöndeki görüşlerin oluşturduğu görülmektedir.

ABD'nin de HAMAS'ın yolunu değiştirme niyetinde olup olmadığını görmek için "*track two*" temsilciler gönderdiğini, HAMAS'ın da Beyaz Saray'a Senatör John Kerry'nin çantasında bir mektup gönderdiğini, bunun yanında Haziran 2010'da ABD'li diplomatların Avrupalı yetkililerin Zürih'te HAMAS liderleriyle yaptıkları iki günlük toplantıya katıldığı ve benzer iletişimlerin sürdüğü belirtilmektedir.³⁹ ABD Eski Başkanı Jimmy Carter'ın HAMAS liderleriyle görüşmesi de bir başka örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada, ABD'deki Yahudi lobisinin etkinliği süreci etkileyen önemli bir faktördür.

5. Örgüt Düzeyinde İnceleme: HAMAS'ın Tepkisi

HAMAS'ın 2006 seçimlerinden beri küresel izolasyondan çıkmanın yollarını araştırmakta olduğu; Washington, D.C.'de İslâmî bir düşünce kuruluşunun başında bulunduğu yıllardaki deneyimi

³⁸ The Times İnternet Sayfası, "Hamas must be brought into peace process, says Tony Blair", <http://www.timesonline.co.uk/tol/news/politics/article5621184.ece> (Erişim Tarihi: 25.05.2010).

³⁹ Thanassis Cambanis, "Letter From Gaza, Hamas's Tunnel Diplomacy", *Foreign Affairs*, <http://www.foreignaffairs.com/features/letters-from/letter-from-gaza> (Erişim Tarihi: 18.06.2010).

kullanarak bu girişimi Ahmed Yusuf'un bulunduğu belirtilmektedir. HAMAS'ın Gazze'deki Dışişleri Bakanlığı'nın iki numarası ve direniş ideolojisinin ateşli savunucusu olduğu belirtilen Ahmed Yusuf'un "Batı'nın bizimle iş yapabileceğini anlamasını istiyoruz. Bizim Taliban mı, yoksa Erdoğan gibi mi olduğumuzu bilmek istiyorlar. Bizim Erdoğan'a yakın olduğumuzu görecekler. Biz esneğiz"⁴⁰ diyerek HAMAS'a yönelik şüpheleri gidermeye çalışmaktadır. HAMAS'ın pek çok dilde site açması da, bu girişimleri destekleyen bir veridir.

Seçimler öncesinde bir makalede yer alan, HAMAS liderlerinin uzun zamandan beri şeffaf ve hesap verebilir kurumların olması yolundaki çağrısıyla birlikte mutlak hedeflerden daha azına razı olan pragmatik bir yaklaşım içinde olması referans gösterilerek, siyasal faaliyetin hareketi nihayetinde ılımlılaştıracağı tezi, 2006 seçimlerinden sonra görülmüştür.⁴¹ HAMAS'ın seçim bildirgesi ve kabine platformu, "örgütün devlet olmaya yönelik hasletlerini gerçekleştirme yolunda giderek artan istekliliğini ve dinî olarak meşrulaştırılmış özgürleşme retoriğini ortaya koyduğu"⁴² tespitini doğrular niteliktedir. Çünkü bu metinlerde ve daha sonra HAMAS hükümetinin icraatlarında kurumsallaşmış yapıların güçlendirilmesine yönelik politikalar izlendiği görülmektedir.

HAMAS'ın Filistin toplumu içinde sahip olduğu yer düşünüldüğünde, bu kadar güçlü ve iyi organize olmuş bir grubun sisteme dâhil edilmesinin mevcut siyasî ve ekonomik sistemin dönüşümünde çeşitli olumlu etkileri olacağına yönelik değerlendirme, değişmesinin mümkün olduğu düşünülmeyen bu tür örgütlerin hareket biçimlerinde ılımlılaşıma olacağı, siyasî ve ideolojik rakipleriyle mücadelenin uzlaşma ve müzakere etmeleri sonucunu doğuracağı ve radikal İslâmcılığın düşüşe geçeceği varsayımlarına dayanmaktadır.⁴³

⁴⁰ Thanassis Cambanis, a.g.m.

⁴¹ Haim Malka, a.g.m., s. 37.

⁴² Henrik Meyer ve Michael Bröning, "Understanding Hamas", *IP Global*, Volume 10/2009, Fall, ss. 88-101, <http://www.ip-global.org/ip/dossiers/middle-east-/understanding-hamas.html> (Erişim Tarihi: 10.12.2010).

⁴³ Natasa Kubikova, a.g.m., ss. 143-144.

Diğer taraftan Filii⁴⁴ HAMAS'ı Filistin İslamı'nın doğurduğunu ve bunun en temel niteliği olduğunu; FKÖ'nün dışardan olması nedeniyle Filistin diasporasının en nihayet İsrail ile yan yana özgür bir devlet fikrini hayata geçirebileceğini belirtmektedir.

HAMAS'a bakıldığı zaman, sistemin parçası haline geldikçe söylemlerinde siyasî ifadelerin şiddet ifadelerine oranla daha fazla yer aldığı; rakibiyle koalisyon kurma girişimlerinde bulunduğu, İsrail ile müzakerelere tamamen karşıyken artık, HAMAS'ın parçası olmadan barış olmayacağına yönelik açıklamaların yapıldığı bir örgüt haline dönüştüğü görülmektedir. 2005'te HAMAS sözcüsü Dr. Salih Bardawal'ın "İsraililerle müzakere haram değil... ama müzakereler karşılıklı saygı ve onur çerçevesinde önyargısız bir aracıyla gerçekleşmelidir ve bu gerçekleşirse HAMAS tabii ki pozisyonunu değiştirecektir" diye konuşması, HAMAS içinde ideolojik ilke ile pragmatik politika arasında bir çizgi çekebilen kişiler olduğunu göstermektedir.⁴⁵

İsrail önceden, "HAMAS olsun, İslâmî Cihad olsun, El Fetih olsun; siyasî aidiyeti nedeniyle birisiyle görüşmemeyi göze alamayız"⁴⁶ derken, eski Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayalon⁴⁷ "Filistin Yönetimi, Abbas ve Fayyad'ın Filistin halkının yarısını temsil ettiğini, bir Filistin lideri anlaşma imzaladıklarında, sadece Ramallah'taki Filistinlileri değil, Gazze ve diasporadaki Filistinlileri de temsil ettiğini bilmek istediklerini" ifade etmiştir.

HAMAS'ın örgütsel tarihine bakıldığında 1996'da HAMAS'ın, şiddet eylemlerini yavaş yavaş yetersiz ve zarar verici olmaya başladığını görerek kontrollü şiddet ile bekle-gör politikasına yöneldiği

⁴⁴ Jean-Pierre Filiu, "The Origins of Hamas: Militant Legacy or Isareli Tool?", *Journal of Palestine Studies*, Spring 2012, Volume 41, No 3, s. 67, <http://www.jstor.org/stable/10.1525/jps.2012.XLL3.54>

⁴⁵ Beverley Milton-Edwards, a.g.m., s. 326-327.

⁴⁶ A.g.m., s. 327.

⁴⁷ Foreign Affairs İnternet Sayfası, "Q&A With Daniel Ayalon on Israeli Foreign Policy", <http://www.foreignaffairs.com/discussions/interviews/qa-with-daniel-ayalon-on-israeli-foreign-policy> (Erişim Tarihi: 05.05.2010).

belirtilmektedir.⁴⁸ 2000’de ortaya çıkan El Aksa İntifadası’ndan beş ay sonra şiddetin gündeme taşındığı ve dört yıl sonrasında intihar bombası eyleminin gerçekleştirildiğine dikkat çekilmektedir.⁴⁹ 2006 seçimleri öncesinde Eylül 2000 ile Ağustos 2005 arasında İsrail’e yönelik intihar bombası saldırılarından eylemi gerçekleştirenlerin yaş ve cinsiyeti bilinenlerin % 39,09’unun HAMAS tarafından gerçekleştirildiği belirtilmektedir.⁵⁰ İktidara geldikten sonra Temmuz 2009’da HAMAS güçlerinin İslâmî Cihad’ın İsrail’e yönelik saldırılarını önleyerek iki eylemciyi tutuklamaları da, HAMAS’ın Filistin içindeki diğer grupları etkin bir şekilde kontrol edebildiği ve İsrail’e yönelik şiddet eylemlerine engel olduğunu gösteren bir örnektir.⁵¹ Diğer taraftan, 1993’ten itibaren İsrail’e yönelik olarak gerçekleştirilen terör eylemlerinin arasında El Fetih’in silahlı gücü El Aksa Şehitleri Tugayı da dâhil olmak üzere diğer örgütler bulunduğu halde, El Fetih’e HAMAS’a yapıldığı şekilde bir yaptırım uygulanmamıştır. HAMAS’ın uzun süreli inançlarını pragmatizm ve esneklikle uyumlu bir şekilde çerçevlendirmeyi başararak El Aksa İntifada’sı ve Gazze Savaşı’nda yaptığı politika tercihlerini meşrulaştırdığı belirtilmektedir.⁵²

Filistin’de kurulu yapıya karşı dini tandanslı halk direnişinin bir parçası⁵³ olarak ortaya çıkan HAMAS’ın siyasî ortam içinde sol partilerle ittifak yapması, 2005’te yerel seçimlere, 2006’da da parlamento seçimlerine katılması referans gösterilerek HAMAS’ın siyasî arenanın

⁴⁸ Shaul Mishal ve Avraham Sela, *The Palestinian Hamas: Vision, Violence and Coexistence*, Columbia University Press, New York, 2000, s. 103.

⁴⁹ Baumgarten, 2006: 143’ten aktaran Kubikova, a.g.m., s. 156.

⁵⁰ Efraim Benmelech, E. and Claude Berrebi, “Human Capital and the Productivity of Suicide Bombers”, *Journal of Economic Perspectives*, Summer 2007, Volume 21, Number 3, s. 227, <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/jep.21.3.223>

⁵¹ Henrik Meyer ve Michael Bröning, a.g.m., s. 3.

⁵² Joas Wagemakers, “Legitimizing Pragmatism: Hamas’ Framing Efforts From Militancy to Moderation and Back?”, *Terrorism and Political Violence*, 2010, Volume 22, Issue 3, s. 357, <https://www.doi.org/10.1080/09546551003765942>

⁵³ Tristan Dunning, “Islam and resistance: Hamas, ideology and Islamic values in Palestine”, *Critical Studies on Terrorism*, s. 19, DOI: 10.1080/17539153.2015.1042304

kurallarına sıkı sıkıya bağlı olduğu vurgulanmaktadır⁵⁴ ki burada örgütün ruhani lideri Şeyh Yasin'den başlayarak liderlerin mülakatlarıyla resmî belgelerde yapılan demokrasi vurgusu ve Filistin halkının seçimine saygı duyulacağı ifadesi de bu yöndeki güçlendiren diğer verilerdir.⁵⁵

Bu veriler kullanılarak HAMAS'ın uluslararası camia tarafından dışlanmasının radikalleşmeyi körüklediği; diğer taraftan örgütün demokratik sürece yönelik pragmatik kanadın varlığına işaret edilerek HAMAS'ın sistemden dışlayan değil, dâhil eden bir yaklaşımın olumlu sonuç vereceğine işaret edilmektedir. HAMAS'ın 2005'teki ateşkesi koruyabilmesine ve bunu 10 yıl daha uzatılabileceğine yönelik ifadelerle dayanarak uluslararası toplumun bu konuya ağırlık vermesinin önemine dikkat çekilmektedir.⁵⁶ Bununla birlikte, HAMAS tarafında ateşkesin, örgütün zayıf olduğu zaman ya da Filistin Yönetimi veya İsrail'in baskısı altında olduğu zamanlarda önerildiği yönünde argüman da bulunmaktadır.⁵⁷ 2013 yılında yayınlanan bir çalışmada HAMAS'ın kazanmaya devam ettiği ve İsrail, ABD ve uluslararası toplumun bu "çirkin" gerçeği kabul etmesi gerektiği vurgulanmaktadır.⁵⁸

Örgütün ılımlılaşmaya yönelik nihai sınavı, "silâh bırakması veya şiddet kullanma ve direnişi bırakması"dır⁵⁹ ki bunlar, "diğer araçlar sonuç yaratmadığı sürece başvurulacak yöntemler" olarak ifade edildiği için bunun gerçekleşmesinde örgütün iç dinamiklerinden çok, dış dinamiklerin etkisi olduğu ortadadır. HAMAS'ın bugün geldiği nokta ile ilgili olarak en sık karşılaşılan eleştiri, HAMAS'ın tüzüğünün değişmemiş olmasıdır. HAMAS lideri Halid Meşal 2003 yılında bu konuyla ilgili olarak "tüzüğün temel ideolojik çerçevenin referansı

⁵⁴ Kubikova, a.g.m., ss. 156-157.

⁵⁵ Filiz Katman, "Bir Terörist Örgütün Siyasal Partileşmesi: HAMAS Örneği", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü, 2010.

⁵⁶ Kubikova, a.g.m., s. 157.

⁵⁷ Malka, a.g.m., s. 41.

⁵⁸ Daniel Byman, "Is Hamas Winning?", *The Washington Quarterly*, Vol. 36, No. 3, s. 63.

⁵⁹ Malka, a.g.m., s. 38.

olarak görülmemesi gerektiğini”⁶⁰ belirtmesi ilginçtir. “HAMAS’ın radikalleşmesinde etkili unsurlar İslâmî ideoloji değil; genellikle siyasî iklim ve dış koşullardır”⁶¹ tespitinin, yukarıdaki bölümlerde ortaya koyulan örneklerden yola çıkarak gerçeği yansıttığı söylenebilir.

Bhasin ve Hallward⁶² siyasi parti yani Reform ve Değişim Partisi kurmanın, 20 yıldır yerel ve belediye seçimlerine katıldıktan sonra mantıklı bir adım olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca, “HAMAS’ın hükümetteki liderliğinin ya ‘direniş’ kavramsallaştırmasını bıraktığını ya da Gazze’deki küçük devletin amaçları için bir son nokta olduğunu kabul ettiğini” gösterdiğini iddia edilmektedir.⁶³

HAMAS’ın hükûmete gelmesi sonrasında *de facto* siyasî gündeminin devlet olma emelleri temelinde olduğuna yönelik argümanda, HAMAS’ın pek çok kez yaptığı açıklamalarda demokratik seçimleri, siyasî meşruiyetin sağlanması için gerekli gördüğünü belirttiği vurgulanarak uluslararası toplumun HAMAS’ı izole etme, Gazze’deki hükûmetini göz ardı etmesini (veya yetersiz olarak sunmasının) HAMAS’ın Orta Doğu’da önemli oyuncularından biri olarak kalmaya devam edeceği gerçeğini değiştirmeyeceğine dikkat çekilmekte ve HAMAS’ın gelişen bir örgüt olduğunu, şiddet kullanan bir direniş örgütü olmaktan bir devlet aktörü olmaya doğru dönüşümünü kabul etme zamanı geldiği belirtilmektedir.⁶⁴

Bu argümanı destekleyen bir başka görüş de, HAMAS’ın “tarihsel olarak silahlı direniş ile siyasal pragmatizm arasında dengeli bir duruşu olduğu ama şimdi Filistin Ulusal Yönetimi yapısı içinde bir güç olması

⁶⁰ Meyer ve Bröning, a.g.m., s. 1.

⁶¹ Kubikova, a.g.m., s. 156.

⁶² Tavishi Bhasin and Maia Carter Hallward, “ Hamas as a Political Party: Democratization in the Palestinian Territories”, *Terrorism and Political Violence*, 2013, Vol. 25, Issue 1, s. 75, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09546553.2013.733273>

⁶³ Nathan J. Brown, “Gaza Five Years on: Hamas Settles in. Middle East”, *Carnegie Endowment for International Peace*, Washington D.C, June 2012, <https://carnegieendowment.org/2012/06/11/gaza-five-years-on-hamas-settles-in-pub-48470>.

⁶⁴ Meyer ve Bröning, a.g.m., s. 3.

için silahlı direnişi bırakma talebiyle karşı karşıya olduğu ve bu talebi karşılamak zorunda olduğu” yönündedir.⁶⁵ “HAMAS’ın sisteme dâhil olmasının zorlukları olmasına karşın barış açısından umut verici olabileceği”⁶⁶ artık sıkça duyulur hale gelmektedir.

HAMAS’ın, “ideolojisi ve pratiğinde bulunduğu çevreye adapte olabilen bir esnekliğe sahip olduğu” argümanı, “siyasal pragmatik esneklik” kavramı çerçevesinde ele alınarak HAMAS’ın doktrininin İsrail ile ilişkilerde bile kısa vadeli engel oluşturmadığı iddia edilmektedir.⁶⁷ Bu esneklik örgüte, siyasal gerçeklik içinde manevra yapabilme imkânı tanımakta,⁶⁸ iç karar alma mekanizmalarında kritik konuların ele alınarak tabandan en üste kadar görüşlerin alınarak seçimlere katılma ve barış müzakereleri gibi konularda şartlara göre karar alınmasını sağlamaktadır. HAMAS siyasal esnekliğini, ideolojik itibarını kaybetmeden gerçekleştirmiştir.⁶⁹

HAMAS’ın şiddet-siyaset ikileminin, HAMAS’ı ileriye iten temel dinamik olduğu yönündeki görüş⁷⁰ HAMAS liderlerinin mülakatlarında da görülmektedir.⁷¹ Örgütün bu ikilem içerisindeki kararını etkileyen dinamikler, diğer taraftan bu dinamikleri de etkilemekte; yani karşılıklı bir etkileşim olduğu görülmektedir. Örneğin, liderler değişimleri şiddet-siyaset eğilimini etkilerken, bu kararın ortaya çıkardığı sonucun örgüt açısından güçlendiricisi ya da zayıflatıcı olması, liderin kararını da etkilemektedir. Bu bağlamda, uluslararası toplumun HAMAS’ın meşru alana kayma yönündeki eğilimini destekler bir zeminde yer alması, örgüt içindeki dengelerin de ılımlılar lehine gelişerek bu düşüncenin güç kazanmasına ve örgüt lehinde sonuç yaratacağı

⁶⁵ Beverley Milton-Edwards, a.g.m., s. 312.

⁶⁶ Meliha Benli Altunışık, *Seçimler Sonrası Filistin Paneli*, SETA Vakfı, Ankara, 2 Şubat 2006.

⁶⁷ Khaled Hroub, “Hamas, Political Thought and Practice”, *Institute of Palestine Studies*, 2000, ss. 60-69.

⁶⁸ Shaul Mishal ve Avraham Sela, a.g.m., s. 64.

⁶⁹ A.g.m., s. 578.

⁷⁰ Beverley Milton-Edwards, a.g.m., s. 314.

⁷¹ Filiz Katman, a.g.m.

argümanının doğrulanarak bu stratejinin devam ettirilmesi yönünde kararlılığın artmasına etki edeceği söylenebilir.

Stratejik bir aktör olan HAMAS'ın kullandığı taktiklerin giderek daha pragmatik ve etkili olduğu ve bu yöntemlerle (diplomasi ve şiddet) dört temele dayalı kendine has yol haritasının bulunduğu öne sürülmektedir.⁷² Buna göre, HAMAS önce, kendisini destekleyen ülkeler ağını genişletmek, karşı çıkan bloğu kırmak istemektedir. İkinci olarak, kendi ülkesi içinde Müslüman Kardeşler faktörü nedeniyle İsrail gibi HAMAS'a karşı olan Mısır'la uzlaşmak istemektedir. Üçüncü olarak El Fetih ile aynı veya daha iyi şartlarda Filistin Birliği'ne katılmak istemektedir. Gazze Savaşı öncesi denge şartları olan iki tarafa uzlaşmazlıkların nihâi olarak sonlandırılması ve 1967 sınırlarına dönülmesine dayalı olarak İsrail ile görüşmelere başlamak istemektedir.

Bu yol haritasının temel dayanağı, HAMAS'ın uzun vadeli amacının nihâi çözüm değil, daha çok belirsiz bir ateşkes dâhilinde İsrail ve Lübnan gibi iki komşunun yaşayacağı bir düzen olduğu savına dayanmaktadır. HAMAS liderlerinin mülakatlarında ateşkes üzerinde bu kadar fazla durması, gelecekle ilgili belirsiz ifadeler ve yuvarlak cümleler kullanması; bu savı doğrulayan verilerdir. Bu belirsizliğin ortadan kalkmamasının, HAMAS'a yönelik yaklaşımı olumsuz etkileyeceği söylenebilir. HAMAS'ın ilan ettiği ateşkeslerin taktik olarak ara vermeden öteye gitmemesinde kısıtların bulunmasının etkili olduğu yönünde argüman da mevcuttur.⁷³ HAMAS'ın Mekke Deklarasyonu'nda attığı adımlar olan ulusal birlik hükûmeti kurulmasını, önceki anlaşmaları ve ateşkesi kabul etmesinin, Orta Doğu Dörtlüsü tarafından olumlu karşılık bulmaması; bu sürecin olumsuz yönde nasıl işlediğinin bir örneğidir.

Bu durum, örgüt içindeki dengeleri de etkilemiştir. Nasr el-Din el-Şa'er, Haniye'nin siyasî danışmanı Ahmet Yusuf ve HAMAS'ın

⁷² Thanassis Cambanis, a.g.m.

⁷³ Beverley Milton-Edwards, "The 'Warriors Break': HAMAS and the Limits of Ceasefire Beyond Tactical Purpose", *International Peacekeeping*, 2017, Vol. 24, No. 2, s. 212.

sözcülüğü yapmış Gazi Hamad, örgüt içinde ılımlı görüşe sahip kişiler olarak uluslararası meşruiyetin sağlanması için, örgütün uzlaşmaya yanaşması görüşünü destekleyen kişilerdir. Ancak, son dönemde uluslararası toplumun HAMAS'ı kabul etmemeye yönündeki politikası, ılımlıların örgüt içinde zemin kaybederek tabanda militanların liderliği ele geçirmesi ve ılımlıların güç ve pozisyon kaybetmesi sonucunu doğurmuştur ve Ahmet Yusuf bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:⁷⁴

“Evet, benim pozisyonum zayıfladı. İç tartışmalarda, insanlar bana ‘bir buçuk yıl boyunca seni takip ettik ama sen başarısız oldun; senin HAMAS birlik hükûmeti kurar ve önceki anlaşmaları kabul ederse veya terörizmden vazgeçerse Avrupalıların fikrini değiştireceği’ yönündeki sözüne güvendik. Ama hiçbir şey değişmedi. Bu durum, benim argümanımı zayıflattı ve artık ben hiçbir siyasî değişim için güvenilir bir kaynak değilim.”

Daha öncesi dönemde, intihar bombası eylemleri için de örgüt içinde benzer bir sorgulama sürecinin yaşandığı ve eylemlerin ayırım gözetmeksizin pek çok İsraili'ye yönelmesi nedeniyle örgütün ahlâki sınırı geçip geçmediğinin daha genç üye ve destekçiler tarafından tartışıldığı belirtilmektedir:⁷⁵

“İntihar bombalarıyla ortaya çıkan bir ikilem var -bu bizi, uluslararası toplum açısından dikkate almaya başlamış olacağımız yüksek ahlâki değerlerden yoksun bıraktı... ahlâki eşdeğerlik artık lehimize işlemiyor... Kadın ve çocuklarla dolu bir otobüse bomba atmak yanlış.”

Örgüt içinde direniş yerine yönetimi destekleyen ılımlılar, direniş destekleyen aşırıları yanında; HAMAS'ın Lübnan'daki siyasî temsilcisi Usama Hamdan gibi El Fetih'le uzlaşmayı destekleyenler de vardır.

⁷⁴ Are Hovdenak, a.g.m., ss. 74-75.

⁷⁵ Beverley Milton-Edwards, a.g.m., s. 315.

Yukarıdaki açıklamadan da anlaşılacağı üzere HAMAS; fırsatlar ve sınırlılıkların, çatışan çıkarların, fayda-maliyet analizlerinin yapıldığı, Filistin toplumunun ihtiyaç ve beklentilerinin dikkate alındığı bir örgüttür. Bir yaklaşım; hiçbir unsurun tam kontrole sahip olmadığı, karşılıklı olarak birbirine bağlı organizasyonlardan oluşan amorf bir ağ (*network*)⁷⁶ olarak ifade etmektedir ki, incelemeler ve HAMAS liderlerinin açıklamaları da bunu doğrulamaktadır. Buna göre, her bir organizasyon çok sayıda aktör arasından birini oluşturduğu için, bir grup diğeri dâhil olmaksızın hedeflerine ulaşamaz. Dolayısıyla çıkarlar uyumlu ve homojen değil; heterojen, rekabet eden ve bazen birbiriyle çatışan yapıdadır.

İslâmî dogmayı yüceltmek için ya hep ya hiç anlayışı yerine sürekli pazarlık, müzakere ve yeniden müzakere politikasının İslâmî hareketlerde güdülmesinin arkasında, bu ağ (*network*) yapısının yattığı iddia edilmektedir.⁷⁷ HAMAS'ın örgüt içinde işlettiği tabandan tavana demokratik tartışma ve fikir alma mekanizmasının, örgütün dinamizminin bir kaynağı olduğu görülmektedir. Bu sürecin, dış faktörlerden bağımsız olarak çalışmadığı, örgütün dışarıda oluşan tepkilere karşı duyarsız davranmayarak ve örgütün amaçlarına ulaşmak için kâr-zarar hesabı yaparak stratejilerini gözden geçirdiği görülmektedir. Buna göre de, öğrenen bir örgüt olduğu ve yaşananlardan edindiği deneyimlerle, sahip olduğu esneklik sayesinde, oluşan duruma uygun şekilde pozisyon alıp söylem ve eylemini bu doğrultuda geliştirdiği görülmektedir. Genel olarak demokrasi anlayışının geliştirilmesinde liderlerin Türk demokrasi modelinden⁷⁸ söz ettikleri belirtilmektedir. HAMAS liderlerinin kalıcı çözüm dâhilinde Yahudi komşularıyla yan yana yaşama hususunda üyelerini yeniden eğitime tabi tutma konusunda önemli çaba göstermesi,⁷⁹ HAMAS'ın bu yolda attığı önemli adımlardan biri olarak

⁷⁶ Shaul Mishal, a.g.m., s. 572.

⁷⁷ A.g.m., s. 585.

⁷⁸ Beverley Milton-Edwards, a.g.m., s. 322.

⁷⁹ Fawaz A. Gerges, "The Transformation of Hamas", *The Nation*, January 25, 2010, ss. 20-22.

değerlendirilmektedir. Diğer taraftan riskler olarak ise “Müslüman Kardeşler’in Mısır’daki kısa iktidarının tutulmamış sözleri ve Mısır’daki yeni askerî rejimin düşmanlığının HAMAS’ı bölgesel olarak izole etmesi ve bunun da HAMAS liderlerinin İran ile ilişkilerin onarılması için görüşmelere başlamasına yol açması ile birlikte içerde birlik oluşması sonucu İsrail’e yönelik bir patlamaya yol açma potansiyeli taşıması” belirtilmektedir.⁸⁰

Sonuç

Uluslararası toplumun dışlama yaklaşımında, HAMAS’ın şartlarla sınırlanması, pragmatik olarak adlandırılan kanadın elini zayıflatırken radikal kanadın güçlenmesine neden olmaktadır. HAMAS’ın uluslararası toplumdan aldığı bu olumsuz tepkinin, ekonomik sorunların çoğalmasıyla örgüt içindeki radikal kanadın güç kazanması, örgütteki pragmatik yaklaşımın sorgulaması ve pragmatik görüşün itibarını azaltması sonuçlarını doğurduğu görülmektedir. Şiddetin araçsallığı da başka bir unsurdur. Dâhil etme yaklaşımında ise siyasi güçlerle müzakere ve iş birliği olmadan siyasi kazanç elde etmenin mümkün olmadığı HAMAS tarafından öğrenileceği, dolayısıyla uzlaşmaya varmanın kaçınılmaz olduğu ve sadece İslâmcıların sistemlerinin değil, temel değer ve inançlarının da ılımlılaşacağı öne sürülmektedir.

HAMAS’ın önüne koyulan şartlardan biri olan İsrail’in tanınması, örgüt tarafından bir manivela, eldeki son koz olarak görülmektedir. HAMAS’ın kuruluş anayasasında da bulunan bu söylemin son yıllarda Meşal başta olmak üzere liderlerin ağzından açıklamalarla “yumuşaması” Filistin’de yankı uyandırırken, HAMAS’ın uluslararası sistem düzeyinde ele alınmasında bu yönde doğru örgütün zorlanabileceği yönünde etki yaratmıştır.

HAMAS liderlerinin, ahlâki değerlere bağlılık çerçevesinde gerçekçi olmayan çatışma pozisyonundan; maliyeti ne olursa olsun, diğer tarafla paylaşılan belli normlar ve çıkarları tanıyan, daha

⁸⁰ Ely Karmon, “ Hamas in Dire Straits”, *Perspectives on Terrorism*, October 2013, Vol. 7, No. 5, s. 111.

pragmatik bir pozisyona geçebiliyor olması, işleyen uzlaşma sağlanmasında kullanılabilir bir unsurdur. HAMAS'ın uluslararası sisteme dâhil olduğunun kabul edilmemesinin ardında yatan sebeplerin arasında en önemli sebep olarak HAMAS'ın demokrasiyi sadece bir araç olarak görmesi yani pragmatist bir örgüt olması ifade edilmektedir. HAMAS'a yönelik dışarıda tutma politikasındaki temel gerekçe, Filistin yönetiminde yerini güvence altına aldığı anda şiddete dönerek Filistin ulusal gündemini zor yoluyla kontrol etmeye çalışacağı endişesidir.

Diğer taraftan, HAMAS'ın Filistin toplumu içinde sahip olduğu yer düşünüldüğünde, bu kadar güçlü ve iyi organize olmuş bir grubun sisteme dâhil edilmesinin mevcut siyasî ve ekonomik sistemin dönüşümünde çeşitli olumlu etkileri olacağı söylenebilir. Öğrenen bir örgüt olarak HAMAS yaşadıklarından edindiği deneyimler ve esnekliği sayesinde, oluşan duruma uygun şekilde pozisyon alıp söylem ve eylemini bu doğrultuda geliştirdiğinden yola çıkarak sistemin parçası haline geldikçe söylemlerinde siyasî ifadelerin şiddet ifadelerine oranla daha fazla yer aldığı ve rakibiyle koalisyon kurma girişimlerinde bulunduğu; dışlanma durumunda ise radikalleşmeyi körüklerken örgütün demokratik sürece yönelik pragmatik kanadın varlığı dikkate alındığında HAMAS'ın sistemden dışlayan değil, dâhil eden bir yaklaşımın olumlu sonuç vereceğine işaret edilmektedir. Burada kırılma noktası, şiddeti tamamen bırakması olacağı görülmektedir.

Summary

This paper elaborates exclusive and inclusive approaches of international community in 2006-2010 period towards HAMAS, as winner of the 2006 Palestinian elections. In this respect, it is argued that conditions proposed by Middle East Quartet (the European Union, the United States of America, the United Nations and Russia) after 2006 elections and sanctions, proposed financial aid under the condition that HAMAS will not take the aids weakened pragmatic wing but strengthened radical wing within HAMAS. On the one hand, peace areas and cooperation niches concepts are revealed, on the other hand, a pragmatic characteristic of HAMAS is perceived as the

justification for exclusive policy. However, it is revealed that the European Union perspective on HAMAS changed towards including it into the regional peace process. It is observed that HAMAS has foreseen ways to get rid of global isolation. Recognition of Israel is perceived as a last resort, a card by HAMAS. Considering the factors on exclusive and inclusive policies together with the learning organization characteristics, since HAMAS, through experiences and flexibility, can position itself according to the prevailing conditions and develop discourse and action accordingly, it can be argued that exclusive policy fuels radicalism while inclusive policy leads HAMAS to use political language more than violence and to cooperate with her opponent; but at this point, the primary factor is denouncing violence. Such flexibility can be used in achieving a compromise. However, pragmatist characteristic of HAMAS creates suspicion with regard to use of democracy as a tool and it is the main obstacle in inclusive approach. Main reason in exclusive approach is the concern that HAMAS may attempt to control Palestinian national agenda by force after securing its position in Palestinian authority.

KAYNAKÇA

Kitaplar

HROUB, Khaled, " Hamas, Political Thought and Practice", *Institute of Palestine Studies*, 2000.

LECOURS Andre and Luis Moreno (Eds.), *Nationalism and Democracy: Dichotomies, Complementarities, Oppositions*, Routledge, Oxon, 2010.

MİSHAL, Shaul ve SELA, Avraham, *The Palestinian Hamas: Vision, Violence and Coexistence*, Columbia University Press, New York, 2000.

PELEG Ilan, *Democratizing the Hegemonic State*, Cambridge University Press, New York, 2009.

PELEG Ilan ve WAXMAN, Dov *Israel's Palestinians: The Conflict Within*, Cambridge University Press, New York, 2011.

Makaleler

BENMELECH, Efraim ve BERREBİ, Claude, "Human Capital and the Productivity of Suicide Bombers", *Journal of Economic Perspectives*, Summer 2007, Volume 21, Number 3, ss. 223-238.

BHASİN, Tavishi ve HALLWARD, Maia Carter, " Hamas as a Political Party: Democratization in the Palestinian Territories", *Terrorism and Political Violence*, 2013, Vol. 25, Issue 1, ss. 75-93.

BYMAN, Daniel, "Is Hamas Winning?", *The Washington Quarterly*, 2013, Vol. 36, No. 3, ss. 63-76.

FİLİU, Jean-Pierre, "The Origins of Hamas: Militant Legacy or Isareli Tool?", *Journal of Palestine Studies*, Spring 2012, Volume 41, No 3, ss. 54-70.

GERGES, Fawaz A., "The Transformation of Hamas", *The Nation*, January 25, 2010, ss. 20-22.

HOVDENAK, Are, " Hamas in Transition: The Failure of Sanctions", *Democratization*, February 2009, Vol. 16, No. 1, ss. 59-80.

KARMON, Ely, " Hamas in Dire Straits", *Perspectives on Terrorism*, October 2013, Vol. 7, No. 5, ss. 111-126.

KATMAN, Filiz, "Bir Terörist Örgütün Siyasal Partileşmesi: HAMAS Örneği", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü, 2010.

KATMAN, Filiz, "2006 Seçimleriyle HAMAS'ın Filistin İçinde Değişen Konumu (2006-2010)", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Ekim 2018, Yıl: 14, Sayı: 28, ss. 127-156.

KLEİN, Menachim, " Hamas in Power", *Middle East Journal*, Summer 2007, Volume 61, No. 3, ss. 442-455.

KUBİKOVA, Natasa, "Political Inclusion as a Key Factor to Moderate Islamists: The International Community's Choice of Policy Impacts on Hamas's Pragmatic or Radical Tendencies", *Perspectives*, 2009, Vol. 17, No. 2, ss. 140-157.

MALKA, Haim, "Forcing Choices: Testing the Transformation of Hamas", *The Washington Quarterly*, Autumn 2005, ss. 62-75.

MILTON-EDWARDS, Beverley, "The 'Warriors Break': HAMAS and the Limits of Ceasefire Beyond Tactical Purpose", *International Peacekeeping*, 2017, Vol. 24, No. 2, ss. 212-235.

MİLTON-EDWARDS, Beverley, "Prepared for Power: HAMAS, Governance and Conflict", *Civil Wars*, Winter 2005, Vol. 7, No. 4, ss. 313-327.

MİSHAL, Shaul, "The Pragmatic Dimension of the Palestinian Hamas: A Network Perspective", *Armed Forces & Society*, Summer 2003, Vol. 29, No. 4, ss. 569-589.

SHAMİR, Eitan ve HECHT, Edo, "Gaza 2014: Israel's Attrition vs Hamas' Exhaustion", *Parameters*, Winter 2014-2015, Vol. 44, No. 4, ss. 81-90.

WAGEMAKERS, Joas, "Legitimizing Pragmatism: Hamas' Framing Efforts From Militancy to Moderation and Back?", *Terrorism and Political Violence*, 2010, Volume 22, Issue 3, ss. 357-.

WATKİNS, Nicole J. ve JAMES, Alena M., "Digging Into Israel: The Sophisticated Tunneling Network of Hamas", *Journal of Strategic Security*, Special Issue Spring 2016, Vol. 9, No. 1, ss. 84-103.

İnternet

BROWN, Nathan J., "Gaza Five Years on: Hamas Settles in Middle East", Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.C., June 2012, <https://carnegieendowment.org/2012/06/11/gaza-five-years-on-hamas-settles-in-pub-48470>

CAMBANİS, Thanassis, "Letter From Gaza, Hamas's Tunnel Diplomacy", *Foreign Affairs*, <http://www.foreignaffairs.com/features/letters-from/letter-from-gaza> (Erişim Tarihi: 18.06.2010).

COOK, Jonathan, "The Trap of Recognising Israel", *The Electronic Intifada*, <http://electronicintifada.net/v2/article6229.shtml> (Erişim Tarihi: 01.06.2010).

CUNNINGHAMAND, Erin ve KHALOUT, Safwat, "Hamas closes Gaza Strip tunnels as Israelis fear kidnapping", *Christian Science Monitor*, <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&AN=49151781&site=ehost-live> (Erişim Tarihi: 15.04.2010).

DUNNING, Tristan, "Islam and resistance: Hamas, ideology and Islamic values in Palestine", *Critical Studies on Terrorism*, 2015, 8(2), ss. 1-19, DOI: 10.1080/17539153.2015.1042304 (Erişim Tarihi: 30.09.2019).

Foreign Affairs İnternet Sayfası, "Q&A With Daniel Ayalon on Israeli Foreign Policy", <http://www.foreignaffairs.com/discussions/interviews/qa-with-daniel-ayalon-on-israeli-foreign-policy> (Erişim Tarihi: 05.05.2010).

Hürriyet Gazetesi İnternet Sitesi. "Hamas'tan 'tüneller kapatılsın' emri", <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/14418082.asp?top=1> (Erişim Tarihi: 14.04.2010).

MEYER, Henrik ve BRÖNING, Michael, "Understanding Hamas", *IP Global*, Volume 10/2009, Fall, ss. 88-101, <http://www.ip-global.org/ip/dossiers/middle-east/understanding-hamas.html> (Erişim Tarihi: 10.12.2010)

PELHAM, Nicolas, "Gaza's Tunnel Complex", *Middle East Report*, Winter 2011, No 261, Illicit Crossings, ss. 30-35, <https://jstor.org/stable/41408031> (Erişim Tarihi: 30.09.2019).

The Economist Gazetesi İnternet Sayfası, "HAMAS hangs on", <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&AN=489146&site=ehost-live> (Erişim Tarihi: 03.04.2010).

124

Güvenlik
Stratejileri

Cilt: 16

Sayı: 33

The Economist İnternet Sayfası, “How Israel plays into Hamas’s hands”, http://www.economist.com/displaystory.cfm?story_id=16274281&fsrc=scn/tw/te/rss/pe (Erişim Tarihi: 04.06.2010).

The Times İnternet Sayfası, “ Hamas must be brought into peace process, says Tony Blair”, <http://www.timesonline.co.uk/tol/news/politics/article5621184.ece> (Erişim Tarihi: 25.05.2010).

Diğer

ALTUNIŞIK, Meliha Benli, *Seçimler Sonrası Filistin Paneli*, Ankara, SETA Vakfı, 2 Şubat 2006.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Orta Doğu Dairesi, “18.02.2010 Tarihinde Yapılan Mülakat”.

Askerî Alanda Devrim: Ateş Gücü–Manevra Dengesi*

Revolution in Military Affairs: The Balance of Fire and Manoeuvre

Tolga ÖKTEN**

Öz

Askerî Alanda Devrimler dönemsel olarak teknolojik ya da organizasyonel yeniliklerin etkisi altında gelişerek, ateş gücü ve manevra arasındaki dengeyi belirlemektedir. Tarihsel sürece bakıldığında, Askerî Alanda Devrimlerin, teknolojik yeniliklerce tetiklendiğinde ateş gücü, organizasyonel yeniliklerce tetiklendiğinde ise manevra boyutunda etkili oldukları görülmektedir. Dengenin ateş gücü ya da manevra tarafında olması, muharebe amaç ve yöntemlerini dönüştürmektedir. Yüzyıllardır tekrar eden bu dönüşümler, muharebelerin konvansiyonel manevralarla yakın teması girilerek ya da uzak mesafelerden ateş gücü kullanılarak sürdürülmesi kararını etkilemektedir. Bu karar, yüzyıllardır ateş gücü ve manevra etrafında sürdürülen tartışmanın temelini oluşturmaktadır. Günümüzde yaşanan Askerî Alanda Devrim tartışması da bu sürecin devamıdır.

Anahtar Kelimeler: *Askerî Alanda Devrim, Ateş Gücü, Manevra, Teknoloji, Organizasyon.*

* Bu makale yazarın yüksek lisans tezinin ilgili bölümünden oluşturulmuştur. Tolga Ökten, Askerî Alanda Devrim'in Türk Silahlı Kuvvetleri'nin PKK Terörizmi ile Mücadelesine Etkisinin Analizi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, TOBB ETÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Güvenlik Çalışmaları Bölümü, 2018.

** ORCID: 0000-0002-6102-7704, e-posta: tolgaokten1982@gmail.com.

Geliş Tarihi / Submitted : 28.03.2019

Kabul Tarihi / Accepted : 10.03.2020

Abstract

The concept of Revolution in Military Affairs periodically develops under the influence of technological or organizational innovations and determines the balance between fire and manoeuvre. In the historical context, it can be seen that Revolution in Military Affairs affects fire when triggered by technological innovations and affects manoeuvre when triggered by organizational innovations. This balance can be compared to the swing of a pendulum. The place of the pendulum determines the aims and the methods of contemporary battles. This continuous transformation affects the decision about whether the battles would be conducted by close combat with conventional manoeuvres or by using fire from distant places. This decision constitutes the centuries long argument between fire and manoeuvre. The contemporary debate of Revolution in Military Affairs can be seen as a continuity of this argument.

Keywords: *Revolution in Military Affairs, Fire, Manoeuvre, Technology, Organization.*

Giriş

Askerî Alanda Devrim (*Revolution in Military Affairs-RMA*) kavramı, Soğuk Savaş sonrası dönemde, muharebelerdeki dönüşümü açıklamak için kullanılan en popüler kavramlardan biri olmuş, askerî ve akademik çevrelerde büyük bir tartışmayı tetiklemiştir.¹ Kabul gören görüş, Askerî Alanda Devrimlerin yeni teknolojiler ve yeni organizasyonel yapılar ortaya çıkararak muharebeleri dönüştürdüğüdür.

¹ Askerî Alanda Devrim üzerine yapılan çalışmalarda muharebe ve savaş ayrımına gidilebilmektedir. Örneğin Biddle, kapasite (ateş gücü, sayı vd.) üstünlüğünün uzun vadede savaşları kazandırabileceğini ancak muharebeler için böyle bir iddiada bulunulamayacağını belirtmektedir. Echevarria ise günümüzde ateş gücü üstünlüğüne dayalı yöntemlerin muharebeleri kazanmaya odaklandığını ve savaşları kazanmak için geçerli bir formül sunmadığını belirtmektedir. Bkz. Stephen Biddle, *Military Power Explaining Victory and Defeat in Modern Battle*, Princeton University, New Jersey, 2004, s. 21; Antulio J. Echevarria II, *Toward an American Way of War*, Strategic Studies Institute, Pennsylvania, 2004. Makalede, muharebe ve savaş kavramları arasında ayırım yapılmayarak, atıflardaki orijinallerine sadık kalınarak kullanılmıştır.

Tarihsel süreçte çok sayıda Askerî Alanda Devrim yaşandığı kabul edilmektedir. Bu kapsamda günümüzde de benzer bir dönüşümün yaşandığı savunulmaktadır. Günümüzde yaşanan Askerî Alanda Devrim'in merkezinde modern ateş gücü² olarak da adlandırılan hassas hedefleme teknolojisi bulunmaktadır.

Askerî Alanda Devrimler bünyesinde teknolojik ve organizasyonel yenilikler barındırmakla birlikte, farklı dönemlerde teknoloji ya da organizasyon boyutunun tetikleyici rol üstlendiği görülmektedir. Çalışmada, teknoloji boyutundaki yeniliklerin ateş gücü, organizasyon boyutundaki yeniliklerin ise manevra alanında dönüşümler yaratarak muharebeleri dönüştürdüğü savunulmuştur. Bu kapsamda, askerî ve akademik çevrelerde genellikle ayrı ayrı ele alınan Askerî Alanda Devrim ve ateş gücü–manevra tartışmaları birlikte ele alınarak teorik bir çerçeve çizilmiştir.

Makale üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Askerî Alanda Devrim tanımının ortaya çıkış süreci ve arka planındaki çalışmalar özetlenerek, Askerî Alanda Devrim-Askerî Devrim-Askerî Teknik Devrim kavramları arasındaki farklar açıklanmıştır. Bu bölümde teknoloji ve organizasyon boyutlarının Askerî Alanda Devrim tanımı içerisindeki yeri de belirlenmiştir. İkinci bölümde çalışmada kullanılan ateş gücü ve manevra tanımları kavramsallaştırılarak muharebeler üzerindeki etkisi açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ateş gücü ve manevra ile Askerî Alanda Devrim arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu çerçevede, tarihsel süreçte yaşanan Askerî Alanda Devrimler'in, dönemselsel olarak teknolojik ya da organizasyonel yeniliklerin etkisi altında gelişerek, ateş gücü ve manevra arasındaki dengeyi etkilediği savunulmuştur. Dengenin ateş gücü ya da manevra tarafına kayması sonucunda, muharebe amaç ve yöntemlerinin dönüştüğü görülmektedir.

² Stephen Biddle ve Jeffrey Friedman, *The 2006 Lebanon Campaign and the Future of Warfare: Implications for Army and Defense Policy*, Strategic Studies Institute, Pennsylvania, 2008, s. 80.

1. Askerî Alanda Devrim Tanımının Kavramsallaştırılması

Askerî Alanda Devrim tartışmasının kökeni, teknolojik gelişmelerin silahlı çatışmalara olan etkisine yönelik araştırmaların başladığı 20. yüzyıl ortalarına uzanmaktadır. Murray ve Knox bu araştırmalarda, tarihçiler ve Sovyet askerî çevreleri olmak üzere iki kaynağın etkili olduğunu belirtmektedir.³ Tarihçiler arasında konuyu ilk ele alan kişi Britanyalı tarihçi Michael Roberts'dır. Roberts'ın 1955 yılında Belfast Queen's Üniversitesi'nde, Gustavus Adolphus'un 17. yüzyılda hayata geçirdiği Askerî Devrim hakkında verdiği ders, akademik arka planın gelişmesinde önemli bir dönüm noktası olmuş ve Askerî Devrim kavramını disipline sokmuştur.⁴ Roberts'ın görüşlerine yönelik ilk eleştiri, yaklaşık 20 yıl sonra, 1976 yılında Geoffrey Parker'dan gelmiştir. Parker, Roberts'ın bahsettiği devrimlerin Rönesans dönemi İtalya'sında da görülebileceğini savunmuştur.⁵ Parker, 1988 tarihli çalışmasında ise nüfus ve yüzölçümü olarak daha küçük olan Avrupa devletlerinin ordu ve donanma teknolojisindeki üstünlüklerini kullanarak küresel çapta nasıl hâkimiyet kurduklarını ele almıştır.⁶

Sovyetler Birliği'nde 1970'lerde ortaya atılan "Askerî Teknik Devrim" kavramı, bu yöndeki araştırmaların gelişimine önemli katkıda bulunmuştur. Sovyet araştırmacılar, 20. yüzyılın başından itibaren iki Askerî Teknik Devrim gerçekleştiğini ve üçüncü bir devrimin kapıda olduğunu değerlendirmişlerdir. Buna göre ilk Askerî Teknik Devrim, Birinci Dünya Savaşı'nda uçak, demiryolları, mekanize birlikler, makineli tüfek ve uzun menzilli toplar çerçevesinde gelişmiştir. İkinci devrim, Birinci Dünya Savaşı teknolojilerinin pekiştirilmesinin yanı sıra,

³ Williamson Murray ve MacGregor Knox, "Thinking About Revolutions in Warfare", Williamson Murray ve MacGregor Knox (ed.), *The Dynamics of Military Revolution 1300-2050*, Cambridge University, Cambridge, 2001, 1-14, s. 1.

⁴ Michael Roberts, "The Military Revolution, 1560-1660", *Essays in Swedish History*, London, 1967, s. 195-225.

⁵ Geoffrey Parker, "The Military Revolution 1560-1660-A Myth?", *Journal of Modern History*, 1976, Sayı: 48/2, 195-214, s. 197.

⁶ Geoffrey Parker, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West*, Cambridge University, Cambridge, 1988.

uçak gemileri, amfibi gemiler, telsiz, stratejik bombardıman, roket ve nükleer silahlar ile gerçekleşmiştir. Bu süreç, Sovyetler ile ABD'nin nükleer bir dengeye ulaşmalarıyla tamamlanmıştır. Sovyet araştırmacılar, 20. yüzyılda yaşanmasını öngördükleri üçüncü devrimin; minyatürizasyon, otomatik komuta kontrol sistemleri ve hassas hedefleme teknolojisi çerçevesinde oluşacağı öngörüsünde bulunmuştur.⁷ Mareşal Ogarkov tarafından 1984 yılında yazılan makalede, hassas hedefleme teknolojisi sayesinde, konvansiyonel mühimmatların nükleer silahlara benzer bir etkinliğe ulaşabileceği belirtilmiştir.⁸ Sovyetlerin üçüncü Askerî Teknik Devrim olarak adlandırdığı süreç, dönemin ABD Savunma Bakanı Harold Brown tarafından ortaya atılan “ikinci dengeleme” (*second offset*) kavramını tarif etmektedir.⁹ Varşova Paketi'nin NATO'ya karşı kurduğu sayısal üstünlüğün, asimetrik şekilde, teknoloji ile dengelenmesine dayanan bu yöntem, resmen 1982'de kabul edilen “Hava-Yer Muharebesi” (*Air-Land Battle*–NATO belgelerinde *Follow-on Forces Attack*–FOFA) ile doktrinleşmiştir. Bu doktrine göre; Avrupa'nın coğrafi kısıtları nedeniyle, çeşitli boşluklardan dalgalar halinde ilerleyecek olan Sovyet zırhlı birlikleri, NATO mevzilerine ulaşmadan, cephe hattının derinliklerinde imha edilecektir.¹⁰

⁷ Michael O'Hanlon, “Can High Technology Bring U. S. Troops Home”, *Foreign Policy*, 1998-1999, Sayı: 113, 72-86, s. 74.

⁸ Marshal N. V. Ogarkov, “The Defense of Socialism: Experience of History and the Present Day,” *Red Star*, 1984 aktaran Barry D. Watts, *The Maturing Revolution in Military Affairs*, Center for Strategic and Budgetary Assessments, Washington, 2011, s. 1.

⁹ Birinci dengeleme, Eisenhower yönetiminde hayata geçirilmiş olup, bütçe kısıtları nedeniyle konvansiyonel güçleri azaltarak nükleer silahların caydırıcılığına dayanmayı öngörmektedir. Bu süreç, Yeni Bakış (*New Look*) olarak da adlandırılmaktadır. Günümüzde Rusya ve Çin gibi devletlerin sahip olduğu “*tecrit ve engelleme*” (*anti-access/area-denial - A2AD*) imkânları (elektronik harp, hava ve deniz platformlarına karşı kullanılan gelişmiş füze sistemleri vb.) nedeniyle üçüncü bir dengeleme planının oluşturulması gerektiği savunulmaktadır. Dengeleme stratejileri hakkında detaylı bilgi için bkz. Robert Martinage, *Toward a New Offset Strategy Exploiting U.S. Long-term Advantages to Restore U.S. Global Power Projection Capability*, Center for Strategic and Budgetary Assessments, Washington, 2014, s. 14.

¹⁰ Barry Watts, *The Evolution of Precision Strike*, Center for Strategic and Budgetary Assessments, Washington, 2013, s. 7.

Sovyet merkezli başlayan Askerî Teknik Devrim tartışmaları, kısa sürede ABD askerî çevrelerinin de dikkatini çekmiştir. Askerî Teknik Devrim tartışmasının ABD’de sistematik şekilde ele alınmaya başlaması, Savunma Bakanlığı bünyesinde, Andrew Marshall’ın başında olduğu bölüm (*ONA-Office of Net Assessment*) sayesinde olmuştur.¹¹ Marshall ve ekibi, teknolojik yeniliklerin beraberinde organizasyonel değişimleri getirdiğini vurgulayarak, 1993 tarihinden itibaren Askerî Teknik Devrim kavramı yerine, daha kapsayıcı bir tanım olan Askerî Alanda Devrim kavramını kullanmaya başlamıştır.¹²

Askerî ve akademik çevrelerde, teknoloji ve silahlı çatışmalar arasındaki ilişki tanımlanırken Askerî Devrim, Askerî Alanda Devrim ve Askerî Teknik Devrim kavramları eş anlamlı kullanılabilir. Krepinevich ve Rogers bu yönde bir yaklaşım sergilemektedir. Rogers Askerî Devrim kavramını kullanarak, bu devrimlerin piyade, topçu, tahkimat (*fortification*) ve bürokratik yapılanma ile büyüyen orduları merkeze koyan askerî yapılanma olduğunu belirtmektedir.¹³ Krepinevich ise, tarihsel süreçte on farklı Askerî Devrim gerçekleştiğini belirtmektedir. Bunlar piyade, topçu, deniz platformlarının silahlandırılması (*sail and shot*), tahkimat (*fortress*), barut, Napolyon tarzı, kara savaşı, bahriye,

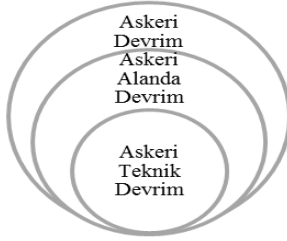
¹¹ Bu süreçte, askerî alanda yaşanan değişimlerin doğası üzerine çok sayıda teorik çalışma yapılmıştır. Bunlar arasında “sosyal dalgalar”, “devrim içinde devrim”, “sıçramalı denge” (*punctuated equilibrium*), “kökten dönüşüm” (*radical transformation*), “sürekli yenilik” (*continuous innovation*) ve “alternatif tez” teorileri ön plana çıkmaktadır. Teoriler için bkz. Alvin Toffler ve Heidi Toffler, *War and Anti-War: Survival at the Dawn of the 21st Century*, Little Brown, Boston, 1993; Williamson, Murray, “Thinking About Revolutions in Military Affairs.” *Joint Force Quarterly*, 1997, Sayı: 16, 69-76; Clifford J. Rogers, “The Military Revolutions of the Hundred Years War.” *The Journal of Military History*, 1993, Sayı:57/2, 241-278; Andrew Krepinevich, “Needed: A Smaller and Very Different U.S. Military”, *Policy Sciences*, 1996, Sayı:29/2, 81-112; Colin Gray, *Strategy for Chaos Revolutions in Military Affairs and the Evidence of History*, Frank Cass, Oregon, 2002; Stephen Biddle, “The Past as Prologue: Assessing Theories of Future Warfare”, *Security Studies*, Sayı:8/1, 1-74. Çalışmanın sınırlılıkları çerçevesinde bu teorik çalışmaların detayına girilmemiştir.

¹² Watts, *a.g.e.*, s. 3; Marshall ve ONA’nın faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Andrew Krepinevich ve Barry Watts, *The Last Warrior*, Basic Books. New York, 2015.

¹³ Rogers, *a.g.m.*, s. 276.

iki savaş arası dönemdeki mekanizasyon-havacılık-bilgi teknolojisi ve nükleer devrimleridir. Krepinevich'e göre, Askerî Devrimler, teknolojik değişimi, yeni sistemlerin geliştirilmesini, operasyonel yenilikleri ve organizasyonel uyumu bünyesinde barındıran geniş bir şemsiyedir.¹⁴

Şekil-1: Tanımlar Arasındaki İlişki

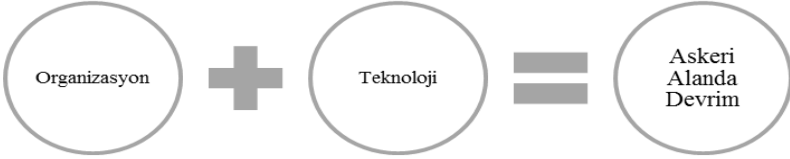
Bu kavramları ayırtmaya çalışan çeşitli çalışmalar da mevcuttur (Şekil 1). Örneğin, Murray, Askerî Devrim–Askerî Alanda Devrim ayrımı yapmaktadır. Buna göre Askerî Devrimler bünyesinde çeşitli Askerî Alanda Devrimleri barındırır. Murray tarihsel süreçte; 17. yüzyılda örgütlü ve disiplinli ordulara dayanan ulus devletlerin ortaya çıkması, 1789-1815 tarihlerinde paralel şekilde gerçekleşen Fransız Devrimi ve Endüstri Devrimi, Birinci Dünya Savaşı ve nükleer silahların geliştirilmesi olmak üzere beş askerî devrim yaşandığını belirtmektedir. Bu beş askerî devrimin altında yer alan otuza yakın Askerî Alanda Devrim bulunmaktadır.¹⁵ Murray, teknolojik ve organizasyonel yenilikler arasında ise ayırım yapmamıştır. Askerî Alanda Devrimler, demiryolu gibi teknolojik ya da yıldırım savaşı gibi organizasyonel alanda olabilir. Thompson ise, teknoloji ve organizasyonel uygulamalar arasında ayırım yaparak, Askerî Alanda Devrim ve Askerî Teknik Devrim arasındaki farklılığa dikkat çekmektedir. Buna göre, teknolojik yenilikleri Askerî

¹⁴ Andrew Krepinevich, “Cavalry to Computer the Pattern of Military Revolutions”, *The National Interest*, 1994, Sayı: 37, 30-42, s. 30.

¹⁵ Murray, a.g.e., s. 70.

Teknik Devrim, organizasyonel alandaki yenilikler ise Askerî Alanda Devrim olarak tanımlanmaktadır.¹⁶ Bu çalışmada, kullanılan Askerî Alanda Devrim kavramı, bünyesinde teknolojik ve organizasyonel yenilikler barındıran çatı kavram olarak kullanılmıştır (Şekil 2). Dönemsel olarak teknolojik ya da organizasyonel boyuttaki yeniliklerin etkisi daha fazla hissedilebilmektedir. Diğer taraftan teknolojik yenilikler yeni organizasyonel yapıları, organizasyonel yenilikler ise teknolojik araştırmaları tetiklemektedir. Bu konuya ileriki bölümlerde detaylı şekilde değinilecektir.

Şekil-2: Askerî Alanda Devrim'in Parçaları

2. Ateş Gücü ve Manevra Tartışmasının Kavramsallaştırılması

Ateş gücü ve manevra kavramları ile muharebe gücü arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Bu iki kavram muharebe gücünü oluşturan sekiz unsur arasında sayılmaktadır.¹⁷ Diğer taraftan, ateş gücü ve manevra kavramları muharebe gücünün bir parçası olmaktan çok

¹⁶ Michael J. Thompson, "Military Revolutions and Revolutions in Military Affairs: Accurate Descriptions of Change or Intellectual Constructs?", *Strata*, 82-108, http://artsites.uottawa.ca/strata/doc/strata3_082-108.pdf, (Erişim tarihi: 07.06.2018)

¹⁷ Bu unsurlar ateş gücü, manevra, komuta, istihbarat, idame (*sustainment*) ve korunma ile çarpan etkisi yaratan liderlik ve bilginin kullanımınıdır. Bkz. Field Manual 3-0 C 1 Operations, Headquarters Department of the Army, Washington, 2011, s. 4. Birinci Muharebe Gücü ABD Savunma Bakanlığı'na hazırlanan Joint Vision 2020 belgesinde "*Full Spectrum Dominance*" adı altında ele alınmaktadır. Bu kavram hâkim manevra (*dominant maneuver*), hassas hedefleme, odaklanmış lojistik (*focused logistics*) ve tam boyutlu koruma (*full dimensional protection*) unsurlarını içerir. Bkz. Joint Vision 2020. *America's Military - Preparing for Tomorrow National Defense*, Institute for National Strategic Studies. Washington, 2000.

daha fazlasını ifade etmekte ve birçok kişi tarafından savaşın ana teorileri olarak kabul edilmektedir. Bu iki kavram, aslında, savaş ve muharebelere dair farklı iki zihniyeti yansıtmaktadır.

Kavramların tarihi geçmişine dikkat çeken araştırmacılardan Lind, manevranın ilk defa bir mağara adamının düşmanına arkadan saldırdığında, Hedstrom da ateş gücünün ilk defa düşmana uzaktan taş atıldığında kullanıldığını belirtmektedir.¹⁸ İki yaklaşım arasındaki fark, muharebelerin konvansiyonel kara manevrası yapılarak mı, yoksa uzak mesafelerden sadece ateş gücü ile mi kazanılacağı noktasında ortaya çıkmaktadır. Örneklendirmek gerekirse, İkinci Dünya Savaşı'nda Pasifik cephesinde ABD tarafından Japonya'ya ait adalara konvansiyonel birlikler kullanılarak çok sayıda manevra gerçekleştirilmiş ve adalarda düşman birlikleriyle yakın temasa girilerek konvansiyonel yöntemlerle alan hâkimiyeti sağlanmıştır. Japonya anakarasına ise konvansiyonel harekât düzenlenmemiş ve ateş gücü teorisine uygun biçimde, atom bombası kullanılarak Japon halkının ve iktidarının savaşıma iradesinin kırılması yoluna gidilmiştir.

Kavramları detaylandırmak gerekirse, manevra, muharebe öncesinde ya da sırasında gerçekleştirilen yer değişikliklerini kapsamaktadır.¹⁹ Bu nedenle hareket savaşı olarak da tanımlanır. Diğer taraftan burada kullanılan hareket tanımı yer değişikliğinden çok daha fazlasıdır. Birlikler, düşmana göreceli olarak daha avantajlı bir konuma gelmek için manevra yaparlar.²⁰ Bu, bir anlamda düşmanla nerede ve ne zaman karşılaşacağı ya da karşılaşılmayacağı kararıdır.²¹ Manevra konvansiyonel bir teoridir ve amaç en kısa yoldan alan hâkimiyetinin

¹⁸ William S. Lind, *Maneuver Warfare Handbook*, Westview, Colorado, 1985, s. 4; Marvin A. Hedstrom, *Limited War in the Precision Engagement Era: The Balance Between Dominant Maneuver and Precision Engagement*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, School of Advanced Military Studies United States Army Command and General Staff College, Kansas, 2001, s. 37.

¹⁹ *Joint Publication 3-0 Joint Operations*, Joint Chiefs of Staff, Washington, 2017, s. III-33.

²⁰ Field Manual 3-0, a.g.e., s. 4-7.

²¹ Lamar Tooke, "Blending Maneuver and Attrition", *Military Review The Professional Journal of the U.S. Army*, 2000, Sayı: 90/2, 7-13; Lind, a.g.e., s. 24.

sağlanmasıdır. Bu nedenle odak noktası muharebe sahasıdır ve düşman kuvvetleri ile girişilecek sonuç alıcı nihai bir karşılaşmayı amaçlar.²² Bu teoride, ateş gücü yakın temasa girecek olan birliklerin manevrasını destekleyici bir unsurdur.²³

Ateş gücü ise belirlenen hedeflere yönelik gerçekleştirilecek ısrarlı saldırılar ile düşmanı sürekli baskı altında tutmayı ve yıpratmayı amaçlamaktadır.²⁴ Bu yaklaşımda, yakın muharebe yoluyla sonuç alıcı zaferler kazanmaya ve bu sayede alan hâkimiyeti sağlamaya gerek kalmayacağı kabul edilmektedir. Bu nedenle alan hâkimiyeti sağlanması yönünde konvansiyonel bir amacı bulunmamakta ve düşmanı yıpratmayı hedeflemektedir.²⁵ Birlikler hareket etmek yerine pozisyonlarını koruyarak ateş gücünün yıkıcılığını kullanırlar. “Değiştirilebilirlik teorisi” (*interchangibility theory*) olarak da adlandırılan bu yaklaşım, muharebede hareket etmenin çok tehlikeli olması nedeniyle güvenli bir noktada konumlanarak ateş gücünün kullanılmasını önermektedir.²⁶ Ateş gücü, silah teknolojisinin yıkıcı etkisinin yanı sıra menzil, isabet oranı, atış hızı gibi diğer teknik unsurları da ifade etmektedir.²⁷ Bu nedenle, ateş gücünün hareketin “bilim”, manevranın ise “sanat” kısmını

²² Yacov Bengo ve Giora Segal, “The Post-Operational Level Age: The Operational Focus Approach, Part 2.” *Infinity Journal*, 2015, Sayı: 4/4, 3-10, s. 4.

²³ Antulio J. Echevarria, “Interdependent Maneuver for the 21st Century” *Joint Forces Quarterly*, 2000, Sayı: 26, 11-19, s. 13.

²⁴ Bengo ve Segal 2015, a.g.m., s. 4.

²⁵ Ateş gücü kavramı, terminolojik olarak aynen gerilla teorisinde olduğu gibi “yıpratma” (*attrition*) ve “tüketme” (*exhaustion*) kavramları ile de eş anlamlı kullanılabilir. Her iki yaklaşım da konvansiyonel muharebenin ve dolayısıyla manevranın tehlikelerini bertaraf etmeyi amaçlamaktadır. Alan hâkimiyeti sonuç alıcı muharebeler ile değil, düşman yıpratılarak sağlanır. Bu sayede, tehlikeli muharebelere girmeye gerek kalmaksızın kamuoyunun ve karar alıcıların teslim olması öngörülmektedir. Aradaki fark, ateş gücü teorisinde sonuç ateş gücünün yıkıcılığı ile sağlanırken, gerilla teorisinde eylemlerin sürekliliği ve ısrarıyla başarılmıştır.

²⁶ John F. Antal, *The Ascendancy of Fires*, U.S. Army War College, Pennsylvania, 1998, s. 12.

²⁷ Keir A. Lieber, “Grasping the Technological Peace The Offense-Defense Balance and International Security”, *International Security*, 2000, Sayı: 25/2, 71-104, s. 80.

oluşturduğunu savunan görüşler bulunmaktadır.²⁸ Handel bu ayrımı somut (*material*) ve soyut (*non-material*) olarak yapmaktadır.²⁹ Ignatieff de benzer şekilde, tartışmanın, zaferlerin savaşçı yetenekleriyle kazanıldığını savunan “tarihçiler” ile teknolojinin karar alıcı olduğunu savunan “teknikçiler” arasında yaşandığını belirtmektedir.³⁰ Makalede bu ayrım teknoloji ve organizasyon başlıkları altında yapılmıştır.

Ateş gücü kavramının 20. yüzyılda önemli bir dönüşüm geçirdiği söylenebilir. Ateş gücü Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan dönemde, cephe hattındaki taktiksel seviyedeki yıpratıcı etkisi çerçevesinde kavramsallaştırılmıştır. Diğer taraftan, hava gücü sayesinde menzil boyutunun bir engel olmaktan çıkmasıyla birlikte, iki savaş arası dönemde stratejik alanı oluşturan şehirlere ve sivil yapılara yönelik uygulamaları tanımlamak için kullanılmıştır.³¹ Hassas hedefleme teknolojisi ateş gücünü bambaşka bir boyuta taşımıştır. Deptula, gelinen

²⁸ Dwight A. Raymond, *Firepower, Maneuver, and the Operational Level of War A Monograph*, Infantry School of Advanced Military Studies United States Army Command and General Staff College, Kansas, 1992, s. 31.

²⁹ Michael Handel, “Clausewitz in the Age of Technology”, *Journal of Strategic Studies*, 1986, Sayı: 9/2-3, 51-92, s. 86-87.

³⁰ Michael Ignatieff, “The New American Way of War”, *The New York Review of Books*, 2000, Sayı:47/12, <http://www.nybooks.com/articles/2000/07/20/the-new-american-way-of-war>, (Erişim tarihi: 07-06 Haziran 2018).

³¹ Silahlı çatışmalar taktik, operasyonel ve stratejik olmak üzere üç seviyede ele alınabilir. Taktik seviye doğrudan çatışmaların yaşandığı cephe hattını, operasyonel seviye askerî komuta kademesinin ve lojistik hatlarının bulunduğu cephe gerisini, stratejik seviye ise kamuoyu ve siyasi karar alıcılar gibi cephe hattı ile doğrudan fiziki bağlantısı olmayan ancak askerî yapının arkasındaki manevi gücü oluşturan unsurları barındırır. Farklı seviyelerdeki hedefler, ateş gücü ve manevra ile hedef alınabilir. Diğer taraftan bu sınıflandırma için farklı terminolojiler de kullanılmaktadır. Hart bu ayrımı taktik, stratejik ve yüksek stratejik (*grand strategy*) seviye terimlerini kullanmaktadır. Bkz. Liddell B. H. Hart, *Strateji: Dolaylı Tutum*, çev. Cemal Enginsoy, ASAM, Ankara, 2002. Biddle da taktik, operasyonel (*operational art*), harekât stratejisi (*theatre strategy*) ve yüksek strateji ayrımını yapmaktadır. Bkz. Stephen Biddle, “Offense, Defense and the End of the Cold War: Criteria for an Appropriate Balance”, *Defense Analysis*, 1995, Sayı:11/1, 65-74, s. 66. Kavramlar arasındaki ilişki hakkında bilgi için ayrıca bkz. Field Manual 2-0 Intelligence, Headquarters Department of the Army, Washington, 2004, s. II-2.

noktayı “havaacılar olarak geçtiğimiz yüzyılı dünyanın herhangi bir yerindeki bir hedefi, her türlü hava koşulunda, gündüz–gece farkı olmaksızın, hızlı ve hassas bir şekilde vurmak için harcadık. Bunu bugün yapabiliyoruz” şeklinde özetlemektedir³². Bu tartışma, ateş gücü –manevra ve teknoloji– organizasyon ayırımına üçüncü bir boyut eklemiştir. Bu boyut hava–kara ayırımıdır (Tablo 1). Günümüzde ateş gücü teorisi hava odaklı manevra teorisi ise kara odaklı ilerlemektedir.

Tablo-1: Ateş Gücü–Manevra Karşılaştırması

	Ateş Gücü	Manevra
Tetikleyici	Teknoloji	Organizasyon
Hâkim Kuvvet	Hava	Kara
Amaç	Yıpratma – Tüketme ³³	Sonuç Alıcı Muharebe
Alan Hâkimiyeti Hedefi	Yok	Var
Mesafe	Uzak	Yakın
Tutum	Pozisyon	Hareket

Hava-kara tartışması, ateş gücü–manevra tartışmasına benzer şekilde, hava gücünün konvansiyonel anlamda alan hâkimiyeti sağlayacak olan manevra unsurlarını desteklemesi ya da tek başına savaşları kazandıracak şekilde sonuç alıcı olması üzerinedir.³⁴ Havaacılar bir savaşın kazanılması için düşman ordusunun imha edilmesine gerek

³² David Deptula, “ABD Savunma Bakanlığı’nda verilen basın bilgilendirmesi”, 2009, <http://archive.defense.gov/transcripts/transcript.aspx?transcriptid=4451>, (Erişim tarihi: 09.06.2018).

³³ Yıpratma ve tüketme kavramları için ayrıca bkz. Hans Delbrück, *History of the art of War Within the Framework of Political History Volume IV The Modern Era*, çev: Walter J. Renfro, Jr., Greenwood, Connecticut, 1990; Robert R. Leonhard, *The Art of Maneuver: Maneuver Warfare Theory and AirLand Battle*, Presidio, California, 1991.

³⁴ James D. Kiras, *Special Operations and Strategy from World War II to the War on Terrorism*, Routledge, Oxford, 2006, s. 37; David E. Johnson, *Learning Large Lessons The Evolving Roles of Ground Power and Air Power in the Post–Cold War Era*, RAND, California, 2007, s. 182.

olmadığını, karacılar ise bunun gerekli olduğunu ve ancak başka bir orduyla başarılabileceğini iddia etmektedir.³⁵ Bu tartışma, aslında hava gücünün taktik ya da stratejik bir güç olması üzerinedir. Hava kuvvetleri, sahip olduğu psikolojik etkiyi kullanarak savaşları hızlı yoldan kazanacak stratejik bir unsur olmak isterken, kara kuvvetleri hava gücünü muharebe alanını yumuşatacak ve manevrayı destekleyecek taktik bir unsur olarak görmekte ısrar etmektedir.³⁶ Bu çerçevede, ABD merkezli hava kuvvetleri doktrininin, “hava kuvvetlerinin, kara kuvvetlerine karşı 100 yıldır süren bağımsızlığını kazanma mücadelesi” olduğu savunulmaktadır.³⁷

Birinci Dünya Savaşı benzeri bir yıpratma savaşına girmeksizin, önemli tesislerin ve sivillerin hedef alınarak, düşmanın savaşma azmini kırmayı amaçlayan stratejik hava saldırısı teorisinin kökeni, İtalyan havacı Giulio Douhet’e dayandırılmaktadır.³⁸ İkinci Dünya Savaşı’nda geniş bir uygulama alanı bulan stratejik bombardıman, Soğuk Savaş sürecinde nükleer saldırı ile eş anlamlı kullanılmıştır. Hassas hedefleme teknolojisindeki gelişim ile birlikte yeni nesil hava gücü teorisyenleri ortaya çıkmıştır. Deptula’nın düşmanın fiziki kapasitesini yıkmak yerine, düzgün işlemlerini sağlayan kilit noktaların hedef alınması gerektiğini belirttiği “Etki Odaklı Operasyonlar” (*Effect Based Operations*) yaklaşımı³⁹ ile Warden’ın, düşmana bir sistem olarak yaklaştığı “Beş Halka Modeli” (*Five-Rings Model*) 1990’lara damga vurmuştur.⁴⁰

³⁵ Robert A. Pape, “The Limits of Precision-Guided Air Power”, *Security Studies*, 1997a, Sayı: 7/2, 93-114, s. 95). Britanya, kolonilerde gerçekleştirilen hava harekâtlarını, “işgalsiz kontrol” (*control without occupation*) olarak adlandırmıştır.

³⁶ Karl P. Mueller, *Air Power*. RAND, California, 2010, s. 10-11; Robert H. Scales Jr., *United States Army in the Gulf War Certain Victory*. Washington: Office of the Chief of Staff United States Army, Washington, 1993, s. 175-176.

³⁷ Jody Jacobs vd., *Enhancing Fires and Maneuver Capability through Greater Air-Ground Joint Interdependence*, RAND, California, 2009, s. 14.

³⁸ Giulio Douhet, *The Command of the Air*. çev: Dino Ferrari, Office of Air Force History, Washington, 1983.

³⁹ David Deptula, *Effects Based Operations: Change in the Nature of Warfare*, Aerospace Education Foundation, Virginia, 2001, s. 3, 17.

⁴⁰ John A. Warden, “The Enemy As A System”, *Airpower Journal*, 1995, Sayı: 9/1, 40-55.

Hassas hedefleme teknolojisinin, karar alıcılara ucuz, düşük riskli ve esnek bir seçenek sunduğu savunulmaktadır. Teknoloji sayesinde kara birliklerinin hayatını tehlikeye atan manevralar yerine, farklı seviyelerdeki ağırlık merkezleri doğrudan hedef alınabilmektedir. Hava gücüne dayanan ve “Yeni Amerikan tarzı muharebe” olarak da adlandırılan bu yöntem sayesinde, geçmişin kanlı muharebelerinin ortadan kalktığı iddia edilmektedir. Böylece, taktiksel seviyenin keşmekeşi aşarak düşmanın teslim olması sağlanabilecektir.⁴¹ Algılayıcılara, özel kuvvetlere ve hassas güdümlü mühimmatlara dayanan bu yöntem, hava kuvvetlerini desteklenen güç statüsüne getirmiş, kara unsurları ise keşif kolu rolüne bürünmüştür.⁴² Ateş gücü teknolojisindeki gelişmelerin konvansiyonel manevra dönemini kapattığını iddia eden görüşler bile bulunmaktadır.⁴³

Bu görüşe karşı çıkan kara odaklı yaklaşım, hava gücünün stratejik seviyede sonuç alıcı gücünün bulunmadığını savunmaktadır. Özellikle teknolojinin sınırlarına dikkat çekmekte ve savaşların hâlâ sis, sürtünme ve insani duygular gibi kavramların etrafında geliştiğini belirtmektedir.⁴⁴ Bu görüşe göre halkın, kaynakların ve alanın kontrolü için kara harekâtı hâlâ gereklidir.⁴⁵ Fehrenbach, sıkça atıf yapılan sözünde, “bir kara parçasının üzerinde sonsuza dek uçup yerdeki her şeyi toz haline getirebilirsiniz, ancak burayı insanların yaşadığı bir yer haline getirmek ve korumak istiyorsanız hayatını tehlikeye atacak

⁴¹ Echevarria, a.g.m., s. 14.

⁴² Max Boot, “The New American Way of War”, *Foreign Affairs*, 2003, Sayı: 82/4, 41–58, s. 53; David R. Mets, *The Long Search for a Surgical Strike Precision Munitions and the Revolution in Military Affairs*, CADRE Paper No. 12, Air University, Alabama, 2001, s. xii.

⁴³ Rob Levinson, “What Do We Do Next Time? Fighting America’s Wars after Iraq.” *Air and Space Power Journal*, 2007, Sayı: 21/4, 28-30, s. 29.

⁴⁴ Clausewitz’in muharebe alanında karşılaşılan aksaklıkları ve belirsizlikleri tanımlamak amacıyla kullandığı “sürtünme” ve “sis” kavramları hakkında bkz. Carl von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev: H. Fahri Çeliker, Özne Yayınları, İstanbul, 1999, s. 89, 97.

⁴⁵ Huba Wass de Czege ve J. Antulio Echevarria, “Landpower and Future Strategy: Insights from the Army after Next”, *Joint Forces Quarterly*, 1999, Sayı: 21, 62-69, s. 69; Scales, a.g.e., s. 388.

askerlere ihtiyacınız var” diyerek bu yaklaşımı özetlemektedir.⁴⁶ Pape’de, tarihsel sürece bakıldığında, “cezalandırma” (*punishment*) amaçlı olarak kullanılan stratejik bombardımanın, hedef kamuoyu üzerinde “baskı” (*coercion*) oluşturmada başarılı olmadığını iddia etmektedir.⁴⁷ Diğer taraftan, kara odaklı yaklaşım hava gücünün rolünü tamamen göz ardı etmemekte ve taktiksel seviyedeki uygulamaların önemine vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşımda hava kuvvetleri düşman kontrolündeki alanı yumuşatacak ve konvansiyonel manevra unsurlarının önünü açacak ateş destek unsurları olarak görülmektedir. Bu görevler yakın hava desteği (*close air support*) ve önleme (*interdiction*) olarak tanımlanmaktadır.⁴⁸ Bu görüşü eleştirenler, hava platformlarının çok pahalı topçu sistemi konumuna düşme tehlikesine işaret etmektedir.⁴⁹

Akademik ve askerî çevrelerde ele alınan birçok konu ve teori, aslında kara odaklı yaklaşımın bir alt başlığı olarak görülebilir. Askerî Alanda Devrim yaklaşımının antitezi olarak kabul edilen “Ayaklanmaya Karşı Koyma”⁵⁰ doktrininin yanı sıra, “Dördüncü Nesil Savaş”⁵¹, “Modern Sistem”⁵² ve “Savaş Sürüsü” (*Battleswarm*)⁵³

⁴⁶ Theodore R. Fehrenbach, *This Kind of War The Classic Korean War History*, Macmillan, New York, 1963, s. 427.

⁴⁷ Robert A. Pape, “The Air Force Strikes Back: A Reply to Barry Watts and John Warden.” *Security Studies*, 1997b, Sayı:7/2, 191-214, s. 193.

⁴⁸ ABD Hava Kuvvetleri doktrininde, kara hedefleri taktik seviyeye olan yakınlıklarına göre, “yakın hava desteği”, “önleme” ve “doğrudan saldırı” (*direct attack*) başlığı altında tanımlanmaktadır.

⁴⁹ Charles D. Link, “The Role of the US Air Force in the Employment of Air Power”, Richard H. Shultz, Jr. ve Robert L. Pfaltzgraff, (ed.), *The Future of Air Power in the Aftermath of the Gulf War*, Air University, Alabama, 2002, 83-87.

⁵⁰ Field Manual 3-24 - Marine Corps Warfighting Publication No. 3-33.5, University of Chicago, Chicago, 2007.

⁵¹ William Lind vd., “The Changing Face of War: Into the Fourth Generation.” *Marine Corps Gazette*, 1989, Sayı:73/10, 22-26.

⁵² Stephen Biddle, *Military Power Explaining Victory and Defeat in Modern Battle*, Princeton University, New Jersey, 2004.

⁵³ John Arquilla ve David Ronfeldt, *Swarming and the Future of Conflict*, RAND,

teorileri ile gerilla üzerine yapılan çalışmalar bu çerçevede ele alınabilir. Bu teorilerin ortak özelliği ateş gücü ve hava kuvvetlerinin rolünü sorgulayarak, günümüzde çatışmaların hâlâ kara odaklı olduğunu savunmasıdır.

3. Askerî Alanda Devrim'in Ateş Gücü ve Manevra Arasındaki Dengeye Etkisi

Teknoloji ve organizasyonel yapıdaki yeniliklerin muharebelere olan etkisi genellikle savunma–saldırı karşılaştırması üzerinden ele alınmıştır. Miksche, sarkaç metaforu kullanarak, tarihsel süreçte dengenin saldırı ve savunma arasında hareket ettiğini belirtmektedir.⁵⁴ Rogers'da her biri bir öncekinin yarattığı saldırı–savunma dengesizliğini düzeltmeyi amaçlayan devrimlerden bahsetmektedir.⁵⁵ Bu yaklaşım en net şekilde “saldırı–savunma” (*offence-defence*) teorisinde görülmektedir. Teoriye göre teknoloji, saldırı ve savunma arasındaki dengeyi belirler ve bu denge göz önüne alınarak uluslararası sistemdeki gelişmeler öngörülebilir. Teknolojik gelişmeler saldırıyı savunmaya oranla daha avantajlı kılarca çatışma riski, dezavantajlı kılarca iş birliği olasılığı artacaktır.⁵⁶ Saldırı–savunma teorisi ateş gücü ve manevraya da atıf yapmakla birlikte, ikisi arasında kesin bir ayrım yapmaz ve bunları saldırı ve savunma tercihleri içerisinde eritir. Örneğin, ateş gücü teknolojisi hem savunma, hem de saldırı amaçlı kullanılabilir. Buna göre, top teknolojisi kalelerin sağladığı savunmayı aşarak sarkacı saldırı lehine çevirirken, atom bombası⁵⁷ oluşturduğu caydırıcılık ile sarkacı savunma lehine hareket ettirmiştir. (Tablo 2).

California, 2000.

⁵⁴ Ferdinand Otto Miksche, *Attack: A Study of Blitzkrieg Tactics*, Random House, New York, 1942, s. 241, aktaran Raymond, a.g.e., s. 16.

⁵⁵ Rogers, a.g.m., s. 244.

⁵⁶ Stephen Van Evera, “Offense, Defense, and the Causes of War”, *International Security*, 1998, Sayı: 22/4, 5-43, s. 5-6; Lieber, a.g.m., s. 71.

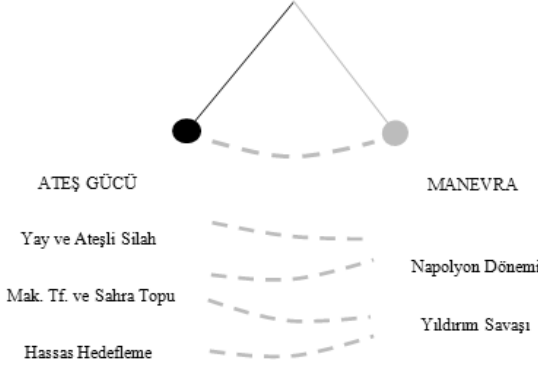
⁵⁷ Atom bombası İkinci Dünya Savaşı'nda saldırı amaçlı kullanılmıştır. Diğer taraftan yarattığı terör dengesi nedeniyle, Soğuk Savaş boyunca NATO ve Varşova Paktı arasında konvansiyonel bir savaşın yaşanmasını engellemek için savunmayı güçlendirici etki yapmıştır.

Tablo-2: Ateş Gücünün Saldırı ve Savunma Tercihleri Üzerindeki Etkisi

Saldırı	Savunma
Mancınık	Uzun Yay (<i>longbow</i>)
Top	Makinalı Tüfek
Hassas Hedefleme	Atom Bombası

Askerî Alanda Devrimin ateş gücü ve manevra arasındaki dengeye olan etkisini açıklamak için de sarkaç metaforu kullanılabilir (Şekil 3). Askerî Alanda Devrimler, bu iki yöntem arasındaki dengeyi dönemsel olarak değiştirmiştir. Çalışmada, ateş gücü–manevra dengesinin sadeleştirilmesi amacıyla beş Askerî Alanda Devrim belirlenmiştir. Uzun yay ve ateşli silah teknolojisi, Napolyon dönemi, makinalı tüfek ve sahra topu teknolojisi, yıldırım savaşı ve hassas hedefleme teknolojisi olarak belirlenen bu devrimler, sarkacın ateş gücü ve manevra arasında hareket etmesine neden olarak muharebe yöntemlerini dönüştürmüştür.⁵⁸

Şekil-3: Sarkacın Dönemsel Hareketi

⁵⁸ Atom bombasının İkinci Dünya Savaşı sonrasında sarkacı manevradan ateş gücüne doğru ittiği düşünülebilir. Diğer taraftan, sahip olduğu yıkıcı etki nedeniyle, bu teknolojinin silahlı çatışmalar üzerindeki etkisi sınırlı kalmış ve konvansiyonel manevra önemini korumuştur.

Muharebelerin ateş gücüne dönüşümü teknolojik gelişmelerce tetiklenmiştir. Diğer taraftan devrimsel etki, teknolojik yeniliklerin yeni organizasyonel yapılar ile bütünleşmesi sonrasında oluşmuştur. Manevraya dönüşüm ise tam tersi şekilde işlemiştir. Önce organizasyonel bir yenilik ortaya konulmuş, sonrasında teknolojik yenilikler bu organizasyonel yapıyı mükemmelleştirmiştir. Bu dönüşüm süreçleri, makalede ele alınan Askerî Alanda Devrimler'in kronolojik olarak incelenmesi neticesinde daha net görülmektedir (Tablo 3).

**Tablo-3: Teknoloji ve Organizasyonel Yeniliklerin
Kronolojik Sıralaması**

	Teknoloji	Organizasyon
Yay ve Ateşli Silah	13.-14. yy	14.-16. yy
Napolyon Dönemi	18. yy	16.-17. yy
Mk. Tf. ve Sahra Topu	18.-19. yy	20. yy
Yıldırım Savaşı	1939	1917
Hassas Hedefleme	20. yy	21. yy

Sarkacın hareketi, uzun yay ve ateşli silah teknolojisi olarak ortaya çıkan ateş gücü ile başlamıştır. Uzun menzile ve yüksek öldürücülüğe sahip bu silahların 14. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasındaki savaflara damga vurduğu söylenebilir. Bu dönemin muharebeleri, pozisyonların korunduğu ve uzak mesafeden yıpratmanın amaçlandığı bir şekle dönüşmüştür. Bu dönemde etkili olarak kullanılmaya başlanan ilk yenilik uzun yay teknolojisidir. Roma İmparatorluğu'nun çöküş dönemi olan beşinci yüzyıldan sonra Avrupa kıtasındaki muharebeler belirli bir düzende hareket etmeyen grupların arbedesi (*melee*) şeklinde cereyan etmiştir. Bu tarz yakın mesafeden gerçekleştirilen arbedelere dayanan muharebeler, uzun yay teknolojisinin yarattığı Askerî Alanda Devrim'e kadar sürmüştür.⁵⁹ Bu teknolojik yenilik, menzili ve atış hızı sayesinde

⁵⁹ Arquilla ve Ronfeldt, a.g.e., s. 11.

muharebeleri uzak mesafelerden kazandıran bir silah olarak görülmüştür. Aslında uzun yay teknolojisi 13. yüzyılın son çeyreğinden itibaren İngilizler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Diğer taraftan bu dönemde söz konusu teknolojik yenilikten tam anlamıyla yararlanılamamış ve devrimsel bir etki oluşmamıştır. Teknoloji, ancak yaratıcı organizasyonel yapılar içerisinde anlam kazanarak muharebeleri dönüştürmüştür. Ateş gücünün devrimsel etki yaratması, Kral III. Edward tarafından “Dupplin taktiği” olarak da adlandırılan organizasyonel yapı çerçevesinde kullanılması ile olmuştur. 1332 tarihli Dupplin Moore muharebesinde çoğunluğu okçulardan oluşan 1500 kişilik İngiliz ordusu kendisinden on kat kalabalık İskoç ordusunu büyük bir bozguna uğratmıştır. Bu organizasyonel yenilikte, okçular ordunun kanatlarında görev alarak, düşman birliklerinin geri bölgesinde kalan unsurları üzerinde yoğun bir baskı kurmuştur.⁶⁰ Benzer şekilde, 1346 tarihli Crecy muharebesinde de uzun yayı yeni organizasyonel yenilikler çerçevesinde kullanan İngiliz ordusu, sadece 200 kayıp vererek, çoğunluğu soylu şövalyelerden oluşan yaklaşık 15.000 Fransız’ı öldürmeyi başarmıştır.⁶¹ Yeni organizasyonel düzen içerisinde kullanılan uzun yay teknolojisi, uzak mesafeden sağladığı ateş gücü ile 14. ve 15. yüzyıla damga vurmuş ve manevrayı çok tehlikeli hale getirmiştir.⁶² Bu dönemde Avrupa orduları meydan muharebelerinden kaçınmayı ve kalelerin sağladığı korumadan faydalanmayı tercih etmeye başlamıştır.⁶³

Bu dönemde ortaya çıkan bir başka ateş gücü teknolojisi de, barut gazının itici gücünü kullanan ateşli silahların keşfidir. Aslında barut teknolojisi yüzyıllarca muharebelerde kullanılmış, ancak bu durum ateşli silahların keşfi anlamına gelmemiştir. Barutun bir ateş gücü

⁶⁰ Clifford J. Rogers, “As if a New Sun had Arisen”: England’s Fourteenth-Century RMA”, MacGregor Knox ve Williamson Murray (ed.), *The Dynamics of Military Revolution 1300–2050*, Cambridge University, Cambridge, 2001, 15-34, s. 19-34.

⁶¹ Trevor Dupuy, *The Evolution of Weapons and Warfare*, The Bobbs-Merrill, New York, 1980, s. 84.

⁶² Dupuy, a.g.e., s. 88.

⁶³ Rogers, a.g.e., s. 29.

unsuru olarak kullanılması yaklaşık 700 yıl sürmüştür. Barutun hammaddesi olan potasyum nitrat (*saltpeter*) bileşiğinden oluşan yanıcı maddelerin muharebelerde kullanımına dair ilk örnek 7. yüzyılda Bizans İmparatorluğu tarafından kullanılan “Rum Ateşi”dir. Barut, 13. yüzyılda Çin’de 14. yüzyılda ise Avrupa kıtasında kara muharebelerinde kullanılmaya başlanmıştır.⁶⁴ Diğer taraftan ateşli silahlar bu dönemde kara muharebelerinde bir ateş gücü unsuru olarak değil, çıkardığı gürültü ile düşman askerleri üzerinde korku yaratmak amacıyla kullanılmıştır. Mancınık teknolojisi, barutun keşfinden sonra bile uzunca bir süre kuşatmalarda kullanılan temel silah olmuştur.⁶⁵ Ateşli silahların organizasyonel yapı içerisine uyumu ve uzak mesafeden muharebelerin sonucunu tayin edici bir ateş gücü unsuru olarak kullanılmaya başlanması uzun zaman almıştır. Ateş gücündeki dönüşüm, barutun keşfinden ziyade, merminin topa doldurulması sürecindeki yenilikler sayesinde yaşanmıştır. Yeni doldurma teknikleri sayesinde barutun itici gücü mermiye tam olarak aktarılacak uzun menzile sahip bir ateş gücü unsuru keşfedilmiştir. Aslında torpido, bir ateş gücü unsuru olarak, top ve tüfekten önce kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum barut teknolojisinin kara muharebelerinde kullanılan ateşli silahlara evriminin ne kadar uzun bir süreç aldığını gösteren önemli bir örnektir.⁶⁶ Topçu birliklerinin, orduların organizasyonel yapısıyla bütünleşmesi de hemen olmamıştır. Barut teknolojisinin Avrupa kıtasındaki muharebelerde kullanımının yaygınlaşması, İngiltere Kralı III. Edward gibi öngörü sahibi liderlerin bu teknolojinin organizasyonel yapı içerisinde kullanılmasına yönelik ısrarlı girişimleri sayesinde gerçekleşmiştir.⁶⁷ Ateş gücü 15. yüzyıl başlarında kale kuşatmalarında etkili şekilde kullanılmış ve kuşatmaların süresini dikkat çekici şekilde

⁶⁴ Delbrück, a.g.e., s. 23-27.

⁶⁵ Dupuy a.g.e., s. 99,106.

⁶⁶ Delbrück, a.g.e., s. 25-27.

⁶⁷ Kelly DeVries, “Facing the New Technology: Gunpowder Defenses in Military Architecture Before the Trace Italienne, 1350-1500”, *The Heirs of Archimedes: Science and the Art of War through the Age of Enlightenment*, (ed.) Brett D. Steele ve Tamera Dorland, The MIT Press Cambridge, 2005, 37-71, s. 38.

kısaltmıştır. Diğer taraftan bu durum çok uzun sürmemiş ve aynı yüzyıl ortalarına doğru kale tahkimatlarında hayata geçirilen yenilikler nedeniyle kuşatmalar tekrardan yıpratmaya dönüşmüştür.⁶⁸ Bu dönemde topçu birliklerine özel bir önem atfedilmiş ve bu silahı kullananlar askerden ziyade teknisyen olarak görülmüştür. Top teknolojisi 16. yüzyıla kadar küçük zümre ve ailelere ait bir sır olarak kalmıştır. Top üretim teknolojisi, nişan ve doldurma teknikleri hakkındaki ilk talimname 1420’de yazılmış, ancak 1529 tarihinde çoğaltılabilmmiştir. 16. yüzyılın başına kadar topun muharebelerdeki etkisi sınırlı kalmış, gerekli nişan teknikleri geliştirilememiş ve atış hassasiyeti sağlanamamıştır.⁶⁹ Topçu birliklerinin yaygınlaşmasıyla, 17. yüzyıldan itibaren organizasyonel ihtiyaçlar doğrultusunda günümüz obüslerine ve havanlarına benzer modeller üretilmeye başlanmıştır.⁷⁰ Süreç içerisinde, ateş gücünün kalelere dayalı savunma sistemini etkisiz hale getirmesi nedeniyle, pozisyonların korunmasına dayalı kuşatma savaşlarının yerini manevraya dayalı meydan muharebeleri almaya başlamıştır.⁷¹ Bu süreçte, top teknolojisi deniz muharebelerinde de etkisini göstermeye başlamıştır. Organizasyonel yapıda gerçekleştirilen değişikliklerle topların gemilere yerleştirilmesi sonrasında deniz muharebeleri de bir dönüşüm sürecine girmiş, iki gemi mürettebatı arasındaki yaşanan arbeye şeklindeki yakın temaslar yerini uzak mesafeden ateş gücünün kullanıldığı muharebelere bırakmıştır. Portekizliler gemilere yerleştirdikleri topları kullanarak 16. yüzyıl başında Hint Okyanusu’ndaki Asyalı rakiplerine karşı kesin üstünlük kurmuşlardır.⁷² 1588 tarihinde Britanya donanması İspanyol armadasını sadece uzak mesafeden ateş gücünü kullanarak yenilgiye

⁶⁸ DeVries, a.g.e., s. 42.

⁶⁹ Delbrück, a.g.e., s. 33-36.

⁷⁰ Dupuy, a.g.e., s. 102.

⁷¹ Andrew Krepinevich, “Cavalry to Computer the Pattern of Military Revolutions”, *The National Interest*, 1994, Sayı: 37, 30-42, s. 32-33.

⁷² George Raudzens, “War-Winning Weapons: The Measurement of Technological Determinism in Military History”, *Journal of Military History*, 2000, Sayı: 54/4, 403-434, s. 409.

uğratmış ve deniz muharebelerinde yakın temas dönemini kapatmıştır.⁷³

Sarkacın manevra tarafına olan ilk hareketi Napolyon devrimleri adı altında tanımlanmıştır. Bunun nedeni, Napolyon'un manevra alanındaki uygulamaları ve kazandığı zaferlerin 19. yüzyıla damga vurmasıdır. Ateş gücüne ve düşmanı yıpratmaya dayanan uzun kale kuşatmaları yerini; geometrik düzenlere, yanaşık düzende manevra yapan piyade birliklerinin yakın temasına ve muharebe sahasındaki ateş gücü-manevra eşgüdümüne bırakmıştır. Diğer taraftan bu süreç, gelişimi yüzyıllara dayanan bir manevra devriminin nihai aşamasıdır. Napolyon, kendisinden önceki iki yüzyılda organizasyonel seviyede hayata geçirilmeye çalışılan yenilikleri mükemmelleştirmiştir. Bu çerçevede, muharebelerdeki dönüşümü sağlayan ve arka arkaya küçük başarıları hedefleyen yıpratma savaşını, imha amaçlı geniş manevralara dönüştüren kişinin Napolyon olduğu savunulmaktadır.⁷⁴ Bu süreçte organizasyonel yapıdaki en önemli değişiklik tabur, tugay ve tümen gibi bağımsız hareket edebilen alt birliklerin kurulması ve ateş gücü unsurlarının manevrayı destekleyecek şekilde kullanılmasıdır. Piyade taburuna dayalı organizasyon yapısı yanaşık düzen manevralarının daha etkili şekilde yapılmasını sağlamıştır.⁷⁵

Organizasyonel yapıdaki değişiklikler kronolojik olarak ele alınırsa, İsviçre askerî sisteminin piyade birliklerinin manevrasına ait ilk yenilikçi örnek olduğu söylenebilir. İsviçre piyade birliklerinin organizasyon yapısı, 14. yüzyıl Avrupa'sına damga vurmuştur.⁷⁶ Organizasyon ve manevraya dayanan yenilikçi fikirler; 16. yüzyılda İspanyol generali Fernandez Gonzalo, 17. yüzyılda Nassau Kontu Maurice ve İsveç Kralı Gustavus Adolphus, 18. yüzyılda ise Prusya Kralı Büyük Frederick

⁷³ Arquilla ve Ronfeldt, a.g.e., s. 11.

⁷⁴ Delbrück, a.g.e., s. 431.

⁷⁵ John A. Lynn 2001, "Forging the Western Army in Seventeenth Century France", MacGregor Knox ve Williamson Murray (ed.), *The Dynamics of Military Revolution 1300-2050*, Cambridge University, Cambridge, 2001, 35-56, s. 36-39.

⁷⁶ Delbrück, a.g.e., s. 10.

tarafından daha da geliştirilmiştir.⁷⁷ Ateş gücü teknolojisinin yeni organizasyonel yapılar içerisindeki yaratıcı kullanımına dair işaretler bu süreçte açıkça görülebilir. Yeni yanaşık düzen manevraları sayesinde piyade birliklerinin daha hızlı hareket edebildiği ve yaylım ateşi (*volley fire*) taktiği ile ateş gücünü belli bir noktada toplayabildiği anlaşılmıştır. Yaylım ateşi taktiği ilk defa Nassau Kontu tarafından geliştirilmiş, Büyük Frederick tarafından ise mükemmelleştirilmiştir.⁷⁸ Organizasyonel yapıdaki ikinci önemli değişiklik süngülü piyadelerin kullanılmasıdır. Bu dönem öncesinde, manevralar tüfekli ve mızraklı olmak üzere iki ayrı piyade sınıfı tarafından icra edilmiştir. Tüfek ve mızrağı bir araya getiren süngülü tüfeklerin kullanılmaya başlanması ile birlikte tek tip piyade görevi tanımlanmıştır. Dupuy'a göre bu yenilik tamamen şartların zorladığı bir yaratıcılığın ürünüdür ve ilk kez bir muharebe sırasında yakın temasa girmek zorunda kalan tüfekli askerlerin yerdeki kırık mızrak uçlarını tüfeklerinin namlusuna yerleştirmeyi akıl etmeleri sayesinde kullanılmıştır.⁷⁹

Bu dönemde organizasyon yapısındaki yeniliklerin teknolojiden daha önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. Teknolojik yenilikler organizasyon yapısındaki yeniliklerin gerisinde kalmış ve zaman içerisinde geliştirilmiştir. Manevraya ateş gücü desteği sağlayacak olan sahra topları, ağırlığı nedeniyle muharebe meydanlarında sınırlı şekilde kullanılabilmiştir. Tarihsel gelişime bakarsak Antonio Gonzales'in top teknolojisi üzerine yaptığı çalışmalar neticesinde 17. yüzyılın sonlarına doğru daha küçük ve hafif toplar üretilmeye başlanmıştır.⁸⁰ Topların manevrayı destekleyecek önemli bir unsur olarak ortaya çıkması ise 18. yüzyılda Fransız topçu subayı Gribeauval'ın daha hafif ve bakımı kolay sahra topları konusunda yaptığı yenilikler sayesinde olmuştur.⁸¹

⁷⁷ Dupuy, a.g.e., s. 13-152.

⁷⁸ Raudzens, a.g.m., s. 413-414.

⁷⁹ Dupuy, a.g.e., s. 131.

⁸⁰ Lynn, a.g.e., s. 40- 41, 56.

⁸¹ MacGregor Knox, "Mass Politics and Nationalism as Military Revolution: The French Revolution and After", MacGregor Knox ve Williamson Murray (ed.), *The Dynamics of*

Bu süreçte top teknolojisi, kuşatmalarda kullanılan yıpratma aracından, manevrayı destekleyici ateş gücü unsuruna evrilmiştir. Manevraya yönelik organizasyonel yeniliklerin ateş gücü alanındaki teknolojik yeniliklerle desteklenerek savaş tarihinde devrimsel bir etki yaratması Napolyon savaşları sürecinde olmuştur. Napolyon'un planlamaları kendi icadı olan kolordu seviyesinde hızlı manevralara, sürprize ve güçlerini düşman üzerinde yoğunlaştırabileceği (*mass*) avantajlı bir konumda muharebeye girmek üzerine kuruludur.⁸² Bütün organizasyon yapısı buna göre düzenlenmiş, teknolojik yenilikler bu yapıyı desteklemiştir. Bu bölümde detaylandırılacağı üzere benzer bir durum yıldırım savaşının geliştirilmesi sürecinde de yaşanmıştır.

19. yüzyılda makineli tüfek teknolojisinde yaşanan gelişmeler ve sahra topu teknolojisinin daha yaratıcı şekilde kullanılması sarkacı bir kez daha ateş gücü lehine harekete geçirmiştir. Tüfeklerin sahip olduğu; menzil, nişan hassasiyeti ve atış hızı gibi özelliklerde yaşanan gelişmeler organizasyon yapılarını etkilemiştir. Tüfek teknolojisinin etkileri, Büyük Britanya'nın Afrika'daki koloni savaşları ve Amerikan İç Savaşı'ndan itibaren açık şekilde görülmeye başlanmıştır. Birçok tarihe göre, Amerikan İç Savaşı eski tarz savaşların sonucusu, modern savaşların ise ilkidir. Bu savaşa manevralar değil tüfekler damga vurmuştur.⁸³ Napolyon tarzı yanaşık düzen manevralarının, tüfek teknolojisi karşısında etkisiz kaldığı anlaşılmıştır.⁸⁴ Benzer şekilde Büyük Britanya koloni birlikleri, makinalı tüfeği açık alanda manevra yapan Sudanlı yerel güçlere karşı çok etkili şekilde kullanmıştır. Omdurman Muharebesi'nde altı makinalı tüfeğe sahip olan Britanya kuvvetleri, sadece 26 askerini kaybetmiş, Sudan birliklerine ise yaklaşık 11.000 kayıp verdirmiştir. Diğer taraftan, makinalı tüfek teknolojisinin 19. yüzyıl ortalarında Gatling, Browning ve Maxim gibi Amerikalı girişimcilerce geliştirilmesine rağmen, organizasyonel yapıdaki uyum

Military Revolution 1300–2050, Cambridge University, Cambridge, 2001, 57-73, s. 62.

⁸² Dupuy, a.g.e., s. 162-163.

⁸³ A.g.e., s. 196, 202.

⁸⁴ Jeremy Black, *Savaş ve Dünya*, Çev: Yeliz Özkan, Dost Kitapevi, Ankara, 2009, s. 297.

sürecinin ancak 20. yüzyıl başında tamamlanmıştır. Raudzens, Fransız ordusunun yeterli eğitime ve uygun taktiklere sahip olmaması nedeniyle, Mitrailleur silahını 1870 Savaşı'nda etkili şekilde kullanamadığını belirtmektedir. Buna göre, Fransızlar makinalı tüfeği piyade manevralarını destekleyici bir ateş gücü unsuru olarak kullanmak yerine topçu birliği şeklinde kullanmayı seçmiştir.⁸⁵ Bu dönemde ayrıca, Avrupalı ülkelerce makinalı tüfeğin “centilmenler” arasında kullanılmayacağı da düşünülmüş ve organizasyonel yapıdaki değişiklikler teknolojinin gerisinde kalmıştır.⁸⁶

Birinci Dünya Savaşı sürecinde ortaya konulan bir başka organizasyonel yenilik de, sahra topçu birliklerinin, hedefleri görmeyerek atış yapacak şekilde dik mermi yollu silahlar olarak kullanılmasıdır. Havan ve obüs benzeri silahların kale kuşatmalarında kullanıldığı bilinmekle birlikte, sahra topçularının organizasyonel yapısındaki bu değişiklik ancak 20. yüzyılda hayata geçirilmiştir. Diğer taraftan, top teknolojisinin düşman hedefleri ile görsel temas sağlamayacak şekilde operasyonel seviyeye yerleştirilerek kullanılması sürecinde birçok kurumsal engelle karşılaşmıştır. Bu yöntemin, hız ve manevraya dayalı muharebelerde verimli olmadığı savunulmuş ve birçok ordu tarafından centilmence olmayan, korkakça bir tutum olarak değerlendirilmiştir.⁸⁷ Bu durum organizasyonel uyumun ateş gücü teknolojisindeki yenilikleri takip ettiği senaryoyu desteklemektedir. Ateş gücü teknolojisi ancak Birinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde Avrupa ordularının organizasyon yapısını ve muharebe yöntemlerini önemli şekilde değiştirmiştir. Yanaşık düzen manevralarına dayalı organizasyon yapısından vazgeçilmiş, birlikler muharebe alanında

⁸⁵ Raudzens, a.g.m., s. 418. Benzer bir durum tankların İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıç aşamasındaki kullanımı için de geçerlidir.

⁸⁶ Richard O. Hundley, *Past Revolutions Future Transformations*. RAND, California, 1999, s. 13, 27, 30.

⁸⁷ Jonathan B. A. Bailey, “The First World War and the Birth of Modern Warfare”, MacGregor Knox ve Williamson Murray (ed.), *The Dynamics of Military Revolution 1300–2050*, Cambridge University, Cambridge, 2001, 132-153, s. 138-139.

giderek daha fazla dağılmaya (*dispersion*) başlamıştır. Açık alanda hareket etmek giderek daha tehlikeli hale gelmiş, muharebeler siper tikanıklıklarına ve taktik seviyede yıpratmaya dönüştürmüştür.

Dengeyi manevra lehine bozan yıldırım savaşı olmuştur. Genel kanı, yıldırım savaşının tank, motorlu araçlar, telsiz, uçak gibi teknolojik gelişmelerin bir sonucu olduğudur. Diğer taraftan, yıldırım savaşı düşüncesinin temelleri, söz konusu teknolojik gelişmeler ortaya çıkmadan çok önce atılmıştır. İnsan ve ham madde kaynakları sınırlı olan Prusya'nın, kısıtlı kaynaklarını en verimli şekilde kullanmaya çalışması, bu düşüncenin oluşmasında etkilidir.⁸⁸ Teorik çerçevedeki kökeni Büyük Frederick ve Moltke'ye kadar gitmektedir. Moltke, kanat saldırılarının ve çevirme harekâtlarının ateş gücünün yıkıcılığına karşı en etkili karşı saldırı yöntemi olduğunu savunmuştur.⁸⁹ Prusya, Birinci Dünya Savaşı'na da bu düşünce çerçevesinde hazırlanmıştır. 1905 tarihli Schlieffen Planı'na göre, Belçika, Fransa ve Rusya'ya yönelik ani ve sonuç alıcı saldırılar amaçlanmıştır. Detaylı bir planlamaya ve birliklerin eşgüdümüne dayanan bu yöntem, lojistik ve komuta-kontrol alanındaki teknolojik yetersizlikler nedeniyle Birinci Dünya Savaşı'nın başında istenen sonucu vermemiştir. Daha dar kapsamda taktik seviyedeki uygulamaları ise Birinci Dünya Savaşı ilerledikçe, süreç içerisinde geliştirilmiştir. Bu dönemde, Batı cephesinde yaşanan siper tikanıklığını aşmak için çeşitli girişimler yapılmaya başlanmıştır. İngilizler, Cambrai'de olduğu gibi çok sayıda tankın kullanıldığı cephe taarruzlarını denemiştir. Almanlar ise cephe taarruzu yerine düşman mevzilerinin gerisine doğru sızmayı amaçlayan dar kapsamlı yarma manevraları uygulamaya başlamıştır. 1917'de Alman ordusundaki temel birim takım olarak belirlenmiş, bu küçük unsurlar, cephe hattına doğru gizlice yaklaştırılan toplarla sağlanan ateş gücü desteğinde yarma manevraları yapmaya başlamıştır. Fırtına birlikleri olarak adlandırdığı unsurlar,

⁸⁸ Black, a.g.e., s. 401, 441.

⁸⁹ Dennis E. Showalter, "The Prusso-German RMA 1840-1871", MacGregor Knox ve Williamson Murray (ed.), *The Dynamics of Military Revolution 1300-2050*, Cambridge University, Cambridge, 2001, 92-113, s. 105.

4-12 kişilik küçük gruplar halinde hareket etmeleri, ateş gücü ve manevranın eşgüdümünü etkili şekilde uygulamaları ve organizasyon yapısında klasik tüfek-süngü ikilisinin yerine el bombası, alev makinası, hafif makinalı tüfek gibi daha yaratıcı silahlar kullanmaları nedeniyle fark yaratmışlardır.⁹⁰ House bu hareket tarzını “tanksız yıldırım savaşı” olarak adlandırmaktadır. Ancak, hıza ve bağımsız hareket eden birliklere dayanan bu hareket tarzı, tank ve uçak gibi ateş gücü-manevra unsurlarının eksikliğinin yanı sıra komuta-kontrol teknolojisindeki yetersizlikler nedeniyle de yeterince değerlendirilememiş ve taarruzlar tıkanmıştır. Bu süreçte taktik seviyede kazanılan başarılar, operasyonel seviyede zaferlere dönüştürülemedi.

Yeni organizasyon yapısının muharebeleri dönüştürmesi ancak 1939’da mümkün olmuştur. Bu dönüşüm, Almanların iki savaş arası dönemde yürüttükleri çalışmaların bir sonucudur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya’ya yönelik uygulanan yaptırımlar nedeniyle, Alman generalleri yıldırım savaşı üzerine yürüttükleri çalışmalarını herhangi bir teknolojiye sahip olmadan fikrîsel temelde başlatmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde bütün Avrupa devletlerine açık olan teknolojik yenilikler, Almanlar tarafından, sonuç alıcı manevraları ve müşterek hareketi öngören bu düşünsel yapıyı desteklemek için kullanılmıştır.⁹¹ Almanlar, tank teknolojisini –savunma amaçlı ateş gücü unsuru olarak kullanan Fransızların aksine– Birinci Dünya Savaşı’nda sürecinde oluşturdukları organizasyonel yapıyı geliştirmek için kullanmıştır. Guderian gibi yaratıcı Alman generalleri, küçük birliklere ve inisiyatife dayalı organizasyon yapısını, ateş gücü, manevra, komuta-kontrol ve lojistik teknolojilerindeki gelişmelerle destekleyerek mükemmelleştirmiştir.⁹² Bu nedenle,

⁹⁰ Anthony King, *The Combat Soldier Infantry Tactics and Cohesion in the Twentieth and Twenty-First Centuries*, Oxford University, Oxford, 2013, s. 131-133.

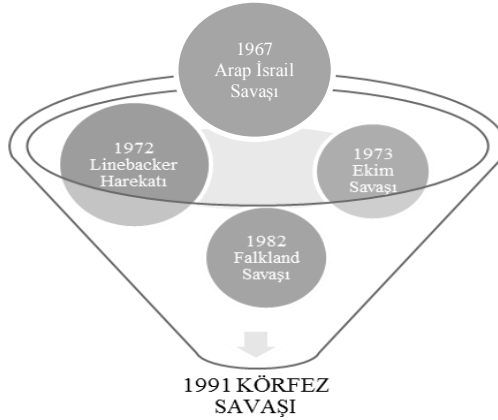
⁹¹ Yıldırım savaşının düşünsel temelleri için bkz. Robert Citino, “Beyond Fire and Movement: Command, Control and Information in the German Blitzkrieg.” *Journal of Strategic Studies*, 2004, Sayı: 27/2, 324-344.

⁹² Henry J. Reilly, “Blitzkrieg”, *Foreign Affairs*, 1940, Sayı: 18/2, 254-265; Jonathan M. House, *Toward Combined Arms Warfare: A Survey of 20th Century Tactics, Doctrine, and Organization*, Combat Studies Institute, Kansas, 1984, s. 36, 52-53, 182; Citino, a.g.m. s. 336.

teknolojik gelişmelerin yıldırım savaşını değil, yıldırım savaşının teknolojik gelişmeleri yönlendirdiği söylenebilir.

Günümüzde yaşanan Askerî Alanda Devrim, ateş gücü başlığı altında ele alınmaktadır. Modern ateş gücü olarak da adlandırılan hassas hedefleme teknolojisi, günümüzde yaşanan bu sürecin merkezinde bulunmaktadır. Hassas hedeflemenin ateş gücü başlığı altında ele alınmasının nedeni, bu teknolojiye sahip olan aktörlerin, muharebeleri konvansiyonel manevraya ve yakın temasa ihtiyaç duymadan yürütebileceklerini düşünmesidir. Kaldor, günümüzde yaşanan Askerî Alanda Devrim nedeniyle, savaşların uzak mesafelerden yönlendirilen bir gösteri (*spectacle*) haline geldiğini belirtmektedir.⁹³

Şekil-4: Askerî Alanda Devrim'in Ayak İzleri

Günümüzde hassas hedefleme modelinde önemli yeri bulunan roket ve mikrodalga teknolojisi İkinci Dünya Savaşı sürecinde geliştirilmiştir. Savaşı takip eden süreçte hedefleme teknolojisi kademeli

⁹³ Mary Kaldor, "The 'New War' in Iraq", *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, 2006, Sayı: 109, 1-27, s. 3.

olarak gelişmiştir (Şekil 4). 1973 Ekim Savaşı birçoklarına göre önemli bir uyarı niteliğinde olmuştur. Savaş süresince ABD'nin Avrupa'daki mevcudundan daha fazla sayıda tank ve topçu unsuru, güdüm sistemine sahip silahlarca imha edilmiştir. Bu süreçteki diğer bazı örnekler; 1967'de İsrail'e ait *Eilat* savaş gemisinin Mısır donanması tarafından *Stryx* füzesi ile batırılması, Linebacker Harekâtı kapsamında 1972 yılında Kuzey Vietnam'daki Paul Doumer ve Thanh Hoa köprülerinin lazer güdümlü füzelerle vurulması ve İngiliz savaş gemisi *HMS Sheffield*'in 1982 Falkland Savaşı sırasında Arjantin ordusu tarafından *Exocet* füzesi kullanılarak batırılmasıdır. Körfez Savaşı'nın, günümüzde yaşanan Askerî Alanda Devrim tartışmalarında önemli bir yeri bulunduğu söylenebilir. Bunun nedeni ikinci dengelemeyi oluşturan teknolojinin, Sovyet teçhizatına sahip Irak ordusuna karşı test edilmesidir.⁹⁴

Günümüzde yaşanan Askerî Alanda Devrim sürecini açıklamak amacıyla teknolojiyi odak noktasına alan farklı kavramlar ortaya konulmaktadır. Bunların arasında ön plana çıkan kavram “Ağ Merkezli Muharebe” (*Network Centered Warfare*)'dir. Buna göre, Askerî Alanda Devrim, platform odaklı yaklaşımdan ağ odaklı yaklaşıma geçiştir.⁹⁵ Ön plana çıkan bir diğer kavram da “Sistem Entegrasyonu” (*System of Systems*) yaklaşımıdır. Buna göre, bilgiyi toplayan, işleyen, birleştiren ve sonuçlandıran sistemler bir bütün olarak çalışmalıdır.⁹⁶ Bu sayede “durumsal farkındalık” (*dominant battlespace awareness*) sağlanabilecektir. Owens, savaşın ayrılmaz parçaları olan “sürtünme” ve “sis” kavramlarının sistem entegrasyonu sayesinde ortadan kalkacağını savunmaktadır.⁹⁷ Cebrowski'de benzer şekilde muharebe

⁹⁴ Ashton B. Carter, vd. “Keeping the Technological Edge”, Ashton B. Carter ve John P. White (ed.), *Keeping the Edge Managing Defense for the Future*, Puritan, New Hampshire, 2000, 129-164, s. 129.

⁹⁵ Arthur K. Cebrowski ve John H. Garska, “Network-Centric Warfare: Its Origin and Future.” *US Naval Institute Proceedings Magazine*, <http://www.iwar.org.uk/rma/resources/new/network-centric-warfare.htm>, (Erişim tarihi: 07.06.2018).

⁹⁶ William Owens, “The Emerging System of Systems.” *US Naval Institute Proceedings Magazine*, 1995a, Sayı:121/5, 35-39.

⁹⁷ William Owens, “Introduction”, Martin C. Libicki ve Stuart E. Johnson (ed.), *Dominant*

alanının giderek daha fazla şeffaflaştığını belirtmektedir.⁹⁸

Hâlihazırda yaşanan Askerî Alanda Devrim, diğer ateş gücü dönemleri gibi teknolojik gelişmelerce tetiklenmiş organizasyonel uyum sonradan gelmiştir. Ateş gücüne doğru dönüşüm, organizasyonel yapıdaki değişimler sayesinde kademeli olarak gerçekleşmiştir. Krepinevich teknolojik yeniliklerin birçoğunun askerî olmayan sektörlerde geliştirildiğini, bu yeniliklerin sonradan askerî organizasyonlarca adapte edildiğini ifade etmektedir.⁹⁹ Parker da, günümüz Askerî Alanda Devrimi'ni oluşturan; uydu, bilgisayar, roket ve komuta-kontrol alanındaki teknolojilerin 1960'larda geliştirildiğini, organizasyon yapısındaki değişikliklerin ise ancak 1990'lardan sonra hayata geçirildiğini belirtmektedir.¹⁰⁰ Körfez Savaşı sonrasında Kosova, Afganistan ve Libya'da gerçekleştirilen harekâtlarda kullanılan Hassas Güdümlü Mühimmatların oranındaki kademeli artış bu görüşü desteklemektedir (Tablo 4).

Tablo-4: Kullanılan Mühimmatların Karşılaştırılması¹⁰¹

	Toplam Mühimmat	Has. Güd. Müh. Yüzdesi
Körfez Savaşı (1991)	227.000	6
Kosova (1999)	23.300	29
Afganistan (2001)	17.500	57
Libya (2011)	7642	100

Battlespace Knowledge, National Defense University, Washington, 1995b, ii-viii, s. vii.

⁹⁸ Arthur K. Cebrowski, *Military Transformation A Strategic Approach*, Office of Force Transformation, Washington, 2003, s. 30.

⁹⁹ Andrew Krepinevich, "Cavalry to Computer the Pattern of Military Revolutions", *The National Interest*, 1994, Sayı:37, 30-42, s. 42.

¹⁰⁰ Geoffrey Parker, "Military Revolutions, Past and Present." *Historically Speaking*. 2003, Sayı:4/4, 2-7, s. 5.

¹⁰¹ Karl P. Mueller, "Examining the Air Campaign in Libya", Karl P. Mueller (ed.), *Precision and Purpose: Airpower in the Libyan Civil War*, RAND, California, 2015, 1-10, s. 4.

Bu çerçevede, Hassas GÜdümlü Mühimmatlar, Küresel Konumlama Sistemi ve algılayıcı teknolojisindeki gelişmeler yeni organizasyonel yapıları tetiklemiş, özel kuvvetler gibi konvansiyonel olmayan birliklerin rolü tekrardan tanımlanmıştır. Afganistan Harekâtı bu kapsamda önemli bir eşik olarak görülmektedir. Özel kuvvetler ve ateş gücü ortaklığı yeni olmamakla birlikte, tarihte ilk defa özel kuvvet unsurları ve hava gücü, bir savaşın merkezinde yer almıştır.¹⁰² Rumsfeld, teknolojinin tetiklediği organizasyonel yenilikleri tarif ederken “Hassas GÜdümlü Mühimmatların, B-52 gibi antika platformların ve katır sırtında hareket eden özel kuvvet unsurlarının bir arada kullanıldığı bir model oluşturulduğunu, konunun devrimsel tarafının da bu olduğunu” belirtmektedir.¹⁰³

Sonuç

Askerî Alanda Devrim kavramı, bünyesinde teknolojik ve organizasyonel yenilikler barındırmakta ve dönemsel olarak silahlı çatışmaları dönüştürmektedir. Bu değişim ateş gücü ve manevra yaklaşımları çerçevesinde ele alınabilir. Askerî Alanda Devrimler yarattıkları etkiyle iki yaklaşım arasında hareket eden bir sarkaca yön vermektedir. İki yaklaşım arasındaki fark, muharebelerin ve savaşların konvansiyonel kara manevrası yapılarak mı yoksa uzak mesafelerden sadece ateş gücü ile mi kazanılacağı noktasında ortaya çıkmaktadır.

Tarihsel sürece bakıldığında teknolojik yeniliklerin sarkacı ateş gücüne, organizasyonel yeniliklerin ise manevraya doğru hareket ettirdiği gözlemlenmektedir. Teknolojik yenilikler organizasyonel yapı içerisinde anlam kazanmakta ve potansiyeli tam olarak kullanılabilir. Örneğin yaklaşık altı yüzyıl önce kullanılmaya başlanan top teknolojisi, ancak Birinci Dünya Savaşı’nda dikey atış yollu bir silah olarak kullanılacak şekilde organizasyonel yapıya

¹⁰² Craig Wills, *Airpower, Afghanistan, and the Future of Warfare An Alternative View*, CADRE Paper No. 25, Air University, Alabama, 2016, s. 40.

¹⁰³ Donald H. Rumsfeld, “Transforming the Military”, *Foreign Affairs*, 2002, Sayı: 81/3, 20-32, s. 22.

eklemlenmiş ve konvansiyonel manevraya dayalı muharebeleri ateş gücüne ve siper tikanıklıklarına dönüştürmüştür. Benzer bir ilişki organizasyonel yaratıcılığa dayalı yenilikler için de geçerlidir. Birinci Dünya Savaşı sürecinde düşünsel temelde ortaya konulan ve teknolojik imkânsızlıklar nedeniyle potansiyeli tam olarak kullanılmayan manevralar, teknolojik yenilikler ile desteklenerek İkinci Dünya Savaşı'na damga vurmuş ve sarkaç manevraya doğru hareket etmiştir.

Askerî Alanda Devrim tanımı, günümüzde hassas hedefleme teknolojisi çerçevesinde kavramsallaştırılmaktadır. Havada ağır karada hafif olarak da tarif edilen bu yapı, karar alıcılara konvansiyonel manevraya dayanmayan ucuz bir seçenek sunmakta ve sarkacın ateş gücü tarafında olmasının nedenini açıklamaktadır. Diğer taraftan hassas hedefleme teknolojisi ateş gücü–manevra tartışmasını sona erdirmekten ziyade daha da alevlendirmiştir. Bu çerçevede günümüz Askerî Alanda Devrim çalışmalarının anti tezi olarak sayılabilecek ve manevranın alt başlığı olarak sınıflandırabilecek olan birçok yaklaşım ortaya konulmuştur. 21. yüzyıldaki bu tartışma, aynen yüzyıllar öncesinde olduğu gibi, muharebelerin taktik seviyenin tehlikeleriyle yüzleşmeden uzak mesafelerden yürütülüp yürütülemeyeceği noktasında düğümlenmektedir.

Summary

The concept of Revolution in Military Affairs periodically develops under the influence of technological or organizational innovations and determines the balance between fire and manoeuvre. In the historical context, it can be seen that Revolution in Military Affairs affects fire when triggered by technological innovations and affects manoeuvre when triggered by organizational innovations. This balance can be compared to the swing of a pendulum. The place of the pendulum determines the aims and the methods of contemporary battles. This continuous transformation affects the decision about whether the battles conducted by close combat with conventional manoeuvres or by using fires form distant places. This decision constitutes the centuries long argument between fire and manoeuvre. The contemporary debate of Revolution in Military Affairs

can be seen as a continuity of this argument.

Fire and manoeuvre are two of eight elements of combat power. On the other hand, they represent a deeper mentality on the conduct of battles. The mentality of fire theorem is winning battles from distant places. If you protect your position, you won't need to dig into the mud of tactical level. Fire theorem is a nonconventional approach to battle and doesn't look for physical control of a land piece. On the contrary, manoeuvre theorem seeks the control of a land by decisive battles. This can be achieved by mobility, tempo and surprise. That why manoeuvre theorem is a conventional way of battle.

Throughout the history the balance between fire and manoeuvre changed drastically. This chance can be traced by the swing of the pendulum, as mentioned above. When technological innovations triggered new organizational concepts, pendulum swung to fire. On the other hand, when organizational innovations triggered technological adaptation, pendulum swung to manoeuvre. This change can be traced from different Revolution in Military Affairs in the history.

In this essay the transformation between fire and manoeuvre is summarized under five revolutions. These revolutions are longbow and firearms, Napoleon era, machine gun and field artillery, blitzkrieg, and lastly precision strike. These revolutions are either triggered by technology or organizational manoeuvre and swung the pendulum between fire and manoeuvre. Each innovation labelled its era and transformed the conduct of warfare.

Contemporary Revolution in Military Affairs is conceptualized by precision strike. This concept, which is heavy in the air and light in the land, presents an easy, non-conventional solution to the decision makers. This is why the pendulum is now swinging towards the fire side. On the other hand, instead of ending it, the precision strike technology heats the fire–manoeuvre argument. That's why, a bunch of antitheses -which can be seen as a subtitle of manoeuvre- of Revolution in Military Affairs emerged. In the 21 century -just as it has been for centuries-, this argument is about whether the battles can be conducted from distant places, without facing up to the danger of tactical level.

**Kaynakça
Kitaplar**

- ANTAL, John F. *The Ascendancy of Fires*, U.S. Army War College, Pennsylvania, 1998.
- ARQUILLA John, RONFELDT David, *Swarming and the Future of Conflict*, RAND, California, 2000.
- BAILEY, Jonathan B. A. "The First World War and the Birth of Modern Warfare", MacGregor Knox ve Williamson Murray (ed.), *The Dynamics of Military Revolution 1300–2050*, Cambridge University, Cambridge, 2001, 132-153.
- BIDDLE, Stephen, *Military Power Explaining Victory and Defeat in Modern Battle*, Princeton University, New Jersey, 2004.
- BIDDLE, Stephen ve FRIEDMAN Jeffrey A. *The 2006 Lebanon Campaign and the Future of Warfare: Implications for Army and Defense Policy*, Strategic Studies Institute, Pennsylvania, 2008.
- BLACK, Jeremy, *Savaş ve Dünya*, çev: Yeliz Özkan, Dost Kitapevi, Ankara, 2009.
- CARTER, Ashton B., LETTRE, Marcel ve SMITH, Shane, "Keeping the Technological Edge", Ashton B. Carter ve John P. White (ed.), *Keeping the Edge Managing Defense for the Future*, Puritan, New Hampshire, 2000, 129-164.
- CEBROWSKI, Arthur K. *Military Transformation A Strategic Approach*, Office of Force Transformation, Washington, 2003.
- CITINO, Robert. "Beyond Fire and Movement: Command, Control and Information in the German Blitzkrieg." *Journal of Strategic Studies*, 2004, Sayı:27/2, 324-344.
- CLAUSEWITZ, Carl von. *Savaş Üzerine*, çev: H. Fahri Çeliker, Özne Yayınları, İstanbul, 1999.
- Kelly DeVries, "Facing the New Technology: Gunpowder Defenses in Military Architecture Before the Trace Italienne, 1350-1500", Brett D. Steele ve Tamera Dorland (ed.), *The Heirs of Archimedes: Science and the Art of War through the Age of Enlightenment*, The MIT Press Cambridge, 2005, 37-71.
- DELBRÜCK, Hans. Hans Delbrück, *History of the art of War Within the Framework of Political History Volume IV The Modern Era*, çev: Walter J. Renfroe, Jr., Greenwood, Connecticut, 1990.
- DEPTULA, David. *Effects Based Operations: Change in the Nature of Warfare*, Aerospace Education Foundation, Virginia, 2001.
- DOUHET, Giulio. *The Command of the Air*. çev: Dino Ferrari, Office of Air Force History, Washington, 1983.
- DUPUY, Trevor. *The Evolution of Weapons and Warfare*, Bobbs-Merrill, New York, 1980.
- ECHEVARRIA II, Antulio J., *Toward an American Way of War*, Strategic Studies Institute, Pennsylvania, 2004.
- FEHRENBACH, Theodore R.. *This Kind of War The Classic Korean War History*, Macmillan, New York, 1963.
- Field Manual 2-0 Intelligence, Headquarters Department of the Army, Washington, 2004.
- Field Manual 3-0 C 1 Operations, Headquarters Department of the Army, Washington, 2011.
- Field Manual 3-24 - Marine Corps Warfighting Publication No. 3-33.5, University of Chicago, Chicago, 2007.

- GRAY, Colin, *Strategy for Chaos Revolutions in Military Affairs and the Evidence of History*, Frank Cass, Oregon, 2002.
- HART, Liddell B. H. *Strateji: Dolaylı Tutum*, çev. Cemal Enginsoy, ASAM, Ankara, 2002.
- HEDSTROM, Marvin A., *Limited War in the Precision Engagement Era: The Balance Between Dominant Maneuver and Precision Engagement*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, School of Advanced Military Studies United States Army Command and General Staff College, Kansas, 2001.
- HOUSE, Jonathan M. *Toward Combined Arms Warfare: A Survey of 20th Century Tactics, Doctrine, and Organization*, Combat Studies Institute, Kansas, 1984.
- HUNDLEY, Richard O., *Past Revolutions Future Transformations*. RAND, California, 1999.
- JACOBS, Jody, JOHNSON, David E., COMANOR, Katherine, JAMISON, Lewis, JOE, Leland ve VAUGHAN, David, *Enhancing Fires and Maneuver Capability through Greater Air-Ground Joint Interdependence*, RAND, California, 2009.
- JOHNSON, David E., *Learning Large Lessons The Evolving Roles of Ground Power and Air Power in the Post-Cold War Era*, RAND, California, 2007.
- Joint Publication 3-0 Joint Operations*, Joint Chiefs of Staff, Washington, 2017.
- Joint Vision 2020. *America's Military - Preparing for Tomorrow National Defense*, Institute for National Strategic Studies. Washington, 2000.
- KING, Anthony, *The Combat Soldier Infantry Tactics and Cohesion in the Twentieth and Twenty-First Centuries*, Oxford University, Oxford, 2013.
- KIRAS, James D, *Special Operations and Strategy from World War II to the War on Terrorism*, Routledge, Oxford, 2006.
- KNOX, MacGregor. "Mass Politics and Nationalism as Military Revolution: The French Revolution and After", MacGregor Knox ve Williamson Murray (ed.), *The Dynamics of Military Revolution 1300–2050*, Cambridge University, Cambridge, 2001, 57-73.
- KREPINEVICH, Andrew ve WATTS, Barry, *The Last Warrior*, Basic Books. New York, 2015.
- LEONHARD Robert R., *The Art of Maneuver: Maneuver Warfare Theory and AirLand Battle*, Presidio, California, 1991.
- LIND, William S., *Maneuver Warfare Handbook*, Westview, Colorado, 1985.
- LINK, Charles D., "The Role of the US Air Force in the Employment of Air Power", Richard H. Shultz, Jr. ve Robert L. Pfaltzgraff, (ed.), *The Future of Air Power in the Aftermath of the Gulf War*, Air University, Alabama, 2002, 83-87.
- LYNN, John A., "Forging the Western Army in Seventeenth Century France", MacGregor Knox ve Williamson Murray (ed.), *The Dynamics of Military Revolution 1300–2050*, Cambridge University, Cambridge, 2001, 35-56.
- MARTINAGE, Robert. *Toward a New Offset Strategy Exploiting U.S. Long-term Advantages to Restore U.S. Global Power Projection Capability*, Center for Strategic and Budgetary Assessments, Washington , 2014,
- METS, David R. *The Long Search for a Surgical Strike Precision Munitions and the Revolution in Military Affairs, CADRE Paper No.12*, Air University, Alabama, 2001.
- MIKSCH, Ferdinand Otto, *Attack: A Study of Blitzkrieg Tactics*, Random House, New York, 1942.

- MUELLER, Karl P. *Air Power*. RAND, California, 2010.
- MUELLER, Karl P., “Examining the Air Campaign in Libya”, Karl P. Mueller (ed.), *Precision and Purpose: Airpower in the Libyan Civil War*, RAND, California, 2015, 1-10.
- MURRAY, Williamson ve KNOX, MacGregor. “Thinking About Revolutions in Warfare”, Williamson Murray ve MacGregor Knox (ed.), *The Dynamics of Military Revolution 1300–2050*, Cambridge University, Cambridge, 2001, 1-14.
- OWENS, William. “Introduction”, *Dominant Battlespace Knowledge*, Martin C. Libicki ve Stuart E. Johnson (ed.), National Defense University, Washington, 1995b, s.ii-viii.
- PARKER, Geoffrey, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West*, Cambridge University, Cambridge, 1988.
- RAYMOND, A. Dwight, *Firepower, Maneuver, and the Operational Level of War A Monograph*, Infantry School of Advanced Military Studies United States Army Command and General Staff College, Kansas, 1992.
- ROBERTS, Michael, “The Military Revolution, 1560-1660”, *Essays in Swedish History*, London, 1967, s. 195-225.
- ROGERS, Clifford J. ““As if a New Sun had Arisen””: England’s Fourteenth-Century RMA”, MacGregor Knox ve Williamson Murray (ed.), *The Dynamics of Military Revolution 1300–2050*, Cambridge University, Cambridge, 2001, 15-34.
- SCALES, Robert H. Jr., *United States Army in the Gulf War Certain Victory*. Washington: Office of the Chief of Staff United States Army, Washington, 1993.
- SHOWALTER, Dennis E., “The Prusso-German RMA 1840-1871”, MacGregor Knox ve Williamson Murray (ed.), *The Dynamics of Military Revolution 1300–2050*, Cambridge University, Cambridge, 2001, 92-113.
- TOFFLER Alvin ve TOFFLER Heidi, *War and Anti-War: Survival at the Dawn of the 21st Century*, Little Brown, Boston, 1993.
- VICKERS, Michael G. ve MARTINAGE, Robert C., *The Revolution in War*, Washington: Center for Strategic and Budgetary Assessments. 2004.
- WATTS, Barry D. *The Maturing Revolution in Military Affairs*, Center for Strategic and Budgetary Assessments, Washington, 2011,
- WATTS, Barry D. *The Evolution Of Precision Strike*, Center for Strategic and Budgetary Assessments, Washington, 2013.
- WILLS, Craig, *Airpower, Afghanistan, and the Future of Warfare An Alternative View*, CADRE Paper No. 25, Air University, Alabama, 2016.
- Makaleler**
- BENGO, Yacov ve SEGAL Giora. “The Post-Operational Level Age: The Operational Focus Approach, Part 2.” *Infinity Journal*, 2015, Sayı:4/4, 3-10.
- BIDDLE, Stephen, “Offense, Defense and the End of the Cold War: Criteria for an Appropriate Balance”, *Defense Analysis*, 1995, Sayı:11/1, 65-74.
- BIDDLE, Stephen. “The Past as Prologue: Assessing Theories of Future Warfare”, *Security Studies*, Sayı:8/1, 1-74.
- BOOT, Max. “The New American Way of War”, *Foreign Affairs*, 2003, Sayı:82/4, 41–58.

- CEBROWSKI, Arthur K. ve GARSKA, John H. “Network-Centric Warfare: Its Origin and Future.” *US Naval Institute Proceedings Magazine*, 1998, <http://www.iwar.org.uk/rma/resources/ncw/network-centric-warfare.htm>, (Erişim tarihi: 07.06.2018).
- CZEGE, Huba Wass de ve ECHEVARRIA, J. Antulio. “Landpower and Future Strategy: Insights from the Army after Next”, *Joint Forces Quarterly*. 1999, Sayı:21, 62-69.
- ECHEVARRIA II, Antulio J., “Interdependent Maneuver for the 21st Century” *Joint Forces Quarterly*, 2000, Sayı: 26, 11-19.
- HANDEL, Michael. “Clausewitz in the Age of Technology”, *Journal of Strategic Studies*, 1986, Sayı:9/2-3, 51-92.
- IGNATIEFF, Michael. “The New American Way of War”, *The New York Review of Books*, 2000, Sayı:47/12, <http://www.nybooks.com/articles/2000/07/20/the-new-american-way-of-war>, (Erişim tarihi: 07.06 Haziran 2018).
- KALDOR, Mary, “The ‘New War’ in Iraq”, *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, 2006, Sayı:109, 1-27.
- KREPINEVICH, Andrew, “Cavalry to Computer the Pattern of Military Revolutions”, *The National Interest*, 1994, Sayı:37, 30-42.
- KREPINEVICH, Andrew. “Needed: A Smaller and Very Different U.S. Military”, *Policy Sciences*, 1996, Sayı:29/2, 81-112.
- LEVINSON, Rob., “What Do We Do Next Time? Fighting America’s Wars after Iraq.” *Air and Space Power Journal*, 2007, Sayı:21/4, 28-30.
- LIEBER, Keir A., “Grasping the Technological Peace The Offense-Defense Balance and International Security”, *International Security*, 2000, Sayı:25/2, 71–104.
- LIND, William S., NIGHTENGALE, Keith, SCHMITT, John F., SUTTON, Joseph W. ve WILSON, Gary I., “The Changing Face of War: Into the Fourth Generation.” *Marine Corps Gazette*, 1989, Sayı:73/10, 22-26.
- MURRAY, Williamson. “Thinking About Revolutions in Military Affairs.” *Joint Force Quarterly*, 1997, Sayı:16, 69-76.
- O’HANLON, Michael, “Can High Technology Bring U. S. Troops Home”, *Foreign Policy*, Sayı:113, 1998-1999, 72-86.
- OGARKOV, Marshal N. V., “The Defense of Socialism: Experience of History and the Present Day,” *Red Star*, 1984.
- OWENS, William. The Emerging System of Systems.” *US Naval Institute Proceedings Magazine*, 1995a, Sayı:121/5, 35-39.
- PAPE, Robert A. “The Limits of Precision-Guided Air Power”, *Security Studies*, 1997a, Sayı:7/2, 93-114.
- PAPE, Robert A. “The Air Force Strikes Back: A Reply to Barry Watts and John Warden.” *Security Studies*, 1997b, Sayı:7/2, 191-214.
- PARKER, Geoffrey, “The Military Revolution 1560-1660-A Myth?”, *Journal of Modern History*, 1976, Sayı:48/2, 195-214.
- PARKER, Geoffrey. “Military Revolutions, Past and Present.” *Historically Speaking*. 2003, Sayı:4/4, 2-7.
- RAUDZENS, George, “War-Winning Weapons: The Measurement of Technological Determinism in Military History”, *Journal of Military History*, 2000, Sayı:54/4, 403-434.

- REILLY, Henry J. "Blitzkrieg", *Foreign Affairs*, 1940, Sayı:18/2, 254-265.
- ROGERS, Clifford J., "The Military Revolutions of the Hundred Years War." *The Journal of Military History*, 1993, Sayı:57/2, 241-278.
- RUMSFELD, Donald H., "Transforming the Military", *Foreign Affairs*, 2002, Sayı:81/3, 20-32.
- THOMPSON, Michael J., "Military Revolutions and Revolutions in Military Affairs: Accurate Descriptions of Change or Intellectual Constructs?", *Strata*, 82-108, http://artsites.uottawa.ca/strata/doc/strata3_082-108.pdf, (Erişim tarihi: 07.06.2018).
- TOOKE, Lamar, "Blending Maneuver and Attrition", *Military Review The Professional Journal of the U.S. Army*, 2000, Sayı:90/2, 7-13.
- VAN EVERA, Stephen, "Offense, Defense, and the Causes of War", *International Security*, 1998, Sayı:22/4, 5-43.
- WARDEN, John A. "The Enemy As A System", *Airpower Journal*, 1995, Sayı:9/1, 40-55.
- İnternet Kaynakları**
- DEPTULA, David, "ABD Savunma Bakanlığı'nda verilen basın bilgilendirmesi", 2009, <http://archive.defense.gov/transcripts/transcript.aspx?transcriptid=4451>, (Erişim tarihi: 09.06.2018).

Savunma Sanayinin Gelişiminin İhracat-İthalat Dengesi Üzerindeki Etkileri

The Effects of Defence Industry Development on Export-Import Balance

Orkun BAYRAM*

Öz

Ülkemiz, jeopolitik konumu gereği ekonomik ve askerî riskler altında bulunmaktadır. Tarihçemize bakıldığında da savunma sanayine önem verilmesi gereken bir konumda olduğumuz anlaşılmaktadır. Savunma sanayinin gelişimi kavramına bakıldığında ise iç ve dış kaynaklardan ihtiyaçların karşılanması ile gelişim sağlandığı görülmektedir. Savunma sanayindeki gelişmelerin tanımlanmasında literatürde alınan patentler ve istihdam oranı gibi değişkenler temel alınmaktadır. Bu değişkenleri tanımlayan ölçüm değerlerinden biri savunma harcamaları olup harcamaların, savunma ihtiyaçlarının iç veya dış kaynaklardan karşılanması için yapıyor olması durumuna göre ekonomik büyümeye etkileri farklı olabilmektedir. Bu çalışmada, farklı zamanlarda literatürde yer alan araştırmalar derlenerek savunma sanayinin gelişimi için yapılan harcamaların önemli bir makroekonomik değişken olan ihracat-ithalat dengesi üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Farklı dönemlerde yapılan araştırmalarda savunma sanayi için yapılan harcamaların, savunma sanayinde teknolojik düzey arttıkça hem kısa, hem de uzun vadede ihracat-ithalat dengesinde ihracat yönünde olumlu etki yaptığı gözlenmiştir. Dolayısı ile savunma sanayi yerelleştikçe dış ticaret hacminde ithalatın payı gittikçe düşmektedir.

* Dr. Öğretim Üyesi, Antalya Bilim Üniversitesi, Ekonomi Bölümü,
ORCID: 0000-0001-9958-7822, e-posta: orkun.bayram@antalya.edu.tr.

Geliş Tarihi / Submitted : 04.12.2018

Kabul Tarihi / Accepted : 05.02.2020

Anahtar Kelimeler: *Savunma Sanayi, Savunma Harcamaları, İhracat-İthalat Dengesi, Cari Açık, Teknolojik Düzey.*

Abstract

Our country is under economic and military risks due to its geopolitical position. Due to our history, it is understood that we are in a position to give importance to defence industry. When the concept of developments in defence industry is examined, it is seen that development could be provided by meeting the needs from internal or external sources. In defining the developments in the defence industry, variables such as patents and employment rate are taken as basis in the literature. One of the measurement values defining these variables is defence expenditures, and the effects of the expenditures on economic growth may be different depending on whether the defence needs are met by internal or external sources. In this study, the effects of the expenditures made for the development of the defence industry on the export-import balance, which is an important macroeconomic variable, have been investigated. In the researches carried out at different periods, it was observed that the expenditures made for the defence industry had a positive effect on the export-import balance in both short and long term as the technological level in the defence industry increased. Therefore, as the defence industry is localized, the share of imports in foreign trade volume is decreasing.

Keywords: *Defence Industry, Defence Spending, Export-Import Balance, Current Account Deficit, Technological Level.*

Giriş

Türkiye, coğrafi konumu ve komşu olduğu ülkeler ve diğer dış güçlerin gütmekte olduğu politikalar sebebiyle ekonomik ve askerî açıdan risk altında bulunan bir ülke konumundadır. Ülkemiz, bu açıdan, sadece bulunduğu kıtada değil, tüm dünya üzerindeki en riskli bölgelerden birinde yer almaktadır. Güney ve güneydoğuda yer alan komşu ülkeler düşünüldüğünde, bu ülkelerin sahip oldukları, başta petrol olmak üzere, çok değerli doğal kaynaklar bulunmaktadır. Bu kaynaklara hükmetmek isteyen gelişmiş ülkelerin de teşvikleriyle,

ülkemizin güney ve güneydoğu bölgelerinde, sınır ötesi de dâhil olmak üzere, süreklilik arz eden ekonomik ve din ve mezhep tabanlı çatışmalar meydana gelmektedir. Ülkemizin kuzey ve kuzeydoğu komşuları söz konusu olduğunda ise, bu ülkelerin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsız devlet statüsü kazanmış olmaları, hem kendi içlerinde çatışmalara sahip olmalarına, hem de benzer durumdaki komşu buldukları ülkelerde de aynı sorunların yaşanmakta olmasına neden olmaktadır. Türkiye'nin batısındaki komşuları ile de kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge gibi konularda uzlaşmazlıkları bulunmaktadır. Bu sebeplerden dolayı ülkemizin dört bir tarafında sıcak çatışma ihtimali veya çatışmaların gerçekleşmekte olması söz konusudur. Tüm bunlardan dolayı Türkiye savunma sanayisinin gelişimine dünyada en çok önem vermesi gereken ülkelerden biri konumundadır.

Ülkemizin ve komşu ülkelerin siyasi ve askerî tarihlerine bakıldığında, Türkiye'nin savunma sanayine en çok önem vermesi gereken ülkelerden biri olmasının nedenleri daha net anlaşılabilir. İkinci Dünya Savaşı ile insanoğlunun elde ettiği askerî teknolojiler ve buluşlardan sağlanan faydalar, Soğuk Savaş döneminde de tüm ülkelerin savunma sanayine daha da çok önem vermesine sebep olmuştur. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin yıkılması ile dünya genelinde daha az bir ivmelenmeye sahip hale gelen savunma sanayileri, Körfez Savaşı, 11 Eylül saldırıları ve sonrasında gelen Afganistan, Irak, Arap Baharı ve Suriye operasyonları tüm ülkelerin savunma odaklı yatırımlarını yeniden arttırmasına neden olmuştur.

Türkiye'nin genel konumuna baktığımızda Kafkasya, Balkanlar ve Orta Doğu coğrafyalarının göbeğinde bulunmasından dolayı ve ayrıca terör örgütleri ve diğer iç çatışma unsurları ile on yıllardır süregelen mücadele içinde bulunması sebebiyle savunma sanayiye sürekli olarak stratejik önem verilmiştir. Ancak savunma ihtiyaçlarının karşılandığı kaynaklar konu edildiğinde, zaman içinde belirli bir istikrar yakalanamamıştır. Ülkemizin kuruluş yıllarından itibaren savunma sanayiye verilen önem gereği, bu sanayinin gelişmesinde belirli aşamalar kaydedilmiştir; ancak Soğuk Savaş döneminde ülkemiz siyasi olarak Amerika Birleşik Devletleri ve aynı bloktaki ülkelere yakın bir tutum

ortaya koymuştur. Bu tutumdan dolayı alınan askerî yardımlar ise savunma sanayideki gelişme ivmesini sonlandırmış olup dışa bağımlılık yaratmıştır. Bu dışa bağımlılık, Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında önceden askerî yardım aldığımız ülkelerin bize ambargo uygulaması sebebiyle oldukça olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu olaylardan çıkarılan dersler sonrasında ülkemizde savunma sanayine, yeniden, verilmesi gereken önem vermeye başlanmıştır. Atıl durumda bulunan savunma sanayi kuruluşları yeniden canlandırılmış olup günümüze kadar olumlu gelişmekte olan bir yükseliş trendi yakalanmıştır.

Bu yaklaşım çerçevesinde Türkiye’de savunma sanayinin gelişmesinin, süreklilik arz eden ana amaçlardan biri olacağı yorumunda bulunulabilir. Bu durum da savunma sanayini gelişimi için gerekli ekonomik kaynakların tahsisi ile ilgili olası kararları ve bu kararların ülke ekonomisine yapacağı etkileri tartışmayı gerektirmektedir. Savunma ihtiyaçları, pek çok teknoloji ürününü içermekte olup verilmesi gereken en önemli kararlardan biri bu ihtiyaçların ülke içi savunma sanayiden mi, yoksa ülke dışından mı temin edileceği karardır. Ülkemizin kuruluş yıllarından Soğuk Savaş dönemine kadar geçen sürede savunma sanayinin gelişimi odaklı yapılan yatırımlarla, bu konuda kendi iç kaynaklarımıza yönelme odaklı bir strateji sergilenmiştir. Çeşitli askerî ve uluslararası birliklere üye olunmasıyla gelen dinamikler neticesinde de bu konuda dışa bağımlı bir strateji kaçınılmaz olmuştur. Ancak Kıbrıs Harekâtı sonrasında dışa bağımlılık politikası terk edilmeye başlanmıştır. Savunma Sanayi Geliştirme Başkanlığı kurulmuş ve savunma sanayi devlet tekelinde olmaktan kaldırılmış, özel kurum ve kuruluşların da savunma sanayinde yer almasına olanak tanınmıştır.¹

Ülkemiz savunma sanayine özel kurum ve kuruluşların da kazandırılmasıyla savunma sanayine yapılacak yatırımlara daha fazla önem vermeye başlanmıştır, ancak ülkemiz gelişmekte olan bir ülke

¹ Savunma Sanayi ve İmalatçılar Derneği Resmi İnternet Sayfası, “Sektörün Sürdürülebilirliği ve Rekabetçiliğin Geliştirilmesi”, <http://www.sasad.org.tr/uploaded/Sektorun-Surdurulebilirligi-ve-Rekabetciliginin-Gelistirilmesi.pdf> (Erişim Tarihi: 10.09.2018) s. 3.

konumunda bulunduğu için savunma sanayi gelişimi ve yürütülmesi için yapılan harcamalar genel ekonomik durum ve gelişmelerden fazlasıyla etkilenmiştir. 70’li yıllardan 90’lı yıllara kadar savunma sanayi ile ilgili yapılan harcamalarda artışlar meydana gelmiş, ancak 90’lı yıllardan itibaren yaşanan ekonomik krizler sebebi ile savunma sanayine yapılan yatırım ve harcamalarda düşüş yaşanmıştır. 2005 yılından itibaren ise tekrar bir artış söz konusu olmuştur.²

Savunma ihtiyaçlarının iç ve dış kaynaklardan karşılanması şeklinde iki farklı karar türüne bakıldığında, savunma ihtiyaçlarının iç kaynaklardan karşılanması çeşitli ve büyük yatırımlar gerektirdiği görülebilir. Diğer karar türü içinse, bu yatırımlar haricinde, düzenli olarak yapılan harcamaların ülkemizin kendi kuruluşlarına verilen siparişler ile yapılması sağlanabilir; hatta savunma sanayi ürünlerinin diğer ülkelere satılması ile ihracat artışının da sağlanması söz konusudur. Savunma ihtiyaçlarının ülke dışı kaynaklardan karşılanması ise ithalatı arttıracaktır. İki farklı kararın ekonomiye ve özellikle ihracat-ithalat dengesine olan etkilerinin incelenmesi farklı durumlarda doğru kararların hangi yönde olduğunun tespiti için gereklidir.

Ülkemizin askerî geçmişi ve diğer ülkelerin tarih boyunca ülkemize karşı sergiledikleri tavırlar gereği savunma ihtiyaçlarının gerektiğinde iç kaynaklardan karşılanabilmesi potansiyelinin yaratılması, bu sebeple de savunma sanayinin gelişimine önem verilmesi gerekliliği doğmuştur. Ancak gelişimin hangi hız ve kapsamda olacağını ve genel gelişme trendinin hangi yönde gerçekleşeceğini belirlebilmesi için savunma sanayindeki gelişmelerin, ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkelerdeki en önemli ekonomik göstergelerden olan ihracat-ithalat dengesine olan etkilerinin incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışma, bu ihtiyaca cevap verme odaklı olup, ülkemizin savunma sanayindeki gelişmelerin ihracat-ithalat dengesine olan etkilerini incelemek ve

² Şerif Canbay ve Derya Mercan, “Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesine Etkisi: Türkiye Örneği”, *Journal of Emerging Economies and Policy*, 2017, Vol: 2 No:2, 86-104, s. 89.

tartışmak amaçlanmıştır. Söz konusu edilen iki olgu arasındaki bağlantılar savunma sanayine ilişkin sektör raporları değerlendirilerek ve ayrıca ülkemiz dışında meydana gelen siyasi ve ekonomik gelişmelere dayanarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın sonraki bölümlerinde öncelikle savunma sanayinin tanımına yer verilecek, daha sonra savunma sanayinde gelişme ile kastedilen faaliyet ve konu başlıkları açıklanacaktır. Literatürde savunma harcamaları savunma sanayi ile ilgili sıklıkla yer verilen bir gösterge olmakla beraber sektördeki kuruluşların, akademiden farklı olarak teknoloji geliştirme ve istihdam gibi göstergeleri de savunma sanayinin gelişimi konu edilirken inceledikleri görülmektedir. Bu çalışmada, bu tanımların da savunma sanayi açısından önemine yer verilmiştir. Daha sonrasında ise savunma sanayi gelişimi için en çok başvurulan gösterge olan savunma harcamalarının ekonomiye etkileri ile ilgili arz ve talep odaklı görüşler nezdinde bilgi verilecektir. Özellikle de savunma harcamalarının cari açık ve ekonomik büyümeye etkileri, geçmiş araştırmalardan da yola çıkılarak tartışılacaktır. Tüm bunların ışığında, son yıllarda yıllık olarak sunulan sektör raporları ile savunma sanayinin gelişim trendi, bu trendin yurt dışı satış gelirleri ve ihracat-ithalat dengesi üzerindeki etkileri incelenecektir.

1. Savunma Sanayi Hizmeti ve Kapsamı

Savunma sanayi, işlevsel olarak savunma hizmetinin gerçekleştirilebilmesi için gerekli tüm araç, gereç ve hizmetlerin yerine getirilmesini sağlamakla görevli kurum ve kuruluşların oluşturduğu bir bütündür. Bu sebeple, savunma sanayinin tanımını yapabilmek için savunma hizmetinin içeriğini gözden geçirmek gerekir. Savunma hizmetini, sağlık, konaklama ve yeme içme gibi bireysel kullanıcılar odaklı gerçekleştirilen ve hizmet esnasında her bireyin kişisel faydasının rakamsal olarak ifade edilip ücretlendirilebileceği standart hizmetlerden ayıran belli başlı özellikleri bulunmaktadır. Bu hizmetin en ayırt edici özelliklerinden birisi, diğer hizmetlerin ve tüm faaliyetlerin

güvenli ve emniyetli bir şekilde gerçekleştirilmesine olanak veren ve onları bütünüleyici bir hizmet niteliğinde olmasıdır.³ Dolayısıyla, bir ülkede gerçekleştirilen üretim ve hizmet neticelerinde ortaya konulan bilgi ve ürünler ne derece değerli ise, gerekli savunma hizmeti de o derece önem kazanacak ve yoğunluğu artacaktır.⁴ Savunma hizmetinin diğer bir ayırt edici özelliği de, bu hizmetin bütüncül bir hizmet olmasıdır, savunma hizmetinden tüm bireyler aynı anda faydalanabilmektedir, parçalara ayrılması ve bireysel olarak tahsis edilmesi gibi bir durum bulunmamaktadır.⁵

Bir ülkenin savunma hizmetine ihtiyaç duymasının sebepleri olarak sadece ürettiği ürün, bilgi ve hizmetlerin niteliği değil, aynı zamanda o ülkeye özgü çeşitli karakteristiklerin de etkisi söz konusudur. Bu karakteristiklere örnek olabilecek kavramlar arasında, söz konusu ülkenin jeopolitik konumu, o ülkenin karşı karşıya olduğu iç ve dış tehlikeler ve o ülkenin korumak durumunda olduğu milli çıkarlar gösterilebilir. Savunma hizmetine ihtiyaç duyulmasını sağlayan dinamikler hem savaş hem de barış zamanında var olmaya devam ettikleri için, bu hizmetin de sadece savaş halinde yürütülen bir hizmet olmayıp barış zamanında da yürütülmesi gerekliliği doğmaktadır. Barış halinde ortaya koyulan savunma hizmetleri caydırıcı niteliktedir. Bu nitelikteki savunma hizmetinin başarısı diğer türden savunma hizmetine olan ihtiyacı da düşürecek ve ülkenin refahı açısından çok daha olumlu sonuçlar doğuracaktır. Diğer tür savunma hizmeti de, savaş halinde saldırılara gereken şekilde cevap verilmesi ve ülkenin bütünlüğünün korunması için gereklidir.⁶

Savunma hizmetini yürüten devlet kurumu olan ordunun ihtiyaçları arasında olan ürün ve hizmetlerin ortaya koyulması, temin

³ Earl A. Thompson, "Taxation and National Defense", *The Journal of Political Economy*, 1974, Vol: 82 No:4, 755-782, s. 755.

⁴ M. Hanifi Aslan, *Hizmet Ekonomisi*, Alfa Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 19.

⁵ Kenan Bulutoğlu, *Kamu Ekonomisine Giriş, Demokraside Devletin Ekonomik Kuramı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 241.

⁶ M. Hanifi Aslan, a.g.y., ss. 249-250.

edilmesi, gerçekleştirilmesi sorumluluğunu taşıyan kurum ve kuruluşlar savunma sanayi başlığı altında incelenmektedir. Savunma sanayi ülkedeki tüm iktisadi faaliyetleri ve üretime dayalı yatırımları gerektiğinde koordine etmek durumunda olup, yukarıdaki sorumluluğu taşıyan tüm kamu ve özel sektörde yer alan kurum ve kuruluşları kapsar. Savunma sanayinin diğer sanayi kollarına göre ayırt edici yönlerine bakıldığında ise, ileri teknoloji odaklı olmasının getirdiği farklı özellikler göze çarpmaktadır. İleri teknoloji odaklı tüm sanayi kollarında oldukça yüksek kalite standartları bulunmakta, bu da yeni ürünlerin kullanıma açılma süresini arttırmaktadır. Belli bir ürünü kullanıma açabilmek için gerekli araştırma ve geliştirme faaliyetleri oldukça kapsamlı olup insan hayatına bu derece direkt etki eden ürünlerin geliştirilmesi söz konusu olduğunda hassasiyet derecesi diğer sanayi kollarına göre oldukça yüksek bir düzeye gelmektedir. Savunma hizmeti bireysel olarak sağlanan bir hizmet olmadığı için savunma sanayinin ürünleri de tüm topluma hizmet edecek düzeyde ve miktarda üretilmekte, dolayısı ile az sayıda alıcı tarafından yüksek adette satın almalar söz konusu olmaktadır. Bu durum da müşteri isteklerine tamamen uyum ihtiyacını doğurmakta ve bu sanayi koluna özgü zorlayıcı bir faktör yaratmaktadır. Yine savunma hizmetini ortaya çıkaran nedenlerden birisi ülkenin jeopolitik konumu olduğu için savunma hizmetinin yürütücüsü olan ordunun ihtiyaçlarını karşılayan savunma sanayi de politik koşullardan oldukça etkilenmektedir.⁷

Savunma sanayinin karşılamakla sorumlu olduğu ihtiyaçlara bakıldığında, ülke için söz konusu olan iç ve dış tehditlerle, bulunulan bölge için geçerli olan, komşu devletler ve diğer küresel güçler odaklı askerî kuvvet dengelerine, ayrıca ülkenin üye olduğu uluslararası askerî iş birliği odaklı organizasyonlar veya diğer devletlerle yapılmış olan anlaşmalara bağlı olduğu görülmektedir. Savunma hizmetini sağlayan ordunun ihtiyaçları olarak silah, uçak, tank gibi taşıtların

⁷ Özgür Uysal ve Recep Kök, “Ordu Ar-Ge Harcamalarının Ordunun Milli Gelirden Aldığı Paya Oranının Savunma Sanayi Patentlerine Etkileri”, *Sanayii Şurası*, 2013, Vol: 3, 20-23, s. 23.

yanında her türlü radar veya cephane gibi tamamlayıcı malzeme ve unsurlara olan ihtiyaçlar da mevcuttur.⁸

Ancak günümüzün ileri teknoloji odaklı savunma sanayi buluşları düşünüldüğünde, ulusal savunma sanayinin bir ülkenin tüm savunma ihtiyaçlarını tek başına karşılaması mümkün olamamaktadır. Savunma ihtiyaçlarının karşılanması için devletlerin alıcı konumunda olması da, bu sebeple söz konusu olup ayrıca farklı farklı ülkelerin ulusal vergi politikaları gereği, yerel savunma sanayi şirketleri yabancı ve büyük ölçekte şirketlerle anlaşmalar yaparak onların tedarik ağının bir parçası olmak durumunda kalmaktadırlar.⁹ Bu şekilde yerel savunma sanayi şirketlerini tedarik ağlarına katan ve gelişen büyük çaplı küresel savunma şirketleri çoğunlukla Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa odaklı bulunmaktadır.¹⁰ Bu noktada, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki savunma sanayinin içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında, buradaki kurumların gelişmek için devlet desteğine ihtiyaç duymaları söz konusudur. Eğer gerekli desteğin sağlanamaması söz konusu olursa, gelişmekte olan ülkelerin savunma sanayilerinden, gelişmiş ülkelere ait ve küresel olarak yayılmış savunma şirketlerinin tedarik ağına girmek zorunda kalan kurumlar anlaşılabilir. Bir görüşe göre bu durum yerel savunma şirketlerinin Ar-Ge faaliyetlerinin odak noktasının diğer ülkelerdeki kurumlar tarafından yönlendirilmesine sebep olabilir, ayrıca üretim kapasitesi, üretim ve satın alma miktarları gibi kritik olabilecek verilerin de bilinmesine yol açabilir.

Küresel savunma sanayideki tedarik ağlarının oluşmasında, gelişmiş ülkelerdeki büyük ölçekli savunma şirketlerinin Ar-Ge ve üretim maliyetlerini düşürme çabasının rol oynadığı düşünülmektedir. Sınırları Avrupa ve Amerika dışına taşmakta olan bu şirketler diğer

⁸ Nurullah Altun, “Savunma Harcamaları Düzeyinin Belirlenmesi: Teorik Bir Tartışma”, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2017, Vol: 5 No:2, 273-285, s. 283.

⁹ Keith Hayward, “The Globalisation of Defence Industries”, *Survival*, 2001, Vol.43 No:2, 115-132, s. 118.

¹⁰ Deniz Şişman, “Küreselleşme, Kriz ve Savunma Sanayi”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2017, Vol: 39 No:1, 223-237, s. 233.

gelişmekte olan ülkelerde yer alan kurumları satın alarak veya onlarla çeşitli ortaklıklar kurarak kendi ölçeklerini daha da geliştirmişler ve tüm dünya geneline dağıtım ağı kurma gayretine girmişlerdir. Büyük ölçekli savunma sanayi şirketleri sadece maliyetleri düşürmek değil, aynı zamanda diğer ülkelerdeki pazarlara nüfuz etmek açısından da bahsedilen yayılma stratejisini uygulamışlardır.¹¹ Diğer bir görüşe göre, küresel savunma sanayinin tedarik ağları üzerinden gerçekleştirilmesi, savunma sanayilerini geliştirmeyi amaçlayan gelişmekte olan ülkeler için fırsatlar da yaratabilir. Bir tedarik ağı içerisinde bulunmak, bu ülkelerdeki savunma sanayinin kendi üretimleri için tedarik seçeneklerini de arttıracaktır. Bu şekilde onların da kendi maliyetlerini düşürmeleri söz konusu olabilir. Ayrıca çok uluslu şirketler tarafından satın alınan veya onlarla birleşen şirketler için teknoloji transferi ve ek olarak küresel pazarlara nüfuz etme şansı doğabilir. Bu durumda, gelişmekte olan ülkelerin savunma sanayi kurum ve kuruluşlarının, küresel tedarik zincirlerinin bir parçası olması, onların bir araştırma, üretim ve bilgi ağına katılmış olmalarını sağlayabilir.¹²

Gelişmekte olan ülkelerdeki savunma sanayileri için devlet desteğine ihtiyaç duyulduğunda bu desteğin sağlanması için ülkenin eğitim ve sağlık gibi yine oldukça önemli faaliyetlerine daha az kaynak ayrılması zorunluluğu doğabilir. Bu durumda savunma sanayini tanımlarken sadece içindeki kurumlar ve onların faaliyetleri odaklı değil, genel anlamda ülkemiz ve diğer gelişmekte olan ülkelerdeki savunma sanayinin içinde bulunduğu tüm ekosistemi de göz önüne almak gerekliliği doğmaktadır. Savunma sanayi içindeki kurumların değerlendirmeleri yapılırken içinde buldukları koşulları da incelemek daha açıklayıcı olacaktır.

¹¹ Çağlar Kurç and Stephanie G. Neuman, "Defence industries in the 21st century: a comparative analysis", *Defence Studies*, 2017, Vol: 17 No:3, 219-227, s. 219.

¹² Richard A. Bitzinger, "Chapter 3: Towards a Brave New Arms Industry?", *The Adelphi Papers*, 2003, 43:356, 63-79.

2. Savunma Sanayindeki Ekonomik Gelişim Göstergeleri

Bir ülkenin savunma sanayisinin gidişatını değerlendirme konusunda, literatürde farklı kaynaklarda farklı kriterlere rastlanmaktadır. Genel anlamda savunma sanayindeki gelişmeleri ele alırken savunma harcamaları, teknoloji geliştirme ve istihdam gibi farklı değerlendirmeler söz konusudur. Araştırma odaklı eserlerde sayısal veriler olarak savunma harcamaları ön planda iken sektör raporlarında teknoloji geliştirme, istihdam, yurt dışı satış gelirleri gibi pek çok farklı kritere rastlanmaktadır. Savunma sanayindeki gelişmelerin göstergesi olarak ele alınan hususlardan biri, savunma sanayindeki kurum ve kuruluşlar tarafından geliştirilen patent sayısıdır. Bu kriterin kendisi de ayrıca savunma sanayi tarafından yapılan Ar-Ge harcamaları ile ilişkilendirilmektedir.¹³ Bu yaklaşımın temelinde yatan etmenlerden en önemlisi, savunma sanayinin gelişimi için ekonomik katkıların ancak bilimsel gelişmeler sayesinde elde edilebileceği varsayımdır.

Savunma harcamalarının savunma sanayinin gelişimine etkisine baktığımızda, savunma sanayindeki üretim gücünün, akademi ve bilim dünyasındaki bilgi birikiminin ve orduda yer alan kaynakların, yenilikçi ürün ve sistemler yaratmak için kullanılabilmesinin savunma sanayindeki gelişmeleri ortaklaşa bir biçimde oluşturabileceği gözlemlenmektedir.¹⁴ Dolayısı ile savunma sanayindeki gelişmelerin, bir ülkenin mevcut savunma sanayinde bulunan üretim gücünün, akademik ve bilimsel seviyesinin ve ordusunun sahip olduğu kaynakların bir fonksiyonu olabileceği düşünülebilir. Bu da gelişmiş ülkelerin savunma sanayilerinin gelişmekte olan ülkelere kıyasla daha da hızlı bir şekilde gelişebileceğine işaret eder. Özellikle silah ve diğer ileri teknoloji odaklı sistem ve askerî ürünlerde gelişmiş ülkelerin daha yönlendirici olması söz konusudur.¹⁵ Savunma sanayindeki gelişmelerin ülkelerin ekonomik gelişmesi için önemli artçı etkileri de bulunmaktadır. Örneğin II. Dünya

¹³ Özgür Uysal ve Recep Kök, a.g.y., s. 22.

¹⁴ Özgür Uysal ve Recep Kök, a.g.y., s. 21.

¹⁵ Deniz Şişman, a.g.y., s. 227.

Savaşı boyunca çok çeşitli Ar-Ge faaliyetleri, devletlerin savunma sanayileri, bilim odaklı insan kaynağı ve ordularının iş birliği ile yürütülmüş ve oldukça geniş bir yelpazede, büyük buluşlara imza atılmıştır.¹⁶ İcat edilen silah teknolojilerinden farklı olarak, belirli bir amaca yönelik olarak kaynak tahsisi ve kullanımında minimizasyon sağlanmasına yol açan optimizasyon modellerinin de icadı bu dönemde gerçekleşmiştir. Bu gelişmelerin etkisi olarak, savaş bittikten sonra tüm bu yenilikler için yeni kullanım sahaları aranmış; silah ve savunma teknolojileri için ihracat yoluyla gelir elde edilmesi söz konusu olmuş; bunun dışında da, özellikle matematiksel tekniklerin ve sistematik düşünce stillerinin iş dünyasında da kullanım alanları olduğu fark edilmiştir. Bu dönemden sonra ihracat yoluyla savunma sanayi ürünlerinin ve teknolojilerinin diğer ülkelere ihraç edilmesi yeni pazarların oluşumuna yol açmıştır.

Savunma harcamaları ve savunma sanayinin gelişimine baktığımızda savunma harcamalarının askerî bir tehdide cevap vermek için yapıldığında yenilikçiliği daha kuvvetli bir şekilde teşvik ettiği ve dolayısı ile ekonomik büyümeyi sağlamaya daha yatkın olduğu, ancak herhangi bir güvenlik problemi veya tehdidi olmadığında yapılan savunma sanayi harcamalarının ise büyümeyi sağlamaya yönelik olmayabileceği, literatürde ortaya konulmuştur.¹⁷ Bu açıdan bakıldığında askerî tehditlerin yokluğunda yapılacak savunma harcamalarının belirlenmesi için daha planlı yaklaşılması gerektiği görülmektedir. Savunma sanayinde, askerî tehditler yokluğunda, gelişmeleri ivmelendirmeyebilecek; ancak aynı zamanda caydırıcı seviyede olacak belli başlı savunma kriterlerini sağlamak için gerekli harcamaların yapılması durumu var olup, bu harcamaların düzeylerinin belirlenmesi savunma sanayindeki üretim kapasitesinin tehditler yokluğunda

¹⁶ Paul Trott, *Innovation Management and New Product Development*, 3. Baskı, Prentice Hall, New York, s. 127.

¹⁷ Joshua Aizenman ve Reuven Glick, "Military Expenditure, Threats, and Growth", *Journal of International Trade & Economic Development*, 2006, Vol: 15 No:2, 129-155. s. 130.

atıl kalmamasını sağlayacaktır. Direkt olarak Ar-Ge faaliyetlerine yol açmayabilir olmakla beraber istihdam edilen personelin ve mevcut kapasitenin atıl kalmaması belirli düzeyde Ar-Ge ve teknoloji geliştirme faaliyetlerinin yürütülmesini sağlayabilir.

Savunma sanayinin gelişimi ile ilgili sektör raporlarına bakıldığında ise Ar-Ge faaliyetleri ve savunma harcamalarından daha farklı dinamiklerin bu kavramı ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir. Özellikle gelişmiş ve savunma ve havacılık sanayileri ile dünya çapında lider konumunda olan firmalara sahip ülkelerin, savunma harcamalarında azalmalar meydana gelmesi ile savunma sanayinde, iç pazara olan satışların eksilmesi suretiyle oluşan atıl kapasiteyi kullanıma sokmak ve üzerinden gelir elde etmek için ihracata yönelmiş oldukları gözlenmektedir.¹⁸ İhracat anlamında hedefledikleri pazarlar, gelişmekte olan ülkeler (Ortadoğu, Afrika, vb.) olup ihracatı kolaylaştırıcı birtakım stratejiler izlemektedirler. Bunlardan biri, belirli seviyede teknoloji transferi ile iş ortaklıkları kurarak bir tedarik ağı oluşturmak olup, bu tür bir açılımın da savunma sanayi için bir gelişme yaratacağı söylenebilir. Bu tür ihracat faaliyetlerine girilebilmesi için, gelişmekte olan ülkelerin finansal güç durumlarına uygun, kredilendirme ve devlet garantisi gibi konularda çeşitli mevzuatlar geliştirilmesi gerekmektedir. Dolayısı ile savunma sanayindeki gelişmelerin Ar-Ge ve teknoloji geliştirme haricinde diğer pazarlara açılım ve küresel bir tedarik ağı kurma odaklı da olabileceği düşünülmelidir. Tüm bu farklı türdeki gelişmelerin de gerekli mevzuat ve finansal açıdan planlanması gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkelere yapılacak ihracat faaliyetlerinin de çeşitli finansal krediler ve diğer hususlardan dolayı belirli bir maliyeti olacaktır. Bundan dolayı savunma sanayindeki Ar-Ge ve teknoloji geliştirme harici gelişmelerin de dolaylı da olsa harcamalara yol açabileceği düşünülebilir. Literatürün de ortaya koyduğu gibi savunma sanayindeki gelişmelerin ve bu gelişmeler için yapılan

¹⁸ Savunma Sanayi ve İmalatçılar Derneği Resmi İnternet Sayfası, “Savunma Sanayi İhracat Kanunu Çalışmaları”, <http://www.sasad.org.tr/uploaded/Savunma-Sanayii-Ihracat-Kanunu-Calismalari.pdf> (Erişim Tarihi: 14.09.2018), s. 3

harcamaların ülkelere ekonomik anlamda etkileri olacaktır. Bu etkilerden en önemli olabilecek biri de savunma harcamalarının cari açık ve ekonomik büyümeye olan etkileridir. Bu konuda iki temel görüş ortaya atılmış; ancak yapılan araştırmalar iki görüşün de geçerli olabileceği durumların varlığını ortaya koymuştur. Sonraki bölümde bu konudaki görüş ve çalışmalar incelenecektir.

3. Savunma Harcamalarının Cari Açık ve Ekonomik Büyümeye Etkileri

Ülkemizde savunma sanayinin kuruluş zamanlarında devletin kontrolü ve müdahalesi, sağlam bir temel atılması için devlet otoriteleri tarafından gerekli görülmekteydi. Benzer şekilde, ülkemizin kuruluş yıllarında diğer az gelişmiş veya gelişmekte olan devletlerde olduğu gibi stratejik sektörlerde yatırım yapılması ihtiyacı söz konusuydu ve mevcut sektör kurum ve kuruluşlarının bu yatırımları yapabilecek gücü bulunmamaktaydı. Bu sebeplerden dolayı devletin müdahalesini gerektiren en önemli sektörlerden biri de savunma sanayi olup devlet odaklı ve devlet yatırımlarına büyük ölçüde dayanan kurumlar savunma sanayimizin temelini oluşturmuştur. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, daha sonra özel kurum ve kuruluşların da savunma sanayimiz içerisinde yer alması için gerekli mevzuat düzenlemeleri yapılmıştır. Savunma sanayi odaklı veya diğer kamu iktisadi teşebbüslerine bakıldığında mevcut ekonomi kolunda lokomotif görevi görmek ve özel sektörün gelişimi için yol açmak başlıca amaçlar arasında yer almaktadır.

Devlet eliyle kurulan ve stratejik öneme sahip savunma sanayi gibi sektörlerde yer alan kamu iktisadi teşebbüsü veya devlet tabanlı diğer kurumların başarılı olması söz konusu olmazsa, ekonomik büyümeye katkıları olmayacağı gibi, yaptıkları harcamalarla ekonomik açıdan zarar edilmesine de sebep olmaları mümkün olabilir. Özellikle de savunma sanayinde gelişmiş ülkelerden alınan hammadde ve benzeri malzemelerin ödemelerinin yabancı para birimleri ile yapılıyor olması cari açık ve ihracat-ithalat dengesine olumsuz etki yapılmasına sebep olabilir. Bu tür durumların önüne geçilebilmesi için, mümkün olduğunca, devlet tabanlı savunma sanayi kuruluşlarında yönetim kriterlerinin tarafsız olmasına, savunma teknolojilerinde küresel anlamda hızlı

gelişmeler yaşanabileceği için değişikliklere çabuk uyum sağlanmasına, planlama ilkelerine bağlı kalınmasına dikkat edilmelidir.¹⁹ Ülkemizde savunma sanayi sadece devlet kurumlarının tekelinde olmayıp özel sektör kuruluşları da bu çok önemli alanda faaliyet göstermektedir. Bu kuruluşlar da çeşitli fonlar ve proje destekleriyle, yine devlet tarafından desteklenmekte ve savunma sanayinde ülkemizin daha ileriye gitmesi için çaba gösterilmektedir.

Savunma sanayi odaklı faaliyetlerin en belirgin özelliği, önemli düzeyde harcamalar ile sonuçlanmalarıdır, bundan dolayı savunma harcamalarının düzeyinin tespiti önem taşıyan bir husustur ve belirli kriterlere göre düzenlenmelidir. Savunma harcamalarının belirlenmesi için savunma ihtiyacının belirlenmesi gerekir, bunun için de ülkenin içinde bulunduğu risk seviyesinin belirlenmesi gerekmektedir.²⁰ Dolayısı ile adım adım izlenmesi gereken bir yol söz konusudur. Savunma ve güvenlik ihtiyacının tespiti için dış ve iç politika ile mevcut kaynakların ve teknolojik düzeyin getirdiği kısıtlamaların düşünülmesi gerekmektedir. Dış ve iç politika açısından bakıldığında ülkenin küresel anlamda erişmek istediği hedefler belirlenerek bu hedeflerin daha sonra içselleştirilmesi yapılır, savunma sanayindeki hedeflenen küresel konuma erişmek için nitelikli iş gücü istihdam hedefi belirlenmesi gibi. Sonrasında ise: yerli ve yabancı para cinsinden ekonomik kaynaklar; gerekli askerî silah, teçhizat, malzeme ve diğer sistemlerin temin edilebilmesi için zaman kısıtları; ayrıca ülkenin savunma sanayinin mevcut teknolojik düzeyinin de ihracat ve ithalat dengesinin savunma harcamalarından ne derece etkileneceği tespit edilmeye çalışılarak savunma harcamalarının düzeyi belirlenebilir.²¹ Bu çalışma, son yazılan husus üzerine değerlendirmeler esastır.

¹⁹ Resül Yazıcı, “Türkiye’deki KİT’lerin Özelleştirme Tecrübelerinden Varlık Fonu Kurulmasına Bakış”, *Journal of Strategic Research in Social Science*, 2017, Vol: 3 No:3, 89-100. s. 93.

²⁰ Maliye Bakanlığı Bütçe Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, *Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924-1993)*, Eylül, Ankara, 1993, s. 12.

²¹ Nurullah Altun, “Savunma Harcamaları Düzeyinin Belirlenmesi: Teorik Bir Tartışma”, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2017, Vol: 5 No: 2, 273-285. ss. 274-276.

Bu adımlar takip edildikten sonra ise Planlama-Programlama-Bütçeleme esaslı bir sistematik ile savunma odaklı strateji ve hedefler somut temin ve tahsis programlarına dönüştürülür; sonrasında ise bütçelenir.²²

Eğer doğru düzeyde tespit edilir ve doğru alanlara yönlendirilirse savunma sanayi için yapılan harcamaların, teknolojik gelişme ve Ar-Ge faaliyetleri için itici güç olduğu, bu durumda da diğer sanayi kollarına da etki edebilecek ve farklı ekonomik performans göstergelerine aynı anda pozitif etki yapabilecek bir faktör haline gelmesi gerçekleşebilir. Savunma sanayi tarafından alınan patentli buluşların pek çoğunun daha sonraları farklı sektör ve alanlarda kullanımları olabileceği ortaya çıkmış ve bu buluşların ülke ekonomisine önemli katkılarının olabileceği gözlenmiştir. Bazı açılardan bu görüşe karşı çıkanlar da bulunmaktadır, savunma harcamalarının toplumun eğitim ve sağlık gibi diğer önemli gereksinimlerine yapılabilecek harcamalar için fırsat maliyeti ortaya çıkarabileceği ve dolayısı ile genel anlamda gelişmeye olumsuz etki edebileceği de ortaya atılmıştır. Ancak savunma harcamalarının ekonomik açıdan kalkınmayı sağlayabileceğini ortaya koyan araştırmalar bulunmaktadır ve bu araştırmaların da örnek olarak gösterdikleri gelişmiş ülkelerden biri, Amerika Birleşik Devletleri'dir.²³

Savunma sanayi için yapılan harcamaların ekonomiye olan etkilerine odaklanıldığında iki farklı yaklaşım ve genel görüş türü öne çıkmaktadır; bu görüşler kısaca arz ve talep bakış açısı ile görüşler olarak adlandırılmaktadır. Savunma harcamalarının pek çok ülke için en önemli ve devlet bütçesinden en çok paya sahip olabilecek bir harcama türü olduğu genel olarak gözlenmektedir.²⁴ Eğitim ve sağlık harcamalarına kıyasla, savunma harcamalarının daha fazla pay alması da yukarıda belirtilen görüşlerden birinin dikkat çektiği başlıca hususlardan biri durumundadır. Savunma harcamalarının ekonomik büyüme

²² Kenan Bulutoğlu, *Kamu Ekonomisine Giriş*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 73

²³ Özgür Uysal ve Recep Kök, a.g.y., s. 20.

²⁴ Peter Saunders, "Recent Trends in the Size and Growth of Government in OECD Countries", *Social Policy Research Centre*, UNSW, 1992, ss. 17-33.

üzerindeki etkilerine arz odaklı bakış açısı ile yaklaşıldığında ise, savunma harcamalarının yaratacağı talebin, arzı artırması ve yatırımları çoğaltması mümkün olduğu için ekonomik büyüme için pozitif bir etkisinin olabileceği görüşü ortaya çıkar; bu görüşe aynı zamanda Askerî Keynesçi yaklaşım da denmektedir. Diğer yandan savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini talep odaklı olarak ele alan Neo-Klasik Teorik yaklaşımda ise savunma harcamalarının yol açtığı maliyet, devlet bütçesinden eğitim, sağlık ve diğer sanayi kolları için ayrılabilir payı azaltmakta ve devlet kaynaklarının direkt olarak beşeri unsurlar için ayrılmasına ket vurmaktadır. Bu bakış açısına göre savunma harcamalarının, özellikle ithalat odaklı olanların diğer sanayi kollarına yatırımları kısıtlaması ülkenin ihracat-ithalat dengesini ithalat yönünde bozucu etki yaratmakta ve dolayısı ile ekonomik büyümeye zarar verebilmektedir.²⁵

Savunma harcamaları için talep odaklı yaklaşıma bakıldığında, gelişmekte olan ülkelerde, savunma teknolojilerinin düzeyinin gelişmiş ülkeler seviyesinde olmamasının olumsuz etkileri bulunmaktadır. Savunma faaliyetinin caydırıcılığının veya savaş zamanı koruma etkisinin olabilmesi için orduya gereken silah, sistem ve teçhizatın diğer ülkelerle aynı düzeyde olması gerektiğinden dolayı savunma sanayileri ithal girdiler ile üretim yapabilmekte ve bu durumda cari işlemlerin dengesi olumsuz yönde bozulabilmektedir. Bir ülkenin makro-ekonomik anlamda en önemli performans kriterlerinden olan cari işlemler sadece ekonomik büyümeye değil, diğer pek çok kalkınma odaklı faaliyete de direkt olarak etki etmektedir.²⁶

Savunma harcamalarının cari açık üzerindeki etkileri iki açıdan gerçekleştirilebilir, bunlardan birincisi savunma harcamalarının devlet bütçesinde baskı yaratması ve borçlanma etkisine yol açma durumudur. Bir diğeri ise savunma harcamalarının ithalat odaklı olması durumunda

²⁵ Filiz Giray, "Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme", Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2004, Vol: 5 No: 1, 181-199. ss. 189-190.

²⁶ Seyfettin Erdoğan ve Hilal Bozkurt, "Türkiye'de Cari Açığın Belirleyicileri: MGARCH Modelleri ile Bir İnceleme", *Maliye Finans Yazıları*, 2009, Vol: 23, 135-172, s. 137.

finansman anlamında ülke dışı kaynaklara da başvurma gereksiniminin ortaya çıkabilecek olmasıdır.²⁷ Ülkemiz de gelişmekte olan bir ülke olduğu için savunma harcamalarının cari açığa etkisi odaklı araştırmalar önem taşımaktadır. 1979-2000 yılları arası döneme bakıldığında zaman kısa vadede cari açık ve askerî ihtiyaçlar için yapılan ithalat arasında olumlu ilişki gözlemlenirken, savunma harcamaları ve cari açık arasında uzun dönemde olumsuz bir bağlantı ortaya konmuştur.²⁸ 1986-2016 arası döneme baktığımızda ise savunma harcamalarının cari açık üzerindeki etkisi hem kısa, hem de uzun dönemde olumsuz olarak ortaya çıkmıştır.²⁹ İki zaman dilimi arasında ülkemizde olan değişimlere bakıldığında ise ülkemiz için savunma sanayini dışa bağımlılıktan kurtarma ve teknoloji odaklı gelişmeler sağlama politikasının özellikle ikinci zaman diliminde önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir. Dolayısı ile savunma sanayinin teknoloji odaklı gelişimi için yatırımlar yapılmaya devam edilmesi ve devlet teşviklerinin artırılmasının ekonomiye ve ülkemizin makro-ekonomik anlamda performansına çok olumlu etkileri bulunmaktadır. Savunma sanayinin gelişiminin cari açık ve genel anlamda ekonomik gelişmeye olan pozitif etkisi dâhilinde, bir sonraki bölümde sektör raporlarına dayanarak savunma sanayinin gelişimi, yurt dışı satış gelirlerinin artırılması ve ayrıca ihracat-ithalat dengesinin olumlu yönde nasıl geliştirilebileceğine dair önerilere yer verilecektir.

4. Savunma Sanayinin Ekonomik Gelişimi ve Yurt Dışı Satış Gelirleri ile İhracat-İthalat Dengesi Üzerindeki Etkileri

Ülkemizin son 10-15 yıl içerisindeki savunma sanayi yatırımları ve Ar-Ge faaliyetlerine önem verme politikası sayesinde 2015 yılı itibarıyla ulusal savunma sanayimiz ordumuzun personel, altyapı ve

²⁷ Erdal Karagöl, "Defence expenditures and external debt in Turkey", *Defence and Peace Economics*, 2005, Vol: 16, 117-125, s. 117.

²⁸ Selami Sezgin, "An empirical note on external debt and defence expenditures in Turkey." *Defence and Peace Economics*, 2004, Vol: 15 No: 2, ss. 199-203.

²⁹ Şerif Canbay ve Derya Mercan, "Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesine Etkisi: Türkiye Örneği", *Journal of Emerging Economies and Policy*, 2017, Vol: 2 No: 2, 86-104, s. 99.

Savunma Sanayinin Gelişiminin
İhracat-İthalat Dengesi Üzerindeki Etkileri

lojistik harcamaları dışındaki ihtiyaçlarının, parasal göstergelerle %55'ini sağlayabilecek hale gelmiştir. Bu, önemli bir başarı arz etmektedir. Bu başarının bir ürünü olarak da ülkemizin savunma sanayi odaklı ürünlerinde ihracat potansiyeli oldukça artmıştır. 2015 yılı rakamlarına göre 1.65 milyar dolar ihracat potansiyeli ortaya çıkmıştır.³⁰ Tablo 1'e bakıldığında, kat edilen yolun oldukça olumlu sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Ürün geliştirme ve teknoloji yatırımları, istihdam ile beraber artış gösterdiği zaman savunma sanayinde yerleşme görülmekte, bu da dışa bağımlılığı azaltarak ithalat rakamlarında düşüş sağlamaktadır. Buna paralel olarak, ihracat rakamlarında artış gözlenmiştir. Dolayısıyla savunma sanayindeki yerleşme ithalat-ihracat dengesinde ihracat yönünde olumlu gelişmeye sebep olmaktadır. Sektör geneline bakıldığında bu olumlu ivmenin devam ettirilmesi için mevcut altyapının geliştirilmeye devam edilmesi ve ayrıca ülkemizin dünyanın farklı coğrafyalarında yer alan pazarlarda konumlandırılmasının yapılabilmesi için rekabet stratejilerinin geliştirilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır.

181
Güvenlik
Stratejileri
Cilt: 16
Sayı: 33

**Tablo 1. Savunma Sanayinde Yerleşme
ve İhracat-İthalat Rakamları**

Yıl	İthalat (Milyon \$)	Ürün/Teknoloji Geliştirme (Milyon \$)	Yurt Dışı Satış Gelirleri/İhracat (Milyon \$)	İstihdam (Kişi)
2010	-	-	853	-
2011	-	672	1100	-
2012	1409	772	1626	-
2013	1327	927	1570	-
2014	1351	887	1855	-
2015	1067	904	1929	31375
2016	1289	1254	1953	35502
2017	1544	1237	1824	44740

³⁰ Savunma Sanayi ve İmalatçılar Derneği Resmi İnternet Sayfası, “Sektörün Sürdürülebilirliği ve Rekabetçiliğin Geliştirilmesi”, <http://www.sasad.org.tr/uploaded/Sektorun-Surdurulebilirligi-ve-Rekabetciliginin-Gelistirilmesi.pdf> (Erişim Tarihi: 14.09.2018).

Savunma sanayimizin daha da gelişebilmesi için, sektör tabanlı altyapı geliştirme önerilerinde, ihraç edilebilecek ürünler ortaya koyma hedefi ön planda yer almaktadır. Bunun için devlet temsilcileri, özel sektör ve tüm paydaşların bir araya gelerek öncelikli ürünler, teknoloji ve sistemlerin tespit edilmesi gerekmektedir. Gelişmeye açık alanlar olarak alt-sistem tasarımı açısından savunma sanayimizin bağlı olduğu küresel tedarik ağlarında henüz tam gelişme sağlayamadığı belirtilmiş ve mevcut kapasitenin kullanımda kalması için de iç pazardaki talebin, silahlı kuvvetler için envanter yenileme projeleri ile hem sanayimiz, hem de ordu için faydalı olacak şekilde canlı tutulması gerekliliği ortaya koyulmuştur. Dünya savunma sanayi ürünleri pazarlarında rekabetçi bir politika izleyebilmemiz içinse, özellikle gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerin savunma sanayimizin ürünleri için satın alma yapabilecekleri düşünüldüğünde, devlet tarafından sağlanan satış garantisi, devlet tarafından sağlanan krediler ve diğer satış kolaylıkları, ihracat için ek teşvikler getirilmesi gibi öneriler sunulmaktadır.³¹

Savunma sanayimizin mevcut ürün gamına baktığımızda ise en yüksek cironun kara ve askerî havacılık ürünleri üzerinden gerçekleştiği görülmektedir. Özellikle ordumuzun, ülkemizin içinde bulunduğu ortamda sıcak çatışma içinde bulunması ve savunma sanayimizin ürünlerinin de bizzat kullanımda olması sebebiyle kara ve askerî havacılık ürünlerimizin dünya pazarlarında kabul görüyor olması beklenen bir durumdur. Dünya pazarında en büyük satış oranlarını getiren C5ISR (*Command, Control, Communications, Computers, Combat Systems, Surveillance, and Reconnaissance*) bilgisayar teknolojileri odaklı ve elektronik sistemler açısından ülkemiz henüz makro-ekonomik anlamda rekabet avantajı yakalayamamıştır. Yurt dışı satış gelirlerimizin büyük bir yüzdesi Avrupa ve Orta Doğu, Asya, Afrika ve Güney Amerika coğrafyaları odaklı olup daha çok gelişmekte

³¹ Savunma Sanayi ve İmalatçılar Derneği Resmi İnternet Sayfası, a.g.y., (Erişim Tarihi: 14.09.2018)

olan ve az gelişmiş ülkelere ihracat yapma potansiyeli söz konusudur.³²

Savunma sanayi ile ilgili Ar-Ge ve teknolojik gelişme trendi 2015 sonrası raporlarda da görülmekte olup bu noktada ülkemizin ihracat ve yurt dışı satış gelirlerinin artırılması ile ilgili politikalar geliştirilmelidir. Dünyadaki, savunma sanayilerinin küreselleşmesi ve ülkeler arası bir tedarik ağı kurulması trendi gereği ülkemizin hak ettiği yere gelebilmesi için bu faaliyetler büyük önem taşımaktadır. İhracat odaklı tanıtım faaliyetleri olarak ülkemizin devlet ve özel sektör temsilcilerinin diğer ülke temsilcileri ile ziyaretler gerçekleştirilmesi ve ayrıca uluslararası fuarlara katılım için, gerektiğinde, devletin destek sağlaması da önerilmektedir. Finansman açısından, yine, kredilendirme, teşvik ve barter türü uygulamaların gerçekleştirilmesi için gerekli mevzuat ve onayların sağlanmasının ihracat-ithalat dengesinin ihracat yönünde ilerlemesi ve yurt dışı satış gelirlerinin artışına büyük katkı sağlayacağı belirtilmektedir.³³ Tüm bu yapılabilecekler arasında en önemli yer tutan husus ise, ülkemizin, savunma sanayinde Ar-Ge ve teknoloji odaklı çalışmalarını arttırarak bu alanda ilerleme kaydetmeye önem vermeye devam etmesidir.

Sonuç

Bu çalışmada savunma sanayi kavramı irdelenmiş, sonrasında ise savunma sanayindeki ekonomik gelişme kavramı tanımlanmıştır. Savunma sanayi bir ülkenin ve devletinin halkına sağlaması gereken en önemli ve hayati hizmetlerden olan savunma hizmetine cevap verecek ürün, teçhizat ve sistemleri oluşturmakla görevlidir. Ancak savunma hizmeti savunma ihtiyacına cevap vermek için gerçekleştirilmekte olup barış zamanı caydırıcı olmak, savaş zamanı da koruyucu olmak

³² Savunma Sanayi ve İmalatçılar Derneği Resmi İnternet Sayfası, a.g.y., (Erişim Tarihi: 14.09.2018).

³³ Savunma Sanayi ve İmalatçılar Derneği Resmi İnternet Sayfası, “Savunma ve Havacılık Sanayi Performans Raporu 2016 & 2017”, <http://www.sasad.org.tr/uploaded/Sasad-Performans-Raporu-2016.pdf>, <http://www.sasad.org.tr/uploaded/Sasad-Performans-Raporu-2017.pdf> (Erişim Tarihi: 14.09.2018).

durumundadır. Dolayısı ile diğer ülkelerin savunma güçlerinin de bir ülkenin savunma ihtiyacı ve bunun için gerekli hizmetin verilmesinde önemli rol oynaması söz konusudur.

Savunma sanayindeki gelişmelerin tanımı açısından literatürde farklı göstergeler ortaya atılmakla beraber, savunma harcamalarının, sıklıkla başvurulan, savunma sanayindeki gelişimi belirleyici bir etken olduğu söylenebilir. Savunma harcamalarının, ekonomik açıdan çok önemli olan bir başka gösterge olan cari açık üzerindeki etkilerine bakıldığında ise, savunma sanayindeki gelişimi ortaya koyan savunma harcamalarının hangi ürün ve kalemler için yapıldığına göz atmak gerekmektedir. Bundan kastedilen, savunma harcamalarının ülkenin savunma sanayisinin dışa bağımlılığını azaltmak ve kendi teknolojilerini üretmek için gerekli yatırımlar amaçlı yapılan harcamalar mı yoksa ithal ürünler ile savunma ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan harcamalardan mı oluştuğunu değerlendirmektir. Bu alanda iki farklı ana görüş ortaya atılmakta olup, arz bakış açısı odaklı görüş savunma harcamalarının yarattığı yatırımların diğer sektörler üzerinde de olumlu etki yaptığını ortaya atar. Talep odaklı görüş ise savunma harcamalarının, devlet bütçesinin daha büyük bir kısmının eğitim ve sağlık gibi beşeri unsurlara aktarılmasını engellediği için ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini savunmaktadır.

Savunma harcamalarının niteliğinin ve amaçlarının ekonomik büyüme ve ayrıca bir ülkenin makroekonomik konumunu belirleyen göstergelerden olan cari açık açısından etkilerini değerlendirmek üzere yapılan araştırmalarda savunma sanayindeki teknolojik düzey arttıkça savunma harcamalarının cari açık üzerinde hem kısa, hem de uzun vadede olumsuz etkilerinin olduğu ortaya koyulmuştur. Dolayısı ile savunma sanayine yatırım yapıldıkça cari açığın azalması ve ihracat-ithalat dengesinin ihracat yönünde ilerlemesi mümkün olacaktır. Bir ülke için savunma sanayine yapılan yatırımlar, sadece savunma hizmetinin karşılanması için değil, aynı zamanda o ülkenin savunma sanayisinin bu alandaki küresel tedarik zincirlerinde üstün bir konumlandırma yapabilmesi için ortaya koyulmalı ve ayrıca rekabetçi pazarlama ve konumlandırma stratejileri ile desteklenmelidir.

Summary

Turkey has been at the centre of war zones on most of its borders, and therefore needs to constantly give emphasis and importance to the development of its defence industry. Another reason for this requirement is the continuous push on the countries to improve their defence industries due to the continuous trend of wars, which started with World War II, and then continued with the Cold War, 9/11, Afghanistan, and Iraq operations.

Turkey has given great emphasis on the development of its defence industry in its founding years, but demonstrated mixed approaches on whether to supply the defence needs from internal or external resources. Until the Cold War era, the country supplied its army's needs from internal defence industry resources; but during the Cold War era, due to the political standing on the side of United States, the country had agreements on defence supplies and satisfied the needs externally. However, time presented this approach to be unfruitful and the country went back to supporting the national defence industry until today.

In the Cold War period, external dependency was experienced, and in the later decades the internal resources-oriented defence industry development process was continued. However, defence technologies in the world are constantly evolving and it is not possible for a country to dominate all technological needs on its own. In this case, some of the defence needs should be met from national defence industry and some from external sources. The effects of these two approaches on economic growth and the current macro-economic indicators such as current account deficit will be different. The most important factor affecting these spending trends is the developments in the defence industry. As the technological level in the defence industry progresses, it is up to the country's own preference that the expenditures be external or internal. This is expected to have a positive impact on the economy. In this study, the effects of advances in defence industry on the export-import balance were examined and a synthesis was obtained by collecting the studies done at different times in the literature.

There are different concepts in the literature for the definition of economic development in the defence industry; the most common of these are the patents expressing the technological progress and the defence expenditures that provide them. There is considerable research looking at the impact of defence spending on economic growth and other economic indicators. These studies were conducted based on data covering different time periods and presented different results. Recent research has shown that defence expenditures have a positive effect on exports and imports in both short and long term. However, in the previous academic studies, this positive result is not fully realized. When this observation is imposed on the industry reports, it has been revealed that our country has given importance to the development of the defence industry in the recent past and thus the technological level of our defence industry has increased.

According to the results of these findings, investments for the technology-oriented development of the defence industry and the increase of government incentives have very positive effects on the economy and the macro-economic performance of our country. Therefore, it will be possible to decrease the current account deficit and to move forward the export-import balance in the direction of export. Investments in the defence industry for a country should be put in place not only to meet defence services, but also to ensure that the defence industry of that country has a superior position in the global supply chains in this area and should also be supported by competitive marketing and positioning strategies.

Kaynakça

Kitaplar

- ASLAN, M. Hanifi, *Hizmet Ekonomisi*, Alfa Yayınevi, İstanbul, 1998.
- BITZINGER, Richard A., "Chapter 3: Towards a Brave New Arms Industry?", *The Adelphi Papers*, 2003, 43:356, 63-79.
- BULUTOĞLU, Kenan, *Kamu Ekonomisine Giriş*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1988.
- BULUTOĞLU, Kenan, *Kamu Ekonomisine Giriş, Demokraside Devletin Ekonomik Kuramı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Maliye Bakanlığı Bütçe Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, *Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924-1993)*, Eylül, Ankara, 1993.
- SAUNDERS, Peter, "Recent Trends in the Size and Growth of Government in OECD Countries", *Social Policy Research Centre*, UNSW, 1992.
- TROTT, Paul, *Innovation Management and New Product Development*, 3. Baskı, Prentice Hall, New York, 2012.

Makaleler

- AIZENMAN, Joshua ve Reuven GLICK, "Military Expenditure, Threats, and Growth", *Journal of International Trade & Economic Development*, 2006, Vol: 15 No:2, 129-155.
- ALTUN, Nurullah, "Savunma Harcamaları Düzeyinin Belirlenmesi: Teorik Bir Tartışma", *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2017, Vol: 5 No:2, 273-285.
- CANBAY, Şerif ve Derya MERCAN, "Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesine Etkisi: Türkiye Örneği", *Journal of Emerging Economies and Policy*, 2017, Vol: 2 No:2, 86-104.
- ERDOĞAN, Seyfettin ve Hilal BOZKURT, "Türkiye'de Cari Açığın Belirleyicileri: MGARCH Modelleri ile Bir İnceleme", *Maliye Finans Yazıları*, 2009, Vol: 23, 135-172.
- GİRAY, Filiz, "Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2004, Vol: 5 No: 1, 181-199.
- HAYWARD, Keith, "The Globalisation of Defence Industries", *Survival*, 2001, Vol.43 No:2, 115-132.
- KARAGÖL, Erdal, "Defence expenditures and external debt in Turkey", *Defence and Peace Economics*, 2005, Vol: 16, 117-125.
- KURÇ, Çağlar and Stephanie G. Neuman, "Defence industries in the 21st century: a comparative analysis", *Defence Studies*, 2017, Vol: 17 No:3, 219-227.
- SEZGİN, Selami, "An empirical note on external debt and defence expenditures in Turkey." *Defence and Peace Economics*, 2004, Vol: 15 No: 2, 199-203.
- ŞİŞMAN, Deniz, "Küreselleşme, Kriz ve Savunma Sanayi", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2017, Vol: 39 No:1, 223-237.
- THOMPSON, Earl A., "Taxation and National Defense", *The Journal of Political Economy*, 1974, Vol: 82 No:4, 755-782.

UYSAL, Özgür ve Recep KÖK, “Ordu Ar-Ge Harcamalarının Ordunun Milli Gelirden Aldığı Paya Oranının Savunma Sanayi Patentlerine Etkileri”, *Sanayii Şurası*, 2013, Vol: 3, 20-33. <http://www.sanayisurasi.gov.tr/pdfs/ordu-ar-ge-harcamalarinin-ordunun-milli-gelirden-aldigi-paya-oraninin-savunma-sanayi-patentlerine-etkileri.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.09.2018)

YAZICI, Resül, “Türkiye’deki KİT’lerin Özelleştirme Tecrübelerinden Varlık Fonu Kurulmasına Bakış”, *Journal of Strategic Research in Social Science*, 2017, Vol: 3 No:3, 89-100.

İnternet Siteleri

Savunma Sanayi ve İmalatçılar Derneği Resmi İnternet Sayfası, “Savunma Sanayi İhracat Kanunu Çalışmaları”, <http://www.sasad.org.tr/uploaded/Savunma-Sanayii-Ihracat-Kanunu-Calismalari.pdf> (Erişim Tarihi: 14.09.2018)

Savunma Sanayi ve İmalatçılar Derneği Resmi İnternet Sayfası, “Savunma ve Havacılık Sanayi Performans Raporu 2016 & 2017”, <http://www.sasad.org.tr/uploaded/Sasad-Performans-Raporu-2016.pdf>, <http://www.sasad.org.tr/uploaded/Sasad-Performans-Raporu-2017.pdf> (Erişim Tarihi: 14.09.2018)

Savunma Sanayi ve İmalatçılar Derneği Resmi İnternet Sayfası, “Sektörün Sürdürülebilirliği ve Rekabetçiliğin Geliştirilmesi”, <http://www.sasad.org.tr/uploaded/Sektorun-Surdurulebilirliigi-ve-Rekabetciliginin-Gelistirilmesi.pdf> (Erişim Tarihi: 10.09.2018)

Düzeltilme Metni / Corrigendum to:

ÇELİK, Necmettin, “The Effects of Terrorist Attacks on Regional Economic Growth in Turkey”, *Journal of Security Strategies*, 2019, 15 (32): 605-630 (Published: 31 December 2019)

On page 624, in Table 3, *System GMM Panel Model Results* were incorrectly listed by one-step estimation but could have been two-step estimation¹. The revised table is as follows:

Table 3.
System GMM Panel Model Results (two-step)

26 Regions 2005-2014	Dependent Variable: $y_{i,t}/y_{i,t-1}$
$y_{i,t-1}$	-0.1***
<i>POP</i>	0.1
<i>PCI</i> _{HUMAN}	0.06***
<i>EDUCATION</i> _{HIGHER}	-0.04
<i>TERROR</i> _{ATTACKS}	-0.03***
Constant	0.11***
AR (1) stat.	-3.52 [0.000]
AR (2) stat.	-0.25 [0.799]
Sargan Test stat.	14.22 [0.287]
Hansen Test stat.	15.30 [0.226]
Number of Instruments	18
Number of Groups	26
Number of Obs.	234

Note: *, **, *** symbols stand for a 10%, 5%, and 1% level of significance, respectively. Statistics in parentheses () stand for robust standard errors, statistics in brackets [] stand for *p*-values.

¹ Thanks to Assoc. Prof. Abdurrahman KORKMAZ for attention.

YAYIN İLKELERİ

GSD'ye gönderilen makalelerin daha önce yayımlanmamış ve ilgili alan literatürüne katkı sağlayacak derecede özgün olması gereklidir. Bilimsel toplantılarda sunulmuş bir bildiriye dayanan aday makale, ilgili bildiri kitapçığında yayımlanmamış olması ve bu durumun belirtilmesi koşuluyla kabul edilebilir.

Yayımlanmak üzere GSD editörlüğü eposta hesabına iletilen makale metinleri, aşağıda belirtilen şekil şartlarını taşımaları ve konu/ alan açısından uygun bulunmaları halinde alan uzmanı (en az) iki hakeme gönderilir. Hakem değerlendirmelerinin tamamı sunulan çalışmanın değişiklik yapılmaksızın yayımlanması yönünde ise aday makale yayım sırasına alınır.

Dergi editörlerinin ve hakemlerin aday makale metninde biçim, yöntem ya da içerik açılarından değişiklik/ düzeltme talep etmeleri halinde, yazar durumdan haberdar edilir ve en geç 20 gün içinde metni yeniden düzenleyerek iletmesi istenir. Katılmadığı hususlar olması durumunda, yazar bunları gerekçeleri ile cevabi bir yazıyla bildirme hakkına sahiptir. Yazar tarafından hakem raporlarına verilen cevap ve/veya hakem görüşleri doğrultusunda yeniden düzenlenmiş makale metni editörlük ve gerekiyorsa hakemlerce tekrar incelenir. Aday makale, alan uzmanı en az iki hakemin "yayımlanabilir" onayı vermesinden sonra, ilk Yayın Kurulu toplantısına gündemine alınır ve burada alınacak nihai karar sonrası yayımlanır.

Güvenlik Stratejileri Dergisi'nde yayımlanan makale ve kitap incelemelerinde ifade edilen görüşler yazarlarının şahsi bilimsel değerlendirmeleri olup, mensup oldukları kurum ve kuruluşlar ile derginin yayımcısı olan Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü ve Millî Savunma Üniversitesi'nin kurumsal görüşü niteliğini taşımaz.

Makale ve Kitap İncelemesi Metin Şekil Esasları

1. GSD'nin yayın dili Türkçe'dir. Ancak İngilizce, Fransızca ve Almanca makale ve değerlendirme yazıları da yayımlanabilir. Türkçe makalelerin imla ve noktalamasında Türk Dil Kurumu kurumsal web sayfasında erişilebilen güncel sözlük ve yazım kuralları esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.
2. Gönderilen makale metninin azami hacmi 12.500 kelime (öz, *abstract*, kaynakça, özet ve dipnotlar dâhil) olmalıdır.
3. Kitap incelemelerinin azami hacmi 4000 kelime olmalıdır. Başlık bilgilerinde tanıtım veya inceleme yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı ve ISBN numarası yazılmalıdır. Çalışmanın sonuna incelemeyi veya tanıtımı yapan yazarın unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi yazılmalıdır. İnceleme, kitapta ortaya konulan en önemli noktaları öne çıkararak, çalışmanın dil, üslup, yöntem, teorik yaklaşım ve kavramsallaştırma, bulguları destekleyen kanıtlar ve ulaşılan sonuçların ilgili alana katkısı açılarından eleştirel olarak tartışılması şeklinde kaleme alınmış olmalıdır.

4. Türkçe makalelerin başlık ve metinleri arasında, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış azami 150 kelimelik öz ile beş anahtar kelime yer almalıdır. Öz, makalenin kaleme alınma amacını, yöntemini, hipotezini/araştırma sorusu, bulguları ve sonucunu kısaca belirtmelidir. Ayrıca makalenin sonunda 750 kelimeyi geçmeyecek şekilde Türkçe ve İngilizce geniş özet yer verilmelidir. Geniş özet, özde yer verilen hususlara ilâve olarak vurgulanması gerekli görülen noktaları, tartışmaları ve makalenin genel akışını içermelidir.

5. Yazar adı, makale başlığının altına yazılmalı; yazarın unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde ve sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.

6. Metinler Times New Roman karakteri kullanılarak, 11 puntoda ve 1,5 satır aralığına sahip olacak şekilde yazılmalıdır. Dipnotlar ise 9 punto ve 1 aralıklı yazılmalıdır.

7. Paragraf özellikleri hizalama iki yana ve satır aralığı 1,5 şeklinde olmalıdır. Sayfa numaraları ise altta verilmelidir.

8. Makalelerde kullanılacak altbaşlıklar koyu yazılmalı ve rakam ile numaralandırılmalıdır.

9. Dipnotlarda atıflar aşağıdaki şekillerde verilmelidir.

9.1. Kitaplar: Kitaplara yapılan atıflarda yazar adı ve soyadı, *eser adı*, (varsa cilt numarası), (varsa çeviren), yayınevi, yayımlandığı yer, yayımlandığı tarih ve sayfa numarası aşağıdaki örneklerle uygun olarak sırayla verilecektir.

Tek yazarlı kitap: Henry Kissinger, *Dünya Düzeni*, (çev. Sinem Sultan Gül), Boyner Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 14-16.

İki yazarlı kitap: George Friedman ve Meredith Friedman, *Savaşın Geleceği-21. Yüzyılda Güç, Teknoloji ve Amerikan Dünya Egemenliği*, (çev. Enver Günsel), Pegasus Yayınları, İstanbul, 2015, s. 114.

Çok yazarlı kitap: Pınar Bilgin vd., *Türkiye Dünyanın Neresinde?-Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anılar*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 19.

Çeviri: Walter Isaacson, *Steve Jobs*, çev. Dost Körpe, Domingo Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 540.

Yazar bilgisi verilmemiş kitap: “Türkiye ve Dünyada Yükseköğretim”, *Bilim ve Teknoloji*, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 1994, s. 81.

Çok ciltli kitap: Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (çev. Halil Berktaş), Cilt: 1, Eren Yayınları, İstanbul 2000, s. 100.

9.2. Makaleler: Makalelere yapılan atıflarda yazar adı ve soyadı, “makale adı” (varsa çeviren), *yayımlandığı süreli yayının adı*, yayımlandığı yıl, cilt no (Romen)/sayı, dergide yer aldığı sayfa aralığı, alıntının yapıldığı sayfa numarası aşağıdaki örneklerle uygun olarak sırayla verilecektir. Ansiklopedi maddelerine yapılan atıflarda da makalelere atıf şekli kullanılacaktır.

Tek yazarlı makale: R. Kutay Karaca, “Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu”, *Gazi Akademik Bakış*, 2008, Cilt: 1, 219-245, s. 220.

Derleme kitaplar ve bildiri kitaplarında bölüm/makale: Engin Avcı, “Türkiye’de Terörizm ve Terörizmle Mücadele”, Gökhan Sarı ve Cenker Korhan Demir, (ed.), *Güvenlik Bilimlerine Giriş*, Jandarma Basımevi, Ankara, 2015, 281-310, s. 305.

9.3. Konferanslarda Sunulan Tebliğler: Dritan Egro, “Arnavutluk’ta Osmanlı Çalışmaları”, *XIII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler, 4-8 Ekim 1999*, Cilt: I, TTK Yayını, Ankara, 2002, s. 14.

9.4. İnternet Dergisinde Makale: Hasan Kopkallı, “Does frequency of online support use have an effect on overall grades?”, *The Turkish Online Journal of Distance Education*, <http://tojde.anadolu.edu.tr/> (Erişim Tarihi: 18.11.2009).

9.5. Tezlere yapılan atıflarda yayımlanmamış tezlerin başlıkları için italik kullanılmayacaktır. Yazar adı ve soyadı, tezin adı, tezin derecesi, tezin yapıldığı kurum ve enstitü, yapıldığı yer ve tarih, sayfa numarası aşağıdaki şekilde verilecektir.

Atasay Özdemir, Uluslararası Sistemdeki Etkin Aktörlerin İran’ın Nükleer Programına Yaklaşımları, Doktora Tezi, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul, 2013, s. 53.

9.6. İnternet üzerinden erişilebilen açık kaynaklara yapılan atıflar, aşağıdaki örneğe göre yapılacaktır.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmî İnternet Sayfası, “Türkiye Ukrayna Anlaşması”, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grouph/ikili/11.htm> (Erişim Tarihi: 14.07.2010).

10. Aynı kaynağa yapılan atıflarda yazar adı ve soyadı, age (adı geçen eser), agm (adı geçen makale) ve agy (adı geçen yayın) ifadesi ve sayfa numarası kullanılmalıdır. Aynı yazarın birden fazla eseri kullanılıyorsa yapılan atıflarda yazar adı ve soyadı, eserin yayım tarihi, age ifadesi ve sayfa numarası yazılmalı; yazarın aynı tarihli birden fazla eseri kullanılıyorsa, eser tarihinin yayına a, b, c harfleri konularak atıf yapılmalı ve bu durum kaynakçada da belirtilmelidir.

11. Ekler yazının sonunda verilecek ve altında belgenin içeriği ve kaynağına dair kısa bilgi yer alacaktır. Tablo ve şekiller (grafik dâhil), Ekler kısmında verilebileceği gibi metin içerisine de yerleştirilebilir. Metin içerisinde verilmeleri durumunda tablo ve şekiller kendi içinde sıralanarak numaralandırılmalı (Tablo: 1, Şekil: 2 gibi) ve gerek bu numara gerekse tablonun/ şeklinin içeriğine dair tanıtıcı başlık tablonun/ şeklinin üst orta kısmında verilmelidir. Tablo, şekil, grafik ve resim için alıntı yapılmışsa, mutlaka kaynak belirtilmelidir.

12. Aday makale metinlerinin sonlarında, alfabetik sıra ve alıntı türüne (kitaplar, makaleler, internet kaynakları vs.) göre tasniflenmiş kaynakça verilmesi gerekmektedir. Bu kaynakça makalenin yayımlanması durumunda metinde yer almayabilir, makale değerlendirme sürecinin hızla yürütülebilmesi için kullanılır.

SUBMISSION GUIDELINES

Articles submitted to the Journal of Security Strategies (JSS) shall not be previously published and shall be authentic in a way that it will contribute to literature of the relevant field. Articles based on presentations submitted in scientific meetings may be accepted for evaluation, provided that they have not been published in the proceedings of the meetings and that the authors indicate it so.

If the article submitted to the e-mail address of the editorial board comply with the formatting principles presented below and is found to eligible in terms of subject/field, it is sent to (at least two) referees who are experts in the field. If all the referee reviews approve the article to be published without any change, the candidate article in question is taken to the list of articles to be published.

If the editors or the referees request changes/corrections in the article in terms of format, method or content, the author is notified of these requests and is asked to edit the article within 20 days at the latest. In the event that he/she does not agree with these requests or some parts of them, the author has the right to report them by presenting his/her reasons in a written reply to the editorial board. The author's response to the requests of changes/corrections and/or the article which has been edited by the author in accordance with the requests of changes/corrections are revised by the editors and, if necessary, by the referees again. After the article gets "publishable" approval from at least two referees who are experts in their fields, it is taken to the agenda of the next meeting of the Editorial Board and gets published after the final decision to be taken in this meeting.

Opinions expressed in the articles and book reviews published in the JSS are the personal scientific evaluations of the authors and are not, in any way, the institutional views or opinions of their own organizations/institutes or of the Atatürk Institute of Strategic Studies or Turkish National Defence University.

Formatting Principles for Articles and Book Reviews

1. The publication language of JSS is Turkish. However, articles written in English, German, and French may also be published. The texts submitted shall be clear and understandable, and be in line with scientific criteria in terms of language and expression.
2. The article submitted shall have maximum of 12,500 words including abstract, summary, bibliography, and footnotes.
3. The book reviews shall have maximum of 4000 words. Title information of the book reviews shall include the name of the book reviewed, the author, the city of publication, the publication house, the publication year and the ISBN number. Name of the reviewer, his/her title, institution, and e-mail address shall be written at the end of the review.

The reviews shall be written by pointing out the most important points outlined in the book and also in the form of critical discussion on the book's language, style,

methodology, theoretical approach and conceptualization, evidences supporting the findings and results obtained.

4. The articles shall be submitted with the abstract no longer than 150 words and five keywords. The abstract shall include purpose, method, hypothesis/question and findings of the article and present the conclusion reached in the article shortly. The article shall also have a summary no longer than 750 words at the end of the text. The summary shall include the points and arguments which are considered to emphasize and the general outline of the article, in addition to the points pointed out in the abstract.

5. Name of the author shall be placed under the title of the article; his/her title, place of duty and e-mail address shall be indicated in the footnote with (*) in 9 type size. Footnotes for other explanations shall be provided both in the text and at the bottom of the page in numbers.

6. The type character shall be Times New Roman, 11 type size, line spacing 1,5, footnotes in 9 type size and with single line spacing.

7. Paragraphs shall be justified and line spacing shall be 1.5. Page numbers shall be placed at the bottom of the page.

8. Subheadings shall be written in bold and given numbers.

9. References in the footnotes shall be given as specified below.

9.1. Books: For references to the books, name and surname of the author, *name of the book*, (volume number, if available), (translator, if any), publisher, place of publication, date of publication, and page number shall be given in accordance with the following examples.

Books with single author: Henry Kissinger, *World Order*, Penguin Press, New York, 2014, pp. 23-30.

Books with two authors: George Friedman and Meredith Friedman, *The Future of War-Power, Technology and American World Dominance in Twenty-First Century*, St. Martin's Pres, New York, 1996, p. 113.

Books with more than two authors: Pınar Bilgin et al, *Türkiye Dünyanın Neresinde?-Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anılar*, Koç University Press, İstanbul, 2015, p. 19.

Translated books: Walter Isaacson, *Steve Jobs*, trans. Dost Körpe, Domingo Publication, İstanbul, 2011, p. 540.

Books with name or editor non-specified: "Türkiye ve Dünyada Yükseköğretim", *Bilim ve Teknoloji*, TÜSİAD Publication, İstanbul, 1994, p. 81.

Publication with more than one volume: Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (trans. Halil Berktaş), Vol: 1, Eren Publication, İstanbul 2000, s. 100.

9.2. For references to the articles, name and surname of the author, "name of the article" (translator, if any), *name of the periodical in which it is published*, year of publication, volume no./issue no., page range in the periodical, and page number of the reference given shall be given in accordance with the following examples. Entries from encyclopedias shall be given reference as if they are articles.

Article with one author: John C. Grene, “Reflections on the Progress of Darwin Studies”, *Journal of the History of Biology*, 1975, Vol: 8, 243-273, p. 270.

Chapter/Article in compilation books: Engin Avcı, “Türkiye’de Terörizm ve Terörizmle Mücadele”, Gökhan Sarı and Cenker Korhan Demir, (ed.), *Güvenlik Bilimlerine Giriş*, Gendarmerie Publishing House, Ankara, 2015, 281-310, p. 305.

9.3. Presentation in Conference: Dritan Egro, “Arnavutluk’ta Osmanlı Çalışmaları”, *XIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, 4-8 October 1999*, Vol: I, TTK Publishing, Ankara, 2002, p. 14.

9.4. Article from Internet Journal: Hasan Kopkallı, “Does frequency of online support use have an effect on overall grades?”, *The Turkish Online Journal of Distance Education*, <http://tojde.anadolu.edu.tr/> (Access date: 18.11.2009).

9.5. For reference to the theses, no *italics* shall be used for titles of non-published theses. Name and surname of the author, name of thesis, degree of the thesis, institution or institute to which the thesis is presented, place and date of the thesis, page number shall be given in accordance with the following example.

Atasay Özdemir, The Approaches of the Major Actors in the International System to Iran’s Nuclear Programme, Ph.D. Thesis, Turkish War Colleges, Strategic Research Institute, İstanbul, 2013, p. 53.

9.6. References to the open sources accessible via Internet shall be given in accordance with the following example.

The Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs, Official Web Site, “Agreement between Turkey and Ukania”, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grouph/ikili/11.htm> (Access date: 14.07.2010).

10. References for the same publication shall be made by writing down the name and surname of the author, *ibid*, and page number. If more than one publication from the same author is to be referenced, name and surname of author, year of publication, *ibid*, and page number shall be used. If more than one publication with same year of publication from the same author is to be referenced, letters a, b, c, and so forth shall be used after year of publication, and it shall also be stated in bibliography.

11. Attachments (documents) shall be presented at the end of the text and brief information as to the content and source of the document shall be presented at the bottom of it. Tables and figures (including graphics) may be presented within the text of the article as well as in the attachments. If they are to be presented within the text of article, tables and figures shall be organized and numbered according to their own types (e.g. Table:1, Figure:1, etc). Along with the number of the table or figure, an informative title for the table or the figure shall be written on the top center of it. If tables, figures, graphics or pictures are quoted from somewhere else, the source shall be referenced.

12. Resources shall be sorted alphabetically and according to their types (books, articles, internet resources, etc.) in a bibliography at the end of the article. This bibliography may not to be included in the article, if the article is accepted as “publishable”, but it is used to speed up the evaluation process.

